

НІНА ГУЙВАНЮК, ВАЛЕНТИНА БУЗИНСЬКА,
СВІТЛАНА ТОДОРЮК

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

6

НІНА ГУЙВАНЮК, ВАЛЕНТИНА БУЗИНСЬКА,
СВІТЛАНА ТОДОРЮК

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

6

Підручник для загальноосвітніх
навчальних закладів з навчанням
мовами національних меншин

*Рекомендовано Міністерством
освіти і науки України*

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО «СВІТ»
2006

ББК 83.3(4УКР)я72

Г-94

“Рекомендовано Міністерством освіти і науки України”

(Лист № 1/11-2158 від 17.05.06)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Гуйванюк Н., Бузинська В., Тодорюк С.

Г-94 Українська література: Підручн. для 6 кл. загальноосвітніх навч. закладів з навчанням російською мовою. — Львів: Світ, 2006. — 228 с.

ISBN 966-603-475-1.

ББК 83.3(4УКР)я72

ISBN 966-603-475-1

© Гуйванюк Н., Бузинська В., Тодорюк С., 2006

© Видавництво “Світ”, дизайн і художнє оформлення, 2006

Дорогі шестикласники!

Вивчаючи українську літературу, ви пізнаєте духовний світ українського народу, його культуру, його предковічні символи-обереги, його давні звичаї і традиції, його уподобання.

Укладаючи для вас цей підручник, автори прагнули, щоб саме так ви сприймали вивчення творів, передбачених програмою, — з любов'ю до України, з повагою до святих національних символів і оберегів.

Серед найважливіших національних символів України — прапор, герб і гімн. Вони мають давнє походження і символізують історичну пам'ять держави. Символами-оберегами української душі є рідна мова і народна пісня.

Підручник складається з шести розділів. У першому “Державні символи України” ви дізнаєтеся про прапор, герб і гімн своєї Батьківщини, а також про автора слів до державного гімну — Павла Чубинського.

Другий розділ “Народна пісня — оберіг душі народу” присвячено українській народній пісенній творчості. Народна пісня — це неоціненна духовна скарбниця народу, витoki самобутнього образного слова, що живлять художню літературу. Особливу увагу приділено календарно-обрядовим пісням, а докладніше цикли народних пісень висвітлені на початку розділів “Крокує осінь золота...”, “Зимові візерунки”, “Прикмети весни”, “Красне літечко прийшло”. Твори художньої літератури, рекомендовані для вивчення, дібрані відповідно до програми.

Чимало корисної інформації ви почерпнете з коротких відомостей про життя і творчість письменників, про види і жанри художнього мовлення, про літературних героїв і мову художніх творів. Кращому засвоєнню змісту текстів допоможе рубрика “Хто? Що? Коли? Чому? Як?”.

Пояснення нових чи незрозумілих слів і виразів ви зможете знайти у посторінкових примітках або у двомовному словнику наприкінці підручника.

Розвитку усного українського мовлення, засвоєнню матеріалу сприятимуть “Вправи і завдання”.

Крім художніх творів для обов'язкового вивчення, у підручнику вміщено тексти для самостійного читання.

Бажаємо вам успіхів і задоволення від пізнання української духовної скарбниці!

Автори

ДЕРЖАВНІ СИМВОЛИ УКРАЇНИ

ПРАПОР

Прапор як символ виник давно. Як символ нашої держави він почав використовуватися в період Київської Русі та Галицько-Волинського князівства, тобто в X–XIII ст. Українські прапори майоріли і над козацькими полками в XVII ст., і в пізніші часи.

22 березня 1918 р. Центральна Рада в Києві ухвалила Закон про Державний Прапор Української Народної Республіки. Поєднання жовтого і блакитного кольорів на прапорі символізували для наших предків основні стихії природи — сонце і воду. І сьогодні на полотнищі українського Державного Прапора два кольори — синього неба і жовтого пшеничного поля. Цей прапор як державний затверджено Постановою Верховної Ради України від 28 січня 1992 року.

ГЕРБ

Герб — це символічний знак, зображений на прапорах, монетах, печатках і документах. Як свідчать історичні джерела, слов'яни використовували історичні знаки ще в період родоплемінного ладу. Ними могли бути різні зображення: ромб, хрест, квадрат, зірки, квіти, зброя, птахи, звірі тощо.

Як знак князівської влади тризуб використовувався в державному житті Київської Русі: на печатках, які скріплювали договори між

державами, на срібних монетах князя Володимира. Виконані зі срібла чи бронзи тризуби прикрашали пояси дружинників князівського війська, зброю і знамена.

Чому саме тризуб став символом влади? Існує багато версій, які пояснюють походження герба у формі тризуба. Вважають, що тризуб — це символічне зображення єдності трьох стихій природи: повітря, води і землі. А ще кажуть, що на ньому прочитується слово “ВОЛЯ”.

Сучасний Державний Герб України затверджено Постановою Верховної Ради України від 19 лютого 1992 року.

ГІМН

Гімн — це величальна пісня на честь держави, музично-поетичний символ державної єдності.

В основу Державного Гімну нашої держави покладено вірш українського етнографа і фольклориста Павла Чубинського “Ще не вмерла України і слава, і воля”. Уперше вірш був надрукований 1863 року у Львові в журналі “Мета”. У 1865 р. композитор Михайло Вербицький написав на ті слова музику.

Пісня полюбилася українцям, її виконували всюди на знак єднання народу борці за незалежність України, вона стала національним гімном. Поступово у текст пісні вносилися зміни, але її основа залишалася незмінною.

Після проголошення незалежності України 1991 року гімн був відроджений. Законом України від 6 березня 2003 року національний гімн “Ще не вмерла України і слава, і воля” проголошений Державним Гімном України.

Гордо звучить сьогодні Державний Гімн України — на офіційних державних церемоніях, урочистих зібраннях, торжествах, спортивних змаганнях тощо.

хто? що? коли? чому? як?

1. Назвіть предковічні символи України.
2. Що означає тризуб? Що він символізує?
3. Яким є Державний Герб України? Опишіть його.
4. Що означають кольори на Державному Прапорі України?
5. Розкажіть історію написання Державного Гімну України.
6. Які символи є оберегами української душі?
7. Назвіть народнопоетичні символи України.
8. Як ви розумієте народне прислів'я: “Без верби і калини нема України”?
9. Які ви знаєте українські пісні, де згадується калина?

Павло Чубинський —
автор слів державного гімну

Павло Чубинський — громадський і культурний діяч, фольклорист, етнограф і поет, автор слів Державного Гімну України.

Народився Павло Чубинський 27 січня 1839 року в селі Нова Олександрівка на Київщині. Навчався в київській гімназії, на юридичному факультеті Петербурзького університету. Під впливом Тараса Шевченка почав писати вірші, друкував їх у журналі „Основа”. За бунтарські пісні був переслідуваний російським царським урядом.

Ще студентом Павло Чубинський почав збирати фольклор, згодом очолив етнографічні експедиції, друкував українознавчі статті. Зокрема, він записав близько чотирьох тисяч обрядових пісень, багато казок, звичаїв, обрядів.

Помер Павло Чубинський 26 січня 1884 року, похований у Києві.

ЩЕ НЕ ВМЕРЛА УКРАЇНИ
І СЛАВА, І ВОЛЯ

Ще не вмерла України і слава, і воля,
ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу
і покажем, що ми, браття, козацького роду!

ХТО? ШО? КОЛИ? ЧОМУ? ЯК?

1. Що ви знаєте про Павла Чубинського? 2. Розкажіть про фольклористичну діяльність Павла Чубинського. 3. Яким чином вірш Павла Чубинського поступово перетворився у гімн? 4. Вивчіть Державний Гімн України напам'ять.

ГІМН ЯК РІЗНОВИД ПІСНІ

Гімн — це водночас поетичний і музичний твір. Слово *гімн* грецького походження (дослівний переклад означає *похвальна пісня*). У Стародавній Греції гімни виконували на честь богів і героїв, що відзначилися у боях. У сучасному розумінні *гімн* — це урочиста пісня, прийнята як символ державної, національної єдності.

Кожна держава має свій гімн — символ національного єднання. Його виконують в особливо урочисті моменти життя держави. Коли звучить гімн, його слухають стоячи, виявляючи особливу повагу до держави і її народу.

В українського народу є ще й церковний гімн — “Боже великий, єдиний, нам Україну храни...”. Написав його в XIX ст. український письменник Олександр Кониський. Цей вірш називався “Молитва”. Поклав слова на музику відомий український композитор Микола Лисенко.

ХТО? ШО? КОЛИ? ЧОМУ? ЯК?

1. Дайте визначення жанру пісні-гімну. 2. Які ще твори мають характер величальних пісень? 3. Хто написав церковний гімн-молитву? 4. Коли виконують Державний Гімн України?

ЗПРАВИ І ЗАВДАННЯ

1. Доповніть речення:

Національними символами України є ... Вони символізують ... Символічні знаки використовували ще ... Перша згадка про державні знаки належить до ... Тризуб уособлював такі стихії, як ...

2. Поясніть, як ви розумієте у тексті Державного Гімну України такі рядки:

“Ще не вмерла України і слава, і воля...”

“І покажем, що ми, браття, козацького роду!”

3. Знайдіть у тексті Державного Гімну звертання, схарактеризуйте їх.

4. Які художні засоби використав Павло Чубинський у таких зворотах: “усміхнеться доля”, “як роса на сонці”?

НАРОДНА
ПІСНЯ —
ОБЕРІГ ДУШІ
НАРОДУ

Дерегус М. Як народилась пісня. 1958.

НАРОДНА ПІСНЯ — ОДИН З НАЙДАВНІШИХ ЖАНРІВ ФОЛЬКЛОРУ

Пісенна народна творчість — невід’ємна частина духовної культури українського народу.

Пісня — це невеликий усний віршований твір, що співається.

Народна українська пісня — це “геніальна поетична біографія українського народу”, це “бездонна душа українського народу, це його слава”. Так написав про народну пісню Олександр Довженко. Українські матері виколихували піснями щасливу долю для своїх дітей. Народні співці — кобзарі (бандуристи) та лірники оспівали в думах і піснях історію українського народу, який захищав рідну землю від ворогів, виборював свободу і незалежність.

Триста тисяч пісень склав український народ, серед яких багато справжніх шедеврів незрівнянної краси. Серед них — пісні *колискові, побутові, чумацькі, козацькі, стрілецькі, пісні про кохання*. До найдавніших народних пісень належать *календарно-обрядові*.

Особливою мелодійністю й поетичністю позначені колискові пісні. Поетичними образами колискових пісень є *сон-дрімота, кіт у червоних чоботях, сіренький котик, зозуля, голуб* та ін. Центральним

є образ матері, яка над колискою виспівує свої мрії і сподівання на щасливу долю сина чи доньки.

Українська народна пісенна творчість — це неоціненна скарбниця вічно юного і самотньо-образного слова. Її вивчають письменники, збирають, щоб передати у спадок наступним поколінням, щоб не переривалася ніколи ця золота ниточка народної творчості. Чи не тому кращі літературні твори письменників стають народними піснями. І це, мабуть, найбільше щастя для митця — почути свою пісню з уст народу.

що? коли? чому? як?

1. Який твір називають народною піснею? 2. Яка різниця між народною піснею та літературною? 3. Як ви розумієте слова Олександра Довженка, сказані ним про українську пісню? 4. Яке значення народної пісні? 5. Які види народних пісень ви знаєте? 6. Які пісні вважають найдавнішими? 7. Назвіть основні образи і мовні особливості колискових пісень. 8. Яких ви знаєте народних співців? На яких музичних інструментах вони грають? 9. Які літературні пісні стають народними? 10. Опишіть картину М.Дерегуса "Як народилась пісня".

КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВІ ПІСНІ

У дохристиянський період люди вірили в існування багатьох божеств: Перуна — бога блискавки і грому, Стрибога — бога вітру, Коляди — бога зимового сонця, Ярила — бога весняного сонця, Дажбога — бога жнив, який посилав людям щастя, добро і достаток. Щоб задобрити богів, люди вдавалися до різних дій — обрядів, які супроводжувалися піснями, іграми, танцями, замовляннями.

Пісні, що використовуються під час обрядів, називаються обрядовими.

Цикл календарно-обрядових пісень пов'язаний з віруваннями стародавніх слов'ян, з природою, з порами року, а також з основою життя українців — працею, особливо з працею на землі. На початку весняних робіт, коли земля пробуджувалася, селяни відзначали свято весни і співали пісні-веснянки. Свято весни влаштовували на честь великої Лади, матері Сонця. Воно мало чотири значення: релігійне, родинне, поминальне і землеробське. На честь бога Сонця і богині Лади співали пісень, якими "весну закликали". Землеробські настрої виражені в хороводах та іграх, що імітували процеси оранки та вирощування льону, ячменю, пшениці.

Селяни співали, коли засівали землю, і коли обробляли її, і коли збирали урожай. Давнє походження має і свято Купала (Купайла). Купальські та русальні пісні належать до літнього циклу календарних пісень. Осінній цикл календарно-обрядових пісень пов'язаний з обрядом обжинків (жнивварський цикл). Взимку зустрічали свято Ко-

ляди — рік Новий. Звичай колядувати, щедрувати, віншувати є дуже давнім.

Після хрещення Русі-України (прийняття християнської віри) ці язичницькі обряди поєдналися з християнськими святами.

Різновидами календарно-обрядових пісень є *колядки, щедрівки, веснянки, гаївки, купальські пісні, русальні пісні, жниварські пісні*. Вони об'єднуються відповідно у цикли: **зимовий, весняний, літній та осінній**. Часто у святах брали участь діти. Вони зверталися з особливими віршиками до дощу, сонця, вітру, квітів, дерев, трав, співали *веснянок, гаївок, щедрівок, колядок* та інших пісень, пов'язаних з народними традиціями та обрядами.

Івахненко О. Благослови, земле! 1996.

Хто? що? коли? чому? як?

1. Коли виникли календарно-обрядові пісні? 2. Яким божествам поклонялися давні слов'яни? 3. Які різновиди календарно-обрядових пісень ви знаєте? 4. У які цикли об'єднані календарно-обрядові пісні і з чим це пов'язано? 5. Які пісні належать до весняного циклу? 6. Які пісні належать до осіннього циклу? 7. Які календарно-обрядові пісні належать до літнього циклу? 8. До якого циклу належать колядки і щедрівки? 9. Які ви знаєте найбільші християнські свята? 10. Як ви розумієте назву картини художника О.Івахненка "Благослови, земле!"? Опишіть свої враження від неї.

ЗПРАВИ І ЗАВДАННЯ

1. Продовжіть речення:

Свято весни відзначали на честь... Взимку зустрічали свято... Діти зверталися з проханням до ..., ..., ..., ..., ..., у віршованій формі і співали ... Русальні пісні співали на честь божества...

2. Проаналізуйте загадки, пов'язані з різними порами року:

Сонце пече, липа цвіте,
Жито доспіває. Коли це буває?

(Влітку)

Голі поля, мокра земля,
Дощ поливає. Коли це буває?

(Восени)

Впаде з неба — не розіб'ється,
Впаде в воду — розпливеться.

(Зни)

Б'ють мене ціпами,
Ріжуть мене ножами,
За те мене отак гублять,
Що всі мене дуже люблять.

(зима)

3. Проаналізуйте народні прислів'я та приказки, пов'язані з різними порами року:

- ♦ Взимку літа не доженеш.
- ♦ Зима без снігу — літо без хліба.
- ♦ Сонце блищить, а мороз тріщить.
- ♦ Взимку сонце крізь плач сміється.
- ♦ Держись, Хома, іде зима!
- ♦ До завірюхи треба кожуха.
- ♦ Місяць лютий питає, хто босий, а хто взутий.
- ♦ Весна багата на квіти, а осінь — на сніпки.
- ♦ Весна днем красна.
- ♦ Проспиш весною — заплачеш зимою.
- ♦ Теплий квітень, мокрий май — буде добрий урожай.
- ♦ Весна ледачого не любить.
- ♦ Коли квітень з водою, то травень з травою.
- ♦ Як у травні дощ надворі, восени — хліб у коморі.
- ♦ Майська роса краща вівса.
- ♦ Прийде май — про землю дбай.
- ♦ Влітку день — як рік.
- ♦ Хто літом спеки боїться, той зимою не має чим грітися.
- ♦ Від колосу до колосу — не чути і голосу.

- ♦ Прийде літо — кругом розмаїто, прийде зима — нічого нема.
- ♦ Одне літо ліпше, як сто зим.
- ♦ Готуй літом сани, а взимку — воза.
- ♦ Хочеш їсти калачі — не сиди на печі.
- ♦ Красна осінь снопами.
- ♦ Осінь одного заморозить, а зима — двох.

ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ЧИТАННЯ

Колискові пісні

ОЙ ХОДИТЬ СОН КОЛО ВІКОН

Ой ходить сон коло вікон,
а дрімота коло плота.
Питається сон дрімоти:
— Де будемо ночувати?

— Де хатина теплесенька,
де дитина малесенька,
там будемо ночувати,
мале дитя присипляти.

ОЙ НУ, ЛЮЛІ, ДИТЯ, СПАТЬ

Ой ну, люлі, дитя, спать!
Пішла мати жито жать
та й вижала три квітки:
що першую сонливу,
а другу дрімливу,
а третю щасливу.
Ой щоб воно спало,
щастя-долю мало
і добру годину
на малую дитину,
ой щоб воно спало
і спати хотіло,
як квіт, червоніло.

ХОДИТЬ КІТ ПО ГОРІ

Ходить кіт по горі,
носить сон в рукаві.
Всім діточкам продає,
а Ганнусі так дає.
Котя, котя, коточок!
Поїв бабин медочок
та ще й каже: "То не я,
то бабине котеня".

СПИ, ДИТИНКО, СПИ!

Спи, дитинко, спи,
очка затули,
коло тебе твоя мамка
шепче молитви!
Спи, дитинко, спи,
мамку не жури.
Тебе ангел-хоронитель
крильцями накрив!

КРОКУЄ
ОСІНЬ
ЗОЛОТА...

ОСІННІЙ ЦИКЛ КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВОЇ ПОЕЗІЇ

Осінній цикл календарно-обрядових пісень пов'язаний зі жнивними (збиранням урожаю).

Жниварські пісні поділяються на *заживні* (зажинкові), які виконували в день, коли починали жати; *жнивні*, яких співали упродовж усіх жнив, та *обжинкові*, які виконували в останній день жнив, коли поверталися з поля додому.

Традиційно зажинки починали на Прокопа (21 липня). Господині зодягалися святково, переважно у білий одяг, клали в кошики серп, буханець хліба та дрібок солі і йшли вклонитися ниві. При цьому промовляли: "Господи-Боже, поможи легенько, добренько, щоб вижати ниву хутенько (тобто швидко)".

Українці святкували не лише початок жнив (зажинки, свято першого снопа, свято іменинного снопа), а й завершення жнив ("обжинки").

У день зажинок жінці обходили ниву, плели віночки з колосків жита, ячменю і пшениці, польових квітів — волошок, маку та ін. Такі віночки дарували господарям, співаючи:

*Відчини, хазяїне, нові ворота.
Несемо вінок з чистого золота.
Ой вийди, хазяїне, хоч на ґаночок,
викупи, викупи золотий віночок.*

Хазяїн зустрічав гостей хлібом-сіллю, частував їх.

На свято Спаса (Преображення), тобто 19 серпня, вінки несли до церкви, освячували разом з хлібом, спеченим з нового борошна, із свіжим медом, яблуками, грушами і зберігали на покуті до наступного року як символ достатку.

Дожинаючи ниву, жінці залишали на ній жмуток жита чи пшениці, зв'язували в сніпок, який називали "бородою". Біля "бороди" клали скибку хліба з сіллю і воду, щоб задобрити "духів поля" і дочекатися наступних жнив. При цьому приказували: "Сійся-родися, жито-пшениця!" Потім поверталися додому, співаючи веселих пісень.

З останніх колосків збирали останнього снопа. При цьому співали:

*Ой снопе, снопе,
снопе великий,
золотом-зерном
колос налитий.*

Останній сніп (дідух) прикрашали калиною, квітами, перев'язували кольоровими стрічками, заносили до хати, ставили на покуті, де він стояв до першого засіву.

У жниварських піснях прославляли женців, щедру ниву, хліборобську працю, добрий урожай.

що? коли? чому? як?

1. Які календарно-обрядові пісні належать до осіннього циклу? 2. Коли святкували свято першого снопа? Розкажіть про нього. 3. З чого плели віночок і як його зберігали? 4. Коли співали жниварських пісень? 5. Коли святкували обжинки? 6. Як прикрашали останнього снопа? 7. Кого прославляли в жниварських піснях? 8. Чи доводилося вам бачити обряди, пов'язані з початком жнив чи їх завершенням? Розкажіть про них.

ЗПРАВИ / ЗАВДАННЯ

1. З'ясуйте різницю у значенні слів "зажинки" та "обжинки".

2. Спишіть речення, розкриваючи дужки: В цей день женці обходили (нива), плели віночки з (колоски) (жито, ячмінь і пшениця), вплітаючи і польові квіти (волошки, мак) та ін. Такі віночки дарували (господарі). Останній сніп прикрашали (калина, квіти), перев'язували кольоровими (стрічки). Перший сніп з (вінок) повинен був стояти під (образи).

3. Перекладіть рідною мовою такі вирази: колос налитий зерном; останній сніп стояв до першого засіву; вижати ниву.

4. Чому, на вашу думку, жмуток жита називали "бородою"? Для чого біля "бороди" клали шматочок хліба?

ПІСЕНЬКА ЖИТНЬОГО ВІНОЧКА

У полі доріженька бита¹ —
котиться віночок із жита.
Котиться віночок по полю,
проситься хазяїну в *стодолу*²:
— Пускай, хазяїне, в *стодолу*,
вже я набувся на полю,
вже я на полю набувся,
буйного вітру начувся,
дрібненьким дощем вмився,
ранньої роси напився...
Я там недовго полежу —
знову на поле побіжу.

¹ Битий — протоптаний. ² *Стодо́ла* — приміщення, де зберігають сіно і снопи.

Там у полі криниченька,
навколо пшениченька.
Там женчики жали,
золоті серпи мали,
срібнії юрочки¹,
що в'язали снопочки.
Добрії були женці —
дівчата й молодиці.
Дівчата — косаті²,
а хлопці — вусаті,
молодиці — білолиці.

Хто? що? коли? чому? як?

1. До якого періоду жнив належить "Пісенька житнього віночка"? 2. Якими ви уявляєте женців, що повертаються з поля? 3. Проаналізуйте слова віночка. 4. Поясніть вирази у тексті пісні: там женчики жали, золоті серпи мали; буйного вітру начувся; дрібненьким дощем вмився (про віночок).

ВПРАВИ І ЗАВДАННЯ

1. Складіть твір-розповідь, використовуючи слова і словосполучення: *свято першого снопа, обжинки, жнивварі, плести віночки, освячувати хліб, новий урожай, "борода"*.

2. Які форми слова *жнець* вживаються у тексті пісні? Поясніть їх.

3. Провідмінійте слово *білолиций* разом з іменником у всіх відмінках (*білолиций парубок, білолиця дівчина, дитя білолице, білолиці молодиці*).

4. Проаналізуйте народні прислів'я та приказки, пов'язані з осінню:

- ◆ *Восени сонце світить, та не гріє.*
- ◆ *Осінь сумна, а жити весело.*
- ◆ *Восени і курчата курми будуть.*
- ◆ *Восени і горобець багатий.*
- ◆ *На Іллі до обіду — літо, а після обіду — осінь.*
- ◆ *Не той хліб, що в полі, а той, що в коморі.*

5. Розгляньте репродукції картин, вміщені на с. 29. Розкажіть про те, які відчуття вони у вас викликають.

¹ *Юрочки* — інструменти для в'язання снопів. ² *Косата* (дівчина) — тобто з заплетеними косами.

ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ЧИТАННЯ

ЖАЛИ ЖЕНЧИКИ, ЖАЛИ

Жали женчики, жали,
серпики поламали,
серпики золотії,
женчики молодії.

Сніп буде на причинок,
сплетемо з нього вінок.
Котився віночок по полю,
час нам, женчики, додому.

Оце ж тобі, борода,
хліб, сіль, вода.
Добра нивонька була,
сто кіп жита вродила.

Наше село веселе —
ми віночок несемо.
Не з золота — з яриці,
з озимої пшениці.

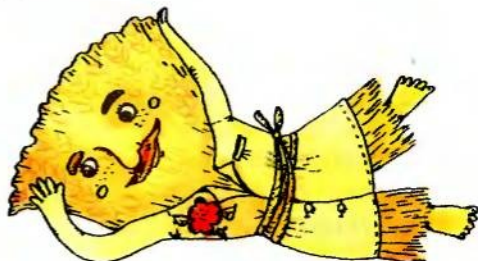
ЗОЛОТІІ СЕРПИКИ БРЯЖЧАЛИ

Золотії серпики бряжчали,
поки сього жита дожали;
тепер вже не будуть бряжчати,
а будуть в коморі лежати.

ЗАГАДКА

Лежить мужичок у золотім піджаці,
підперезаний, та не поясом;
не підіймеш — сам не встане.

(читай)

Богдан Лепкий
(1872–1941)

У Лепкого виробилася властива йому манера письма: щира, лаконічна, хвилююче тепла, з глибоким психологічним підтекстом.

Роман Коритко

Народився письменник Богдан Лепкий у селі Кречулець на Тернопільці 9 листопада 1872 року в родині сільського священика. Перші уроки освіти здобув у родинному домі. У п'ятирічному віці прочитав повість "Маруся" Григорія Квітки-Основ'яненка, знав напам'ять твори Тараса Шевченка.

Закінчив гімназію в м. Березжани. Тут почав писати вірші. Богдан Лепкий готувався стати художником, тому навчався в Академії мистецтв у Відні (Австрія). Та згодом перейшов на навчання до Віденського університету. Навчався він і у Львівському університеті. Після закінчення навчання вчителював у Березжанській гімназії. Був знайомий з письменниками Іваном Франком і Миколою Вороним. Писав поетичні і прозові твори (оповідання, новели, історичні повісті), його перу також належить історичний роман "Мазепа".

Більшу частину свого життя Богдан Лепкий прожив на чужині — в Австрії, Польщі та Німеччині. Викладав в Ягеллонському університеті (м. Краків, Польща), перекладав твори зарубіжної літератури українською мовою.

Помер письменник 21 липня 1941 року у Кракові, де й похований.

Твори його перекладені багатьма мовами світу — польською, німецькою, англійською, іспанською та ін.

Ніколи не забував поет про рідний край, був великим патріотом, творив для українського народу. Богдан Лепкий — автор відомої пісні "Видиш, брате мій", яка ще має назву "Журавлі". Музику до неї написав його брат — Левко Лепкий. Цей вірш став народною піснею.

ХТО? ЩО? КОЛИ? ЧОМУ? ЯК?

1. Розкажіть про українського письменника Богдана Лепкого. 2. Чому письменник більшу частину свого життя прожив далеко від України? У яких країнах він жив? 3. Які ви знаєте твори Богдана Лепкого? 4. Які мотиви є провідними у його художній творчості? 5. Якими мовами перекладені твори письменника? 6. Чому в поезії Богдана Лепкого так багато суму? 7. Чи можна застосувати слова Романа Коритка, сказані про стиль Богдана Лепкого, до його поезії "Журавлі"?

ЖУРАВЛІ

Видиш¹, брате мій,
товаришу мій,
відлітають сірим шнурком
журавлі в вирій.

Чути: кру! кру! кру!
В чужині умру,
заки² море перелечу,
крилонька зітру.

Мерехтить³ в очах
безконечний шлях,
гине⁴, гине в синіх хмарах
слід по журавлях...

ХТО? ЩО? КОЛИ? ЧОМУ? ЯК?

1. Розкажіть історію створення пісні "Журавлі". 2. Хто написав музику на слова вірша "Журавлі"? 3. Чому, на вашу думку, пісні судилося стати народною? 4. Яка основна думка вірша? Які почуття втілює поет? 5. Наскільки тема розлуки з рідною землею актуальна для нас сьогодні?

ВПРАВИ І ЗАВДАННЯ

1. Прочитайте виразно вірш. Які рядки в ньому вас особливо вразили і чому?

2. Перекладіть рідною мовою такі вирази: *Відлітають сірим шнурком журавлі в вирій. Гине, гине в синіх хмарах слід по журавлях.*

¹ В́идіти — бачити. ² За́ки — доки. ³ Мерехті́ти — мінитися, тремтіти.

⁴ Ѓинути — тут: зникати (про слід).

Богдан Лепкий

У ЖНИВА

Прижмурю очі... Мов янтар,
пливе полями збіжжя.
Жита косою тне косар,
пшеницю жниця ріже.

Він гордий, ніби грецький бог,
мов наш забутий Ладо,
на рідній ниві він за двох
працює пильно й радо.

Її минуло двадцять літ,
червона, як малина,
ах, що там спека, що там піт,
вона вже має сина!

Ось під полукіпком лежить,
як мачок, рум'янений,
гукає ніби і наглить
господарик маленький.

Ніби гукає: "Подивись,
я теж тут вийшов з хати,
щоб бачить ниву, де колись
прийдеться працювати".

І тне коса, і ріже серп,
лежать снопи на ниві.
На небі місяць — ніби серп...
Йдуть у село щасливі.

Айвазовський І. Під час жнив на Україні. 1883.

Брейгель П. Сінокіс. 1565.

Микола Вінграновський (1936–2004)

Книги М. Вінграновського для дітей — це чарівний світ, де легко і просто народжується казка, де живуть її добрі герої.

Вони, як велике світле вікно, через яке в духовний світ дитини вливається навколишнє життя.

Поетові притаманний яскравий талант — тонко розуміти, відчувати прекрасний світ дитинства.

Т. Андрущенко

Микола Вінграновський народився 7 листопада 1936 року в м. Первомайську, що на Миколаївщині.

Ще в дитинстві відзначався Миколка допитливістю та дотепністю. Також мав надзвичайний хист відчувати неповторну красу природи, людську доброту, помічати те, що інші не завжди помічають.

У школі вчився добре. Успішно закінчив Первомайську середню школу № 17. Мріяв вступити до театрального інституту. Він гарно декламував вірші, виступав на шкільній сцені.

У 1956 році Микола став студентом Київського театрального інституту. Доля подарувала юнакові незабутні зустрічі з письменником і режисером Олександром Довженком. Великий митець запросив Миколу Вінграновського на навчання до інституту кінематографії в Москву, допомагав студентові не тільки порадами, а й матеріально. Як актор Микола Вінграновський зіграв головну роль — солдата Івана Орлюка — у фільмі “Повість полум’яних літ”, знятому за сценарієм Олександра Довженка.

Після закінчення інституту Микола Вінграновський розпочав свою роботу на Київській кіностудії імені О. Довженка як актор, режисер і сценарист.

Літературною творчістю, особливо поезією, захоплювався ще в інституті. У 1962 році вийшла перша збірка віршів Миколи Вінграновського “Атомні прелюди”, а згодом — “Сто поезій”, “На срібнім березі” та ін. Його поезії сповнені любові до природи, до людей, віри в правду й добро.

Писати прозу Микола Вінграновський почав майже одночасно з поезією. Із захопленням читають українські діти його повісті й оповідання "Сіроманець", "Первінка", "У глибині дощів", "Гусенятко", "Ластівка біля вікна". За ці твори у 1984 році письменника було удостоєно Шевченківської премії.

Помер Микола Вінграновський 26 травня 2004 року у м. Києві.

хто? що? коли? чому? як?

1. Хто такий Микола Вінграновський? 2. Розкажіть, де і як минуло його дитинство? 3. Де навчався майбутній письменник? 4. В яких жанрах він працював? 5. Хто справив на нього і його творчість незабутнє враження? 6. Назвіть характерні риси творчості Миколи Вінграновського. 7. Які твори написав письменник для дітей? 8. У якому фільмі знявся актор Микола Вінграновський? 9. За які твори його удостоєно Шевченківської премії?

Бойчук Т. Біля яблуні. 1919–1920.

ГРІМ

Була гроза, і грім гримів,
він так любив гриміти,
що аж тремтів, що аж горів
на трави і на квіти.

Грім жив у хмарі, і згорі
він бачив, хто що хоче:
налив грозою грім яри,
умив озерам очі.

А потім хмару опустив
на сад наш на щасливий
і натрусив зі сливи слив,
щоб легше було сливі.

Та тут до грому навздогін
заговорила груша:
“Трусніть і грушу, дядьку грім,
бо важко мені дуже...”

І дядько грім сказав собі:
“Потрушу я і грушу.
Бо небеса вже голубі
я покидати мушу”.

ВПРАВИ І ЗАВДАННЯ

1. Прочитайте виразно вірш. Зверніть увагу на повторення звуків, що відтворюють картину грози (грім, шум вітру).
2. Опишіть, яким у вашій уяві постає грім?
3. Схарактеризуйте мовні особливості вірша, поясніть вирази: *налив грозою грім яри, умив озерам очі, заговорила груша, дядьку грім, потрушу я і грушу, і натрусив зі сливи слив.*
4. Знайдіть у тексті елементи фантастики.

ЩО РОБИТЬ СОНЦЕ УНОЧІ?

Що робить сонце уночі,
коли у лісу на плечі
тоненька зіронька сидить,—
що робить сонце? Сонце спить.

Що робить місяць по ночах,
коли земля йому в очах,
земля, ромашка і вода,—
тоді він сонце вигляда.

Що роблять сонце й місяць вдвох,
коли в снігах біліє мох,
на сіножать сніги сніжать
і снігурі в снігу лежать?

Тоді їм холодно обом
з нашим собакою й котом,
з них кожен холодно сія,
і літа ждуть вони, як я.

ХТО? ЩО? КОЛИ? ЧОМУ? ЯК?

1. У чому мальовничість ночі, зображеної у вірші "Що робить сонце уночі?" 2. Чому поет згадує про сонце уночі? 3. Чому місяць "сонце вигляда"? 4. Як зображено єдність природи і людини, рослинного, тваринного і космічного світів у вірші "Що робить сонце уночі"? 5. Чи замислювалися ви над питанням: "Що сонце робить уночі"?

ВПРАВИ І ЗАВДАННЯ

1. Який настрій у поезії передано повторенням звука **с** у таких рядках:

*На сіножать сніги сніжать
і снігурі в снігу лежать?*

2. Знайдіть у вірші приклади внутрішнього римування.

3. Поясніть особливості художньої мови вірша, зокрема, вирази:
у лісу на плечі тоненька зіронька сидить, сонце спить.

4. Проведіть конкурс на кращого декламатора поезій Миколи Вінграновського.

ГУСЕНЯТКО

Гусенятко розплющило одне очко, потім друге, пискнуло і — народилося. Мама подивилась на нього, вкрила його крилом і заплакала: вночі гуси мали відлітати. Її чоловік з табуном і старшими дітьми зранку подався на озимину попастися та політати над полем і плавнями перед великим відльотом. Гуска лишилася на пізнім своїм осіннім яйці. Вона ще мала надію, що з цього яєчка нікого не буде — аж на і є, знайшлося: згорблене, вогке, сумне, з прилиплою шкаралупкою на дзьобику, гусенятко обсихало під маминим крилом і не знало, що двох братів і четверо сестричок народилися ще у травні, весною, коли їй треба, а воно — восени, сьогодні, коли інші цвіте на зелених лататті і давно вже не чути голосу найближчих сусідів-деркачів.

Гуска думала: що робити? Летіти з дітьми через три моря і так нелегко, а це сьоме, сьогоднішнє, куди? Під крило його не візьмеш і на спину не покладеш — упаде. А тут на дзьобі уже зима, заплава замерзне — що тоді? Зимувати з малим? А вітер, а сніг, а мороз та лід, а лисиці, тхори, куниці, кібчики, прибудні коти, собаки, а мисливці, а їсти що? Пропали. І старій гусці вперше не захотілося жити. Вона вважала себе довголітньою, бо прожила вже три літа і три зими. Тієї першої осені, коли вона молодою злетіла у перший свій ірій через три моря у *тепле*¹, — з очеретів піднялася така стрілянина, що тепер із свого покоління лишилася вона одна... Спитати б кого старшого, що їй робити з оцим малим, так серед гусячого табуна не було жодного діда-гусака або баби. Гуси до *дідівства*² не доживали. Та й чоловік її — молодий, на ірій молодший від неї...

Гуска підняла крило і глянула на свого *мізинчика*³: гусенятко кисло кліпнуло на маму і заснуло.

— Горе мені з тобою, та й годі...

Знизу, з заплави, покотило волохатими хвилями, білими комірцями обпінився при воді очерет, нагнувся сухо над гускою, довгим листям своїм прикрив її всю на гнізді, і — доки він лежав під вітром — гуска скубнула з очерету його *бляшаного*⁴ листя, хотіла було скубнути ще раз, але очерет підвівся. Гуска зачаїлась, коли вітер удруге нагне очерет і вона скубоне із нього іще хоч листочок, та вітер раптово повернув і поклав очерет на порожні гнізда.

Між очеретом за лугами при озимині з прощального низького сонця вилетів з дітьми чоловік, летів-летів і прилетів. Діти стали чиститись. Їхні набиті *вола*⁵ ходили під молодими жовтими дзьобами, наче діти цю ніч нікуди й не збирались.

Гусенятко визирнуло з-під маминої ноги і побачило тата. А тато побачив його. Він поправив крило і сказав мамі:

¹ ...У *тепле* — тут: у теплі краї, у вирії. ² *Дідівство* — старший, поважний вік (вік діда). ³ *Мізинчик* — найменша дитина, найменший син. ⁴ *Бляшаний* — тут: твердий, як бляха. ⁵ *Вола* — розширена частина стравоходу у птахів.

— Лети повечеряй. Але дивися, не попади під літак над озиминою.
— Добре, — сказала мама. — Лечу.

— Лети по сірому. По синьому не лети. І не кричи. Над очеретом бери праворуч і вище: за очеретом в засідці вже трое. У того, що від озимини, — *трюхзарядка*⁶.

Гуска полетіла. По ній кілька разів тарахнули, чи по ній, чи по табуну.

Табун сів на *гніздів'я*⁷. Гусак подивився: старих гусей не було: старі літають низу. От їм і попало. "А де ж моя?"

Гусак випростав крило, випростав друге, обдивився свої крила ще раз і склав.

Крила були в порядку. Старші діти збилися до купи, поховали дзьоби до крил, грілися і поговорювали між собою.

— Як-небудь перелетимо і це море, і друге, і третє, якщо не зіб'ють, — сказав їм гусак і глянув на пізню свою осінню дитину.

З горіхового неба стало накрапати. В гусенятка на дзьобику зависла крапелька, і в тій крапельці гусенятко роздивлялося свого тата ближче: у тата були *сторожки*⁸ очі, висока *очеретяна*⁹ шия, татова шия ходила над гусенятком, поверталася над ним на кожен найнечутніший *пошерх*¹⁰. Мав тато і високі м'які сірі груди, гусенятко пірнуло під них, і так йому стало тепло, що воно відразу ж заснуло знову.

З поля від озимини тарахнуло, тричі тарахнуло і від очерету, діти висмикнули голови з крил і подивилися на тата:

— Летіти чи сидіти?

— Сидіть, — сказав їм гусак, хоч серце в самого забилося так, що гусенятко проснулося, вилізло з татових грудей, подивилося в його жовті очі і спитало:

— Чого так стукаєш своїми грудьми?

"Пропала", — подумав гусак, і цієї ж миті повітря зашуміло і, збиваючи волоття очерету, опустилася важко задихана гуска.

— Ой, — сказала вона.

— Ціла?

— Наче... Ой... Що робити?

— Бери дітей і летіть. Я з малим лишимось тут і якось плавом будемо добиратись, доки воно підросте та стане на крила.

— Не полечу, — і її жовті, як і в тата, очі по краях взялися чорними *обідками*¹¹. — Буду з тобою і малим. А діти полетять з табуном.

⁶ *Трюхзарядка* — рушниця з трьома зарядженими патронами. ⁷ *Гніздів'я* — місце, де гніздяться, тобто розміщують свої гнізда, птахи. ⁸ *Сторожкий* — напружений (про зір). ⁹ *Очеретяний* — тут: схожий на очерет. ¹⁰ *Пощерх* — шорох, шум. ¹¹ *Обідок* — кружечок навколо чогось (у гусей — навколо очей).

— З яким табуном, куди? Глянь — одна молодь. Ти — найстарша. От і лети. Поведеш. З малим ти не виживеш тут. Чула?

— Чула,— сказала гуска.— То що, вже збиратись?

— Збирайтесь. Надходить ніч і мряка. Підіймайтесь у мряці. Крізь мряку вас ніхто не побачить і не дістане.

— А якщо літак, літаки?

— Тутешні літаки у мряці не літають. До ранку доберетесь до заповідника. Там сідайте сміливо і нікого не бійтесь. Підгодуйтесь. А далі від заповідника — морем. Над морем летить низько. Над морем вас ніхто не зачепить. А там далі дивіться самі. Вибирайте ночі лише дощові і темні.

— А як ти малого не доведеш і сам?

— Не бійся. Ти, головне, бережи табун і дітей. Будь хитра і обережна. А я постараюсь на весну прилетіти до вас з малим. Мале, дивись, в нас яке — народилося, а вже говорить. Гусачок!

Гуска підійшла до гусенятка і, сколупнувши з його дзьобика шкара-лупку від яйця, сказала:

— Краще б ти не родилося і не говорило...

Серед ночі гуси знялися і полетіли. Гуска повела їх крізь мряку у небо і не втрималась, крикнула щось своєму гусакові на прощання. І як тільки крикнула, як відразу ж від озимини і очерету по ній і по табуну затаракало мокро і сліпо, як-небудь і неприцільно.

Гусак витягнув шию. Було тихо. Шепотів очерет. Потім почувся крик. Гусак дослухався. Ні, той крик був не гусячий, а людський. “Видно, попали по своєму,— подумав гусак,— вночі ж то не видно, де небо, а де земля”. Гусак нагнув шию і послухав, чи в його грудях дихає гусенятко.

З відльотом табуна гусак відчув, як ніч раптом поважчала і стала тиснути своєю мокрою темінню гусака до гнізда, темінь залазила йому в спину і крила, наче хотіла сховатися в ньому і хотіла обсохнути в його пір’ї. Колись веселий, дорогий гусям очерет мовчав тепер над гусаком відчужено і вороже, вороже і темно говорила до когось вода, перед гніздом з рибиною в зубах випірнула ондатра, ненажерливо подивилась на гусака, бо ондатра знала — гусак лишився з малим сам. Гусак засичав на ондатру, мовляв, мало тобі риби в заплаві, а ти ще й мого гусенятка хочеш? Лише підпливи — вб’ю!

Ондатра почула це і пірнула додому. Та ненадовго. За хвилину ондатр з’явилося двоє, і, малюючи вусами воду, вони стали наближатись до гусака. Гусак засичав з усіх своїх сил, гусенятко забилося йому під живіт, під лапи, заплакало-запицало, а дощ прибував з ночі, гніздо підпливало, ставало легшим, ось-ось гніздо попливе за водою, з’явилась видра, ондатри — тікати, видра — за ними, повпірнали і ті, і та, і не стало їх більше чути.

Гусак обгорнув крилами гніздо з гусенятком і, відштовхуючись лапами об ворожу заплавну воду, вивів гніздо на струмись ріки. На струмені вода була не така, як при очереті. При очереті вода *комізиста*¹², вредна,

¹² *Комізистий* — тут: неспокійний.

то те їй не те, то те, то якийсь корінь чи яма, і вода там нервує, сердиться, вічно щось їй не так; на струмені вода *гінка*¹³ і вільна, вона, ця струмінна вода, не питає, хто по ній пливе і до кого, летить вона вільно під осінньою ніччю, аж дно під цією водою дзвенить. І що їй до того, що гусак править по ній крилами своє гніздо з гусенятком посередині?

На струмені гусакові відлягло від серця, і він вів гніздо, не підштовхуючи його лапами: гніздо несло перед очима в бистру темінь, і гусенятко не могло надивитись на свого *зграбного*¹⁴ тата. Раде, воно залоскотало язичком собі піднебіння, виказало татові свої криленьчата, вилізло на край гнізда і сказало:

— Тату, я хочу сполоснутися! Я сполоснусь,— і шубовснуло в воду.

Гусак затерп. Ледве втримуючи одним крилом гніздо, другим крилом він підчерпнув з води гусенятко і вкинув його назад у гніздо.

— Я тобі дам, дурне, сполоснутися! Я тобі дам! А соми, а щуки, а судаки! — і в цю мить гусака щось *поронуло*¹⁵ по лапі в воді зубами.

Гусак прожогом вискочив на гніздо. Гніздо закрутилося на бистрині у вирі. “Розпадеться гніздо — пропадем”, — подумав гусак. Гніздо було нове, сьогорічне, і складав його гусак з жінкою з позаторішнього очерету — таким очеретом люди огороджують на зиму від вітрів парники.

Назустріч, знизу, *спроти*¹⁶ води, з глибини ночі з’явилися вогні і з ними музика, і вода помчала гніздо з гусаком і гусенятком на ці музичні вогні ще з більшою охотою. Вогні наближалися, і ні дощ їх не брав, ні темінь. Гусак оглянувся на береги — берегів не було. Гусак став загірбати лівим крилом, аби подалі від оцих вогнів, розминутися б з ними! Вода під крилом *пручалася*¹⁷, *хихотіла*¹⁸, і судаки під гніздом клацали зубами. Гусак загірб правим. Праве крило було у нього дужчим, з ірію в ірій, ведучи табун, коли він відлітав чи повертався, вітри йому дули чомусь завжди у праве крило. Та одне діло небо, друге діло вода. Вода гнула, шарпала, *теребила*¹⁹ і праве: гніздо не слухалось, гніздо мчало на вогні, і ось вони вже перед дзьобом, музика, чорна блискуча громадина з темної ночі...

— Плигай! — закричав гусак, і гусенятко випало в воду. Його жовтеньке тільце вискочило в ніч, і сам гусак ледве встиг звестися на крила — перед його носом навалювала чорна рухлива гора.

— Птиця! — закричали з баржі. — Птиця!

Гусак вже було *вишугнув*²⁰ над баржею та з переляку зачепився краєм крила за антену, перекутився і впав на баржу, на вугілля. З рубки його освітили прожектором, а бортом до нього вже добирався якийсь чолов’яга, гусак заборсався, став від вугілля чорним, а чолов’яга закричав до рубки:

— Світи, світи, бо я нічого не бачу! — і навкарачки поліз по вугіллю, обмацуючи його руками й очима. Поруч з гусаком пройшли його руки і

¹³ Гінкйй — швидкий. ¹⁴ Зграбний — вдатний, рухливий. ¹⁵ Пороніти — тут: зачепити зубами, поранити. ¹⁶ Спроти — проти. ¹⁷ Пручатися — вириватися з якоїсь перешкоди. ¹⁸ Хихотіти — сміятися. ¹⁹ Теребіти — перебирати. ²⁰ Вишугнути (від шугнути) — раптово з’явитися.

цибуляче дихання — чолов'яга поліз до носа баржі. “Пропало мале, і я пропав,— подумав гусак,— щоб то було плисти під берегом, не впливати на середину...”

Баржа дрібно двигтіла проти води і везла гусака назад від ірію, від гусенятка, чолов'яга з носа закричав:

— Не знайшов! Нема! Світи менше, очі сліпиш, світи слабше, бо в воду впаду! — і знову на чотирьох поліз до рубки... І треба ж було гусакові підвести голову! Він підвів голову, щоб роздивитись, де той розшуканець, чи вже проліз, чи ні, бо в хлюпотінні води і в гуді мотора гусак нічого не чув, як чолов'яга був саме перед ним, впав на коліна і схопив обома руками гусака за шию.

— Есть! Є! Ось!—і він звівся на ноги в світлі прожектора, тримаючи гусака за шию. Гусак задихався. І тоді обома крильми, і здоровим крилом, і забитим, зашмалив чолов'ягу по обличчю, що той упав горілиць на вугілля головою до носа баржі, а сам, з *перехнябленою*²¹, *скособоченою*²² шиєю викинув крила, в безнадії зіпертись на них, викинув, простелив і відчув, що крила його несуть і підіймають. Чорний, як ніч, він знову летів, тиснув грудьми темінь, і голова його теліпалась з крила на крило. Тепер: де ж гусенятко, де саме воно вистригнуло у воду, і де ж та сама вода, і над чим я лечу сам: над водою, полем, очеретами? Гусак закричав, та з придушеного горла той крик був чутен лише йому одному. Гусак знизився і залітав колами, довго літав і кричав колами так. Та ось і вона. Вода. Солодка, добра для гусячого малого народу, вода з теплими мілкими затоками, з літніми комариними очеретами, де народилося його гусенятко і він сам... Вона закрутила ним, та ні лапи його, ні крила були вже йому не підвладні, і ця недобра чорна вода несла його всю ніч до світанку, аж доки гусак не вдарився об металеву сітку перед греблею ГЕС.

Гусак знав цю ГЕС з високими заводами по її степових берегах. Пролітали якось з жінкою над заводськими трубами і наковталися диму, що більше тут не літали. Гусак поворухнув шиєю — в шиї щось хряснуло, але не дуже, і він спробував впірнути. Впірнув, побачив *верховодку*²³, дзьобнув одну і другу: верховодки пішли непогано. Гусак випірнув і сперся забитим крилом на воду — крило заболіло, запекло, наче сперся він ним не на воду, а на вогонь. “Пропало крило,— подумав собі гусак і тоскно глянув на верхів'я ріки, де мало бути гусенятко.— Де воно там, і де його шукати, і з якого берега?” Зімлілими, наче не своїми лапами гусак відштовхнувся і поплив вверх по ріці. З *шлюзу*²⁴ поволеньки висунувся ніс ще однієї баржі з вугіллям, гусак пірнув і замолотив під водою до берега, наскільки хватило повітря. А коли повітря не стало, і він випірнув, і з баржі закричали: “Птиця!”,— гусак ударив крильми об хвилю, і здоровим крилом, і забитим, й не вірячи собі, полетів, важко, згорблено, орючи дзьобом, але полетів!

²¹ *Перехняблений* — кривий. ²² *Скособочений* — кривобокий, з кривими боками.

²³ *Верховодка* — дрібна прісноводна риба. ²⁴ *Шлюз* — споруда на воді, яка регулює її рівень для проходження суден по ріці.

З берега, від спорожнілих дач, йшло троє *брезентових*²⁵ рибалок. Помітивши гусака, вони підняли *спінінги*²⁶ і засвистіли, *затакали*²⁷ на нього, гусак розгубився, заметляв шиєю і впав на воду. Крила його вже не тримали. Одним оком гусак косився на середину ріки на баржу, другим *пас*²⁸ рибалок.

Човнів у рибалок не було, вода холодна — не полізеш, зате у їхніх руках були *спінінги*. І ось біля гусака зачали золотесенько вибухати *блешні*²⁹, рибалки будь-що, а хотіли піймати гусака на блешню. Гусак пірнав, випірнав, ухиявся від блешень і так і саяк, один із рибалок, так той прямо був таки майже снайпер, — його блешня точно упала йому на дзьоб — каюк! — але гусак *родився в щасливій сорочці*³⁰, бо блешня тільки ковзнула по дзьобу і лягнулась разом із своїми гаками у воду. Тоді гусак зібрав свої крила наче в одне, і вже не бачачи куди і що, а лиш би відірватися від своєї погібелі, темно і тяжко злетів. Вслід йому загуділа баржа і плюнув на небо *спінінговий снайпер*³¹.

Гусак насилу підгрібав під себе повітря і, витріщивши очі, дивився-шукав, де б це його сховатися. На його щастя згори, з верхів'я, засірів лозовистий острівцець... Гусак вже майже дотягував до нього, як помітив: з острівної лози відштовхнувся голубий моторний човен. Звертати! Чим, якими силами? Злетіти вище? На чому? І гусак *спікірнує*³² у воду і заховався під хвилию.

З-під хвилі він побачив: в човні було двоє — чоловік в зеленому спортивному костюмі і в червоному плащі з жовтим шарфом на шії — жінка. Обоє вони стояли. Кінець її довгого жовтого шарфа чоловік тримав у руці і тряс тим кінцем, наче хотів відірвати його разом з жінчиною головою. Жінка закривала обличчя руками, і плечі її тремтіли. Тоді чоловік зірвав з неї шарф, кинув його у човен, а сам скочив у воду і поплив протокою до берега. Гусак виглянув із-за хвилі: човен з жінкою зносило течією вниз, а чоловік ішов берегом вверх по ріці, куди треба було і гусякові.

На острівці гусак допався до іржавого *лозячого*³³ листа і лозячої кори, потім ліг на пісок і став тихо зализувати зболіле крило.

А гусенятко? Рай, та й годі! Як тільки тато крикнув йому — *пליгай!* — і воно вискочило з гнізда в іскристу чорноту, і чорна рухлива громадина боком тернулася в бік гусенятка, і хвиля схопила й потягла його в ніч. Плинутий темний шовк води обгорнув його жовтеньке *карапузеньке*³⁴ тільце, одягнув його хвилию, з хвилі і роздягнув, зану-

²⁵ *Брезентовий* — виготовлений з грубої тканини, яка називається *брезент*; *тут*: одягнений у брезентовий плащ. ²⁶ *Спінінг* — снасть для ловіння риби.

²⁷ *Затакаати* — відтворити звук "та-та-та". ²⁸ *Пасті* — *тут*: спостерігати, стежити. ²⁹ *Блешня* — блискуча металева пластинка, яку використовують рибалки для принадження риби. ³⁰ *Народитися в щасливій сорочці* — бути везучим, удачливим, щасливим. ³¹ *Снайпер* — влучний стрілець. ³² *Спікірнути* (від *спікірувати*) — на великій швидкості майже вертикально полетіти зверху вниз.

³³ *Лозячий* — з лози. ³⁴ *Карапузенький* — маленький і водночас товстенький.

рив і винутив, пливи собі далі!.. Яке воно все, коли все воно отаке: все темне! Не видно ні себе, ні тата перед собою, один тільки дощик січе тебе по голівці та пахне якоюсь їжею, але де вона є... З ночі шумить, шумить, мабуть, очерет, жми, гусаченьку, туди, та не дуже бійся, а як тільки що — набирай побільше повітря і — під воду... На березі щось наче говорило. Гусенятко прислухалось — то вітер грався з водою залізним цепом від човна. “Тікати не буду, бо мені не страшно. Раз я нікого не бачу, то й мене ж не бачить ніхто”. Гусенятко підпливло до човна, обпливло його, вибрало під його боком затишне місце і *прикурнуло*³⁵. І наснилось йому, що воно вже велике, живе серед гусей, і гуси на нього кричать, і рай його скінчився...

...Здрастуй, дурне, та я не дурне, я дике, ну, раз дике, то йди до мене, не бійся, а я сталевар, і троє моїх оцих *затурканих*³⁶ турків — сталевари, а жінку Валю свою я з фронту привіз, я в бочку тебе на ніч посаджу біля сарая, щоб тебе часом ніхто не зобидив, бодай тебе мої — наші гуси не били, та не будуть вони мене бити, а може, будуть? та не будуть? а як і не будуть, то все одно не хочу, щоб на тебе багато дивилися, мацали очима, оце подивися, яка в мене шия, ну, чом як не в старого гусака, *ІЛу-52*³⁷ таку б шию; погрійте! а чого ж, іди за пазуху, та я замурзане, от дивися, Валю, як воно у мене за пазухою сидить, заснуло, я його і в *домну*³⁸ понесу хлопцям показати, ніжкою дрібає, сниться йому, що пливе, дайте йому води, Валю, та виключи той телевізор, а то не засне, ти диви, як воно до тебе притулилося...тату, віддайте гусенятко нам, нащо воно вам, у вас свої гуси є, так у нас домашні, тобі воно нащо, ти ж так тільки считаєшся сталеваром — то у тебе сесія одна, то друга, то відрядження, то іще щось в чорта-біса... то віддайте нам його, тату! а де ви держати будете його, на балконі? та і діти у вас такі, що замучать його в перший вечір... тоді мені, тату? кому, тобі? та мені, так тобі в армію ж через місяць!

Сизим інеєвим досвітком хтось наче ішов. Гусенятко хотіло виглянути з бочки, але не дострибнуло. Тоді воно спробувало крило, одне і друге, а потім уже обидва і вистрибнуло на бочкове ребро: худий, облізлий, довгий — городом від води по картоплянім *бадилиці*³⁹ до гусенятка йшов сірий тато.

³⁵ *Прикурнути* — заснути. ³⁶ *Затурканий* — заморочений, доведений до отупіння.

³⁷ *ІЛ-52* — різновид літака. ³⁸ *Домна* — промислова піч для виплавки чавуну із залізної руди. ³⁹ *Бадилице* — велике стебло (від бадиліна).

що? коли? чому? як?

1. Чи сподобалося вам оповідання про життя гусей? Чи нагадало воно вам життя людей? 2. Схарактеризуйте маму-гуску. 3. Чи правильно вчинив батько-гусак, що залишився доглядати гусенятко? 4. Які небезпеки чатували на тата-гусака з гусенятком? 5. Схарактеризуйте образ тата-гусака. 6. Якими в оповіданні "Гусенятко" зображені люди? 7. Як, на вашу думку, складеться подальша доля гусенятка? 8. Які почуття викликає у вас оповідання "Гусенятко"?

ЗПРАВИ / ЗАВДАННЯ

1. Поділіть текст оповідання на змістові частини. Дайте їм заголовки.

2. Знайдіть у тексті фразеологічні звороти "відлягло від серця", "родився в щасливій сорочці" та поясніть їх значення. Порівняйте загальноомовні фразеологізми і ті, що трапляються у мові оповідання "Гусенятко": *стати на ноги — стати на крила; уже зима на носі — уже зима на дзьобі. Як ви поясните такі зміни у виразах?*

3. Зверніть увагу, якими мовними засобами передає письменник картину зустрічі гусака з ондатрами: *Ондатра почула це і пірнула додому. Та ненадовго. За хвилину ондатр з'явилося двоє, і, маюючи вусами воду, вони стали наближатись до гусака. Гусак засичав з усіх своїх сил, гусенятко забилося йому під живіт, під лапи, заплакало-запищало, а дощ прибував з ночі, гніздо підпливало, ставало легшим, ось-ось гніздо попливе за водою, з'явиться видра, ондатри — тікати, видра — за ними, повпірнали і ті, і та, і не стало їх більше чути.*

4. Текст, що передає розмову сталевара з дружиною і дітьми, письменник передає без мовних правил пунктуації (у сприйнятті гусенятка — суцільний текст). Перепишіть цей уривок, дотримуючись правил пунктуації при діалогах: *...здраслуй, дурне, та я не дурне, я дике, ну, раз дике, то йди до мене, не бійся, а я сталевар, і троє моїх оцих затурканих турків — сталевари, а жінку Валю свою я з фронту привіз, я в бочку тебе на ніч посаджу біля сарая, щоб тебе часом ніхто не зобидив, бодай тебе мої — наші гуси не били, та не будуть вони мене бити, а може, будуть? та не будуть? а як і не будуть, то все одно не хочу, щоб на тебе багато дивилися, мацали очима, оце подивися, яка в мене шия, ну, чом як не в старого гусака, ІЛу-52 таку б шию; погрійте! а чого ж, йди за пазуху, та я замурзане, от дивися, Валю, як воно у мене за пазухою сидить, заснуло, я його і в домну понесу хлопцям показати, ніжкою дрібає, сниться йому, що пливе, дайте йому води, Валю, та виключи той телевізор, а то не засне, ти диви, як воно до тебе притулилося...тату, віддайте гусенятко нам, нащо воно вам, у вас свої гуси є, так у нас домашні, тобі воно нащо, ти ж так тільки щитаєшся сталеваром — то у тебе сесія одна, то друга, то відрядження, то іще щось в чорта-біса... то віддайте нам його, тату! а де ви держати будете його, на балконі? та і діти у вас такі, що замучать його в перший вечір... тоді мені, тату? кому, тобі? та мені, так тобі в армію ж через місяць!*

ЛІТЕРАТУРА І ДІЙСНІСТЬ.

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО І ЛІТЕРАТУРА

Мистецтво слова якісно відрізняється від інших видів мистецтва — малярства, скульптури, музики та інших, передусім тим, що його матеріалом є художнє слово, поетичний образ, створений письменником, а не палітра фарб, камінь чи звуки музики.

Живописне мистецтво і мистецтво словесне дуже тісно пов'язані між собою. В одному з віршів Максима Рильського є такі рядки:

Часом можна висловить пейзажем
те, для чого слів людських нема.

Художник Т.Бойчук на картині "Біля яблуні" (с. 31) лаконічними мистецькими засобами зумів передати мудру притчу про життя.

Роздуми над картиною художника так само збуджують уяву, народжують думки, викликають певні емоції та почуття.

ЩО? КОЛИ? ЧОМУ? ЯК?

1. Пригадайте, що таке мистецтво. Які ви знаєте види мистецтв? 2. Розкажіть про образотворче мистецтво. Яких художників ви знаєте? Чи є у вас вдома картини? Що на них зображено? 3. Як ви розумієте зміст картини Т.Бойчука "Біля яблуні"?

ВІПРАСИ І ЗАВДАННЯ

1. У творах письменника Миколи Вінграновського відображено світ дитинства, співжиття людини і живої природи. У вірші "Наша річка", наприклад, поет наголошує, що в природі немає свого і чужого, а є наше, людське, і про це ніколи не можна забувати.

Прочитайте віршовані рядки і спробуйте уявити картину, як би її намалював художник.

Сама собою річка ця тече,
маленька річечка, вузенька, як долоня.
Ця річечка — Дніпра тихенька синя доня,
маленька донечка без імені іще.
Вона тече в горді в нас під кленом,
і наша хата пахне їй борщем.
Цвіте над нею небо здорово
солодкими хмаринками з дощем...

Спробуйте "побачити" цей вірш, скласти словесний портрет маленької безіменної річечки. У вірші річка набуває рис живої істоти, вона "доня, донечка" не тільки могутньому Дніпру, вона рідна й близька тим людям, присутність і небайдужість яких відчувається

за рядками поезії. Річка народилася на нашій землі й гарна тим, що існує, живе, несе життя іншим, милує око і серце своєю невибагливою красою.

2. Розгляньте ілюстрацію, вміщену на с. 32. Порівняйте її з віршем Миколи Вінграновського “Грім”. Що спільного у зображенні грози на ілюстрації і у вірші?

3. Порівняйте ілюстрації до творів художньої літератури, в яких митці пензля намагаються точно передати характеристики героїв, з відповідними місцями в тексті.

Леонід Глібов
(1827–1893)

...Глібов... — найкращий український байкопис, відзначився також деякими ліричними віршами, що належать до правдивих перлин української лірики...

Іван Франко

Леонід Глібов народився 5 березня 1827 року в с. Веселий Поділ на Полтавщині в родині управителя маєтків панів Родзянків. Хлопчик ріс веселим і жвавим, любив квіти й охоче доглядав за ними, любив слухати казки баби Одарки.

Початкову освіту здобув удома. У сім років мама навчила Льюню читати. Коли хлопчикові виповнилося 13 років, його віддали до Полтавської гімназії. Якийсь час він не міг пристосуватися до міського життя, тужив за своїм хутором, батьками, сільськими товаришами-однолітками.

Мабуть, цей смуток і самотність стали поштовхом до написання першого вірша “Сон”.

У 1847 році вийшла перша збірочка віршів юного поета.

Хворобливість хлопця спричинила часті пропуски занять, і батьки забрали сина додому на хутір. Там юнак займався самоосвітою, багато читав, писав вірші.

У 1849 році він вступив до Ніжинського ліцею. Саме в цей час Глібов написав більшість своїх знаменитих байок.

Після закінчення ліцею він працює вчителем — спочатку на Поділлі, потім у Чернігові. Сучасники й колишні учні відзначали, що Глібов був надзвичайно вимогливим учителем, але завжди поважав учнів, піклувався про них, давав добрі поради.

Одним з учнів Глібова був майбутній батько Лесі Українки — Петро Косач, який завжди дуже тепло, з великою симпатією і пошаною згадував свого вчителя, дуже любив його байки, багато з яких знав напам'ять і гарно декламував.

У творчому доробку Леоніда Глібова — 107 байок, понад 50 загадок, 14 акровіршів. Деякі вірші поета поклав на музику композитор Микола Лисенко. Серед них вірш “Журба”, який здобув велику популярність, став народною піснею, що відома під назвою “Стоїть гора високая”.

Останні роки життя Леонід Глібов тяжко хворів, майже повністю втратив зір, але продовжував працювати.

Помер письменник 10 листопада 1893 року в Чернігові. Поховано його з почесними біля Троїцького монастиря.

Байки і пісні Леоніда Глібова живуть у народній пам'яті, залишаються і сьогодні величезною радістю для дітей.

Хто? що? коли? чому? як?

1. Розкажіть, що ви знаєте про письменника Леоніда Глібова.
2. Яким хлопчиком ріс Леонід Глібов?
3. Як називався перший вірш, який написав Леонід Глібов?
4. Яким учителем був Леонід Глібов? Де він учителював?
5. У яких жанрах працював письменник?
6. Який твір Леоніда Глібова став народною піснею?

ВОВК І КІТ

В село із лісу Вовк забіг...

Не думайте, що в гості, братця!¹

Ні, в гості Вовк не забіжить;

а він прибіг, щоб де-небудь сховатися:

проклятий² люд з собаками настиг³...

І рад би Вовк в які ворота вскочить,

та лишенько йому: куди не поглядить —

усюди Вовченька недоленька морочить⁴,

хоч сядь та й плач;

¹ Братця — браття. ² Проклятий — тут: недобрий. ³ Настигнути — наздогнати. ⁴ Недоленька морочить — не щастить.

ворота, як на те ж, кругом усі *заперті*⁵,
а дуже Вовкові не хочеться умерти
(бо ще він не нажився, бач!),
а гірше од людей — од видимої смерті...
Коли *гляди́ть*⁶ —
на загороді Кіт сидить,
на сонечку мурликає-дрімає.
Підскочив Вовк і до Кота мовляє:
— Котусю-братику! Скажіть мені скоріше,
хто із хазяїнів отут усіх добріше?
Я хочу попрохати, щоб хто мене сховав
на сей недобрий час. Я б у пригоді став!..
Чи чуєш гомін той? За мною то женуться!..
Котусю-батечку! Куди ж мені *поткнётся*⁷?..
— Прости мерщій Степана,
він добрий чоловік, — Кіт Вовкові сказав.
— Так у його я вкрав барана.
— Ну, так *навідайсь*⁸ до Дем'яна.
— Е, і Дем'яна я боюсь:
як тільки *навернусь*⁹,
він і згадає поросятко.
— Біжи ж, аж ген живе Трохим!
— Трохим? Боюсь зійтися з ним:
з весни ще злий він за ягнятко!
— Погано ж!.. Ну... а чи не прийме Клим?
— Ох, братику! Теля я в його звів!
— Так ти, я бачу, всім тут добре *надоїв*¹⁰, —
Кіт Вовкові сказав, —
Чого ж ти, братику, сюди і забігав?
Ні, наші козаки ще з розуму не спали,
щоб Вовка од біди сховали!
І так-таки ти сам себе вини:
що, братику, посіяв, те й пожни.

хто? що? коли? чому? як?

1. Виразно прочитайте байку, визначте в ній оповідну частину та мораль. 2. Яка головна думка байки? 3. З якою метою Вовк забіг у село? Схарактеризуйте вчинки Вовка. 4. У якій ролі виступає Кіт? 5. Чого вчить байка "Вовк і Кіт"? Чи актуальна вона сьогодні? Чи є такі "вовки" серед ваших знайомих?

⁵ *Запертий* — зачинений. ⁶ *Гляди́ти* — тут: бачити. ⁷ *Поткнётся* — податися, піти, звернутися. ⁸ *Навідатися* — тут: зайти. ⁹ *Навернётся* — прийти, зайти.

¹⁰ *Надоїсти* — набриднути.

ЗПРАВИ І ЗАВДАННЯ

1. Які власні особові імена вжито у байці? Чи поширені вони тепер?
2. Знайдіть у тексті байки звертання і поясніть їх значення. Чому так лагідно Вовк звертається до Кота?
3. Поясніть значення виразів: *ні, в гості Вовк не забіжить; усюди Вовченька недоленька морочить; наші козаки ще з розуму не спали...*
4. Як ви розумієте вислів “Що, братику, посіяв, те й пожни!”?
5. Поділіть байку за ролями (автора, Вовка та Кота) і прочитайте її ще раз.

ЩУКА

На Щуку хтось *бомагу*¹ в суд подав,
що *буцімто*² вона такеє виробляла,
що у ставу ніхто життя не мав;
того заїла в смерть, другого *обідрала*³.
Піймали Щуку молодці
та в *шаплиці*⁴
гуртом до суду *притаскали*⁵,
хоча чуби й мокренькі стали.
На той раз суддями були:
якісь два Осли,
одна *нікчемна*⁶ *Шкапа*⁷
та два стареньких Цапа, —
усе народ, як бачите, такий
добрячий та *плохий*⁸.
За *стряпчого*⁹, як *завсігди*¹⁰ годиться,
була приставлена Лисиця...
А чутка у гаю була така,
що ніби Щука та частенько,
як тільки зробиться темненько,
Лисиці й шле — то *щупачка*¹¹,
то сотеньку карасиків живеньких
або *линів*¹¹ гарненьких...
Чи справді так було, чи, може, хто збрехав

¹ *Бомáга* — тут: заява. ² *Буцімто* — нібито, немов. ³ *Обідрати* — тут: пограбувати. ⁴ *Шаплік* — цебер, відро. ⁵ *Притаскати* — притягти. ⁶ *Нікчémний* — поганий. ⁷ *Шкапа* — стара і худа коняка. ⁸ *Плохий* — поганий. ⁹ *Стряпчий* — чиновник, який наглядав за ходом справ у судових установах. ¹⁰ *Завсігди* — завжди. ¹¹ *Щупачкі, лині* — види риби.

(хто ворогів не мав!), —
а все-таки *катюзі*¹²,
як кажуть, буде по заслугі.
Зійшлися судді, стали розбирати:
коли і як воно було, і що їй присудити?
Як не мудруй, а правди ніде діти,
кінців не можна поховать...
Не довго думали — рішили
і Щуку на вербі повісити звеліли.
“Дозвольте і мені, панове, *річ держать*¹³! —
Тут обізвалася Лисиця, —
розбійницю таку не так судить годиться:
щоб більше жаху їй завдати
і щоб усяк боявся так робити, —
у річці вражу Щуку утопити!”
“Розумна річ!” — всі зачали гукать.
Послухали Лисичку
і Щуку кинули — у річку.

хто? що? коли? чому? як?

1. Прочитайте виразно байку “Щука”. Назвіть персонажів. 2. Про що розповідається у байці? 3. Розкажіть, якими ви уявляєте героїв байки. 4. Завіщо Щуку “до суду притягли?” 5. Яка головна думка байки? 6. Чи можна назвати вирок суддів справедливим? 7. Які стосунки склалися між Щукою та Лисицею? Як Лисиця віддячила Щуці за послуги? 8. Як Леонід Глібов характеризує стряпчого та суддів (знайдіть це місце у тексті)? 9. Яке ваше ставлення до подій, зображених у байці, та її персонажів? 10. Які риси людей засуджує Леонід Глібов? 11. Що здалось вам у байці “Щука” комічним?

ЗПРАВИ | ЗАВДАННЯ

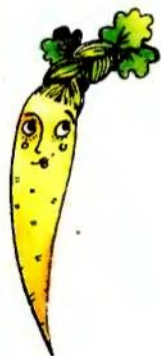
1. Складіть план змісту байки “Щука” у формі запитань.
2. Випишіть з тексту прислів'я. Доберіть до них свої приклади.
3. Як ви розумієте слова з байки: “Як не мудруй, а правди ніде діти, кінців не можна поховать...”; “Усе народ, як бачите, такий добрячий та плохий...”; “А все-таки катюзі, як кажуть, буде по заслугі...”?
4. Знайдіть у байці пестливі слова і поясніть, з якою метою вони вживаються.
5. Підготуйте читання байки в особах.

¹² Катю́га — кат. ¹³ Річ держать — промовляти, виголошувати промову.

АКРОВІРШІ

Хто доня?

Мати доні молодій
Огородик наділила.
Розкошує доня мила,
Каже неньці — тісно їй:
“В земляній сиджу коморі,
А коса моя надворі”.
Хочу цей раз *штуку* втнуть¹:
Не скажу, як доню звуть;
Ви ж до загадки верніться,
З краю *пильно*² придивіться.

Що за птиця?

Між людьми, як пташка, в'ється,
У людей і їсть, і п'є;
Ходить старець, просить, гнеться,
А у неї всюди є.

Хто баба?

Сидить хитра баба аж на версі граба.
“Ой не злізу з граба! — дурить діток баба. —
Вловіть мені тую курочку рябую,
А я подарую грушку золотую”.

ХТО? ШО? КОЛИ? ЧОМУ? ЯК?

1. Проаналізуйте акровірші Леоніда Глібова. 2. Як “заховав” письменник відгадки до своїх загадок? 3. Як читаються акровірші? 4. Яку пораду дає читачам письменник в акровірші “Хто доня?”? 5. З ким письменник порівнює Муху і чому?

ВПРАВИ І ЗАВДАННЯ

1. Спробуйте самі скласти українською мовою акровірш.
2. Як ви розумієте вислови “розкошує доня мила”, “а коса моя надворі”?
3. Намалуйте “доню” і “птицю”. Поміркуйте і скажіть, чому саме ці слова використав письменник у заголовках акровіршів?

¹ Штуку втнуть — пожартувати. ² Пильно — уважно.

ЖУРБА

Жук М. Пейзаж.
Розпис на керамічній плитці. 1930.

Стоїть гора високая,
попід горою гай,
зелений гай, густесенький,
неначе справді рай.

Під гаєм в'ється річенька:
як скло вода блищить;
долиною зеленою
кудись вона біжить.

Край берега, у затишку,
прив'язані човни;
а три верби схилилися,
мов журяться вони,

що пройде любе літечко,
повіють холода,
осиплеться їх листячко —
і понесе вода.

Журюся й я над річкою...
Біжить вона, шумить.
А в мене бідне серденько
і мліє, і болить.

Ой річечко, голубонько!
Як хвилички твої —
пробігли дні щасливі
і радощі мої.

До тебе, люба річенько,
ще вернеться весна;
а молодість... не вернеться —
не вернеться вона!..

Стоїть гора високая,
зелений гай шумить;
пташки співають голосно,
і річечка блищить.

Як хороше, як весело
на білім світі жити!..
Чого ж у мене серденько
і мліє, і болить?

Болить воно та журиться,
що вернеться весна,
а молодість... не вернеться —
не вернеться вона!..

хто? що? коли? чому? як?

1. До якого жанру належить вірш "Журба"? 2. Яка пора року змальована у творі? 3. Який основний мотив твору? 4. Чому журиться поет? 5. Чому автор звертається до річки як до живої істоти? 6. Що вам нагадує образ "три верби"? 7. Які рядочки поезії вам сподобалися найбільше і чому? 8. Поміркуйте, чому цей вірш Леоніда Глібова став народною піснею. 9. Порівняйте опис природи у поезії Л.Глібова з пейзажем, який створив художник М.Жук (с. 49).

ЗПРАВИ І ЗАВДАННЯ

1. Прочитайте виразно і вдумливо вірш "Журба". Скажіть, на які частини можна його поділити. Назвіть їх.
2. Випишіть з тексту поезії пестливі слова і схарактеризуйте їх роль. Який настрій поета вони передають?
3. Якби ви були художником, то що б ви зобразили на картині під назвою "Журба"?

ЛІТЕРАТУРНА БАЙКА. АЛЕГОРІЯ. АКРОВІРШ

Байка — це невеликий, епічний, здебільшого віршований, твір алегоричного характеру, який має повчальний зміст. Байки бувають народні та літературні, тобто авторські, створені письменниками.

Байки писали Григорій Сковорода, Євген Гребінка, Петро Гулак-Артемівський.

Найбільший розквіт жанру байки в українській літературі пов'язаний з творчістю Леоніда Глібова.

Алегорія — це спосіб двопланового художнього зображення, який ґрунтується на приховуванні реальних осіб, явищ і предметів під художніми образами. Особливо типовий художній прийом алегорії для жанру байки. Наприклад, у байках Глібова під персонажами, якими є звірі, птахи, рослини, явища природи тощо, заховані люди, їхні вчинки.

У байках висміюються людські вади, суспільні недоліки.

Переважна більшість байок складається з оповідної частини (розповідь ведеться найчастіше від автора) та моралі (висновку-повчання).

Акрівіриш — це поетичний твір, в якому початкові літери кожного віршованого рядка, що читаються зверху вниз, розкодовують слово чи фразу, присвячену певній особі чи події.

Чимало оригінальних акрівірішів створив Леонід Глібов.

що? що? коли? чому? як?

1. Назвіть характерні ознаки жанру літературної байки. Дайте визначення. 2. Кого з українських письменників-байкарів ви знаєте? 3. Що називається алегорією? Наведіть приклади використання художнього прийому алегорії в байках Леоніда Глібова. 4. Що таке мораль у байці? 5. Які ознаки жанру літературної байки спільні з ознаками казки? 6. Що називається акрівірішем? Які особливості його будови?

ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ЧИТАННЯ

Леонід Глібов

МУХА Й БДЖОЛА

Весною Муха-ледащиця
майнула у садок
на ряст, на квіти подивиться,
почуть Зозулин голосок.
От примостилась на красолі
та й думала про те,
що як то гарно жить на волі,
коли усе цвіте.
Сидить, спесиво поглядає,
що робиться в садку;
вітрець тихесенько гойдає,
мов панночку яку...
Побачила Бджолу близенько:
— Добридень! — каже їй. —
Оддиш хоч трохи, моя ненько,
сідай отут мерщій.
— Та ніколи мені сидіти, —
одвітує Бджола, —
вже час до пасіки летіти:
далеко від села.
— Яка погана, — Муха каже, —
на світі доленька твоя:
раненько встане, пізно ляже...

Мені б отак — змарніла б я,
за тиждень би головоньку схилила.
Мое життя, голубко мила,—
талан як слід:
чи де бенкет, чи де обід
або весіллячко, родини,—
такої гарної години
ніколи не втеряю я:
і їм, і ласую доволі,—
не те що клопоти у полі
і праця бідная твоя! —
На річ таку Бджола сказала:
— Нехай воно і так;
та тільки он що я чувала,
що Муху зневажає всяк,
що де ти не поткнешся,
або до страви доторкнешся,—
тебе ганяють скрізь:
непрохана не лізь.
— Стару новинку, — каже Муха, —
десь довелось тобі почути!..
Запевне, дурень дурня слуха...
Велике діло — проженуть!
Не можна в двері — я в квартиру
або пролізу в іншу дірку —
і зась усім!
Нехай ся байка мухам буде,
щоб не сказали часом люде,
що надокучив їм.

БОВК ТА ЯГНЯ

На світі вже давно ведеться,
що нижчий перед вищим гнеться,
а більший меншого кусає та ще й б'є —
затим, що сила є...
Примір не довго б показати,
та — цур йому! Нащо чіпать?..
А щоб кінці як-небудь поховать,
я хочу байку розказати.
Улітку, саме серед дня,
пустуючи, дурне Ягня
само забилося до річки —
напитися водички.
От чи пило, чи ні — глядить:

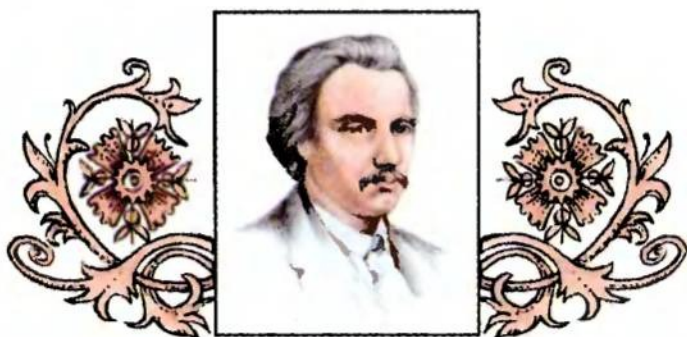
Аж суне Вовк — такий страшенний
та здоровенний!
Та так прямісінько й біжить
до бідного Ягняти.
Ягнятi нікуди тікати;
Стоїть, сердешне, та дрижить...
А Вовк, неначе комісар, кричить
(він, щоб присікаться, знайшов причину):
— Нащо се ти, собачий сину,
тут каламутиш берег мій
та квапиш ніс поганий свій
у чистую оцюю воду?
Та я тобі за сую шкоду
ти знаєш, що зроблю?..
Як муху, задавлю!
— Ні, паночку, — Ягня йому мовляє, —
водиці я не сколотив,
бо ще й не пив;
а хоч би й пив, то шкоди в тім немає,
бо я стою зовсім не там,
де треба пити вам,
та ще й вода од вас сюди збігає...
— Так себто я брешу? — тут Вовк йому гукнув.
Чи бач! Ще і базікать стало...
Такого ще поганця не бувало!..
Здається, ти й позаторік тут був
та капості мені робив... Тривай же!
Ти думаєш, що я забув?
— Помилуйте! — йому Ягнятко каже, —
на світі я ще й году не прожив.
— Так брат твій був.
— Нема братів.
— Так, може, батько,
коли не дядько...
Або ж хто-небудь з ваших був...
Хіба не знаю я, не чув,
що ви усі мене б із'їли,
якби вловили?
Собаки й вівчарі твої,
усі ви — вороги мої:
од вас мені життя немає...
Ще мало я терпів?
— Так чим же я вам досадив? —
Ягнятко, плачучи, питає.
— Цить, капосне! Либонь, не знає...
Ще й огризається, щеня!
Що ти за птиця?! Ти — Ягня!

Караффа-Корбут С. Вовк та ягня.

Як сміло ти мене питати?
Вовк, може, їсти захотів!..
Не вам про тее, дурням, знати!
І — Вовк Ягнятко задавив...
Нащо йому про тее знати,
що, може, плаче бідна мати
та побивається, як рибонька об лід:
Він Вовк, він пан... Йому не слід...

Степан Руданський
(1834–1873)

Степан Руданський справді заслуговує
на найдорожчий у світі титул —
титул народного поета.

Максим Рильський

Степан Руданський народився 7 січня 1834 року в с. Хомутинях на Вінниччині у родині сільського священика. Закінчив Кам'янець-Подільську духовну семінарію. На Поділлі зібрав майбутній письменник два зшитки українських народних пісень.

Усупереч волі батьків вступив до Петербурзької медико-хірургічної академії, де навчався шість років (1855–1861). Позбавлений матеріальної підтримки, біднував, захворів на туберкульоз.

Степан Руданський гарно співав, малював, творив мелодії до власних віршів. Його вірш “Повій, вітре, на Вкраїну” став народною піснею.

Після закінчення навчання в Петербурзі він посів посаду міського лікаря в Ялті (Крим). З цим фахом пов'язане усе його подальше життя. На той час Степан Руданський мав три рукописи віршів під назвою “Співомовки козака Вінка Руданського” (ім'я Степан походить з грецької мови й означає “вінок”). У Ялті він познайомився з поетом Афанасієм Метлинським, актором Михайлом Щепкіним,

художником Іваном Айвазовським. Степан Руданський підготував до видання збірку записів народних пісень під назвою "Копа пісень" із нотами. Перекладав з різних мов. Протягом свого життя він написав понад 200 віршованих співомовок (так він сам називав свої твори гумористичного жанру), проте вони були надруковані в Києві лише 1880 року (вже після смерті письменника).

Його гуморески-співомовки — то не лише твори розважального характеру, а енциклопедія життя України XIX ст. Вони відображають український народний гумор, вміння дотепно висловлюватися, висміювати певні людські вади та недоліки. Комізм життєвих ситуацій, відображений у його співомовках, природний і життєрадісний.

Любили і поважали Степана Руданського жителі Ялти за його чесну і безкорисливу працю, бо досить часто, як розповідають, він купував ліки для своїх пацієнтів за власні кошти. Проте його ненавиділи представники влади за незрадливу відданість українській культурі. Були моменти, коли його намагалися звільнити з роботи. Життєві негаразди і хвороба рано звели письменника в могилу. Він помер 4 травня 1873 року у віці 39 років. Жителі Ялти провели його в останню дорогу, а на надмогильному камені вирізьбили слова самого письменника:

На могилі не заплаче ніхто в чужині,
Хіба хмаронька заплаче дощем по мені.

У наш час творчість Степана Руданського знають в Україні. Вивчають його ліричні вірші, поеми, балади, байки й особливо співомовки (жанр, який письменник започаткував).

Що? Коли? Чому? Як?

1. Що ви знаєте про письменника Степана Руданського? Що з його біографії вам особливо запам'яталося? 2. Де навчався письменник? 3. Якими здібностями володів юнак Степан Руданський? 4. Яким він був лікарем? Де працював? 5. Чому так рано письменник пішов із життя? Що підірвало його здоров'я? 6. Твори яких жанрів писав Степан Руданський? Який жанр у літературі він започаткував? 7. З якими відомими людьми познайомився письменник у Криму? 8. Що ви знаєте про Степана Руданського як збирача народних пісень? 9. Який вірш Степана Руданського став народною піснею? 10. Прокоментуйте слова Максима Рильського, сказані про Степана Руданського.

ВОВКИ

“Чого, брате, так збілів¹?
 Що з тобою сталося?”
 “Ах, за мною через став
 аж сто вовків гналось!”
 “Бог з тобою!.. Сто вовків!..
 Та б село почуло...”
 “Та воно пак і не сто,
 а п'ятдесят було”.
 “Та й п'ятдесят диво в нас...
 Де б їх стільки взялось?”
 “Ну, Іванцю! Нехай так,
 але десять гналось”.
 “Та і десять не було!
 Знать, один усього!”
 “А як один? Аби вовк!
 Страшно і одного...”
 “А може, то і не вовк!”
 “А що ж то ходило?
 Таке сиве та мале,
 а хвостик, як шило”.

хто? що? коли? чому? як?

1. Прочитайте виразно співомовку, розподіливши слова за ролями. 2. Перекажіть зміст твору своїми словами. 3. Схарактеризуйте головного персонажа, за яким “аж сто вовків гналось”. 4. Ким виявилися “вовки”? 5. У чому комізм співомовки?

КОЗАК І КОРОЛЬ

Став багатий колись пан
 короля благати,
 щоб король йому зволив²
 воєводство³ дати.

А король йому й сказав:
 “Відгадай три штуки⁴,
 відгадаєш — тогди⁵ дам,
 а як ні — на муки!

¹ Збіліти — збліднути. ² Зволити — дозволити. ³ Воєводство — частина землі, яка належала воєводі. ⁴ Штука — річ, предмет, тут — загадка. ⁵ Тогди — тоді.

Перша штука: скільки зір
в небі серед літа?

Друга штука: покажи
середину світа!

Третя штука: угадай,
що думати буду?

І от тобі цілий рік
для твого розсуду⁶!

Відійшов багач назад,
та так йому нудно!..

Не вгадати — так біда,
а вгадати трудно!

Сидить, плаче, *неборак*⁶,
козак проїжджає...

“Чого плачете ви так?” —
старого питає.

Той і каже: так і так!..

“Не журіться, діду!

Коли так, то я за вас
на *відвіт*⁷ поїду!”

І палицю в руки взяв,
в кожух одягнувся,
чорні вуса підбив, в
чоботи узувся.

І чимдуж до короля.

Король оглядає.

“А що, пане, скільки зір?” —

з *міною*⁸ питає.

А той *поли*⁹ закотив,
чи як повелося.

“Стільки,— каже,— в небі зір,
скільки тут волосся”.

Задумався сам король
від сього відвіту.

“Ану,— каже,— покажи
середину світу!”

А той палицю підняв,
може, з *піваршина*¹⁰

та в підлогу нею гуп:
“Отут середина!”

Почухався наш король,
ще раз поглядає.

⁶ Для твого розсуду — на твій розсуд. ⁶ Небора́к — бідолаха, нещасливець.

⁷ Відвіт — відповідь. ⁸ З міною — незадоволено. ⁹ Пола́ (кожуха) — край кожної з половин одягу (пальта, піджака, кожуха). ¹⁰ Піварши́на — половина аршина; аршин — стародавня міра довжини.

“Що ж я думаю тепер?” —
козака питає.

“Думаєте, що я пан!”

“Або що за річі?”

“То ті річі, що не пан,
а козак із Січі!”

Засміявся наш король,
подарував тому,
а козака відіслав
в золоті додому!

Що? що? коли? чому? як?

1. Про що розповідається у співомовці “Козак і король”? 2. Чим нагадує вона вам гумореску чи народний жарт? 3. Назвіть головних персонажів співомовки. 4. Схарактеризуйте пана, який хотів розбагатіти. 5. Яку умову поставив перед паном король? 6. Якими рисами володіє козак із Січі? 7. Як козакові вдалося перехитрити короля? 8. Чому козак “підбілів” чорні вуса? 9. Як король віддячив кмітливому козакові?

ЗПРАВИ ЗАВДАННЯ

1. Доберіть синоніми до слів *благати*, *зволити*, *розсудливий*, *пан*, *неборак*, *чимдуж*. Складіть з ними речення.

2. Вставте на місце крапок пропущені слова: *і ... в руки взяв*; *в ... одягнувся*; *чорні ... підбілів*; *в ... узувся*.

ЗАПОРОЖЦІ У КОРОЛЯ

Приїхали запорожці,
короля вітають,
король просить їх сідати,
козаки сідають.
Сидять собі. В них жупани
все *кармазинові*¹,
і самі такі *храбрєнні*²,
вуса прездорові.
Задивились на ті вуса
*ляхи-мосціпани*³.

¹ *Кармазіновий* — виготовлений з дорогої тканини — кармазину. ² *Храбрєнний* — дуже хоробрий. ³ *Ляхи-мосціпани* — так українці у давнину називали поляків.

“Що б їм, — кажуть, — дати їсти?
Дамо їм сметани!”
Поставили їм сметани,
їсти *припрошають*⁴,
але наші запорожці
разом відмовляють:
“Славная у вас сметана...
Тільки вибачайте,
а перше нам, запорожцям,
*щільник*⁵ меду дайте!”
Дали їй меду запорожцям...
Вони як поїли,
так ті вуса прездорові
вгору й завертіли.
Тоді й кажуть королеві:
“А що, ясний пане!
Нехай тепер запорожцям
подають сметани!”

ХТО? ЩО? КОЛИ? ЧОМУ? ЯК?

1. Прочитайте виразно співомовку “Запорожці у короля”. Якими ви уявляєте запорозьких козаків, що прийшли в гості до короля? 2. З якою метою ляхи-мосціпани запропонували запорожцям сметану? 3. Чому запорожці спочатку відмовилися їсти сметану, а попросили меду? 4. Що засвідчує веселу вдачу запорожців?

ВПРАВИ / ЗАВДАННЯ

1. Із тексту співомовки “Запорожці у короля” виписіть прикметники, які характеризують запорожців. Поясніть їх значення, доберіть синоніми.

2. Проаналізуйте дієслівні форми, які вживаються у тексті цієї співомовки: *приїхали, встають, просять сидати, сидять собі, здивились, дати їсти, вибачайте, нехай подають*.

3. Розіграйте сценку за змістом співомовки “Козак і король”, визначивши з класу трьох учасників: *ведучого, козака і короля*.

⁴ *Припрошати* — припрошувати, пригощати. ⁵ *Щільник* — стільник, спеціальна воскова пластина у вулику, на якій збирається мед.

ОКУЛЯРИ

Розходився мужичок
аж гвалт дякувати¹,
та одна йому біда:
не вмів читати.
До аз-буки² — так куди,
не того він хоче.
Він гадає чим другим
просвітити очі³.
“Не вмів ж так старий дяк
стрічки розібрати,
окуляри ж як візьме —
то куди читати!
Отак і я заведу
кондаки й тропарі⁴,
пиду тільки та куплю
такі окуляри”.
Пішов мужик до крамниці,
різні вибирає,
що на очі накладе,
то все не читає.
Далі тоті з носа зняв,
об землю ударив,
розплатився та й пішов
сам без окулярів,
та й на проводи⁵ сказав
хрещеному люду⁶:
“Окулярів не купив,
то й дяком не буду”.

ХТО? ЩО? КОЛИ? ЧОМУ? ЯК?

1. Прочитайте співомовку “Окуляри”. У чому комізм цього твору? Перекажіть зміст співомовки своїми словами. 2. Чому окуляри не допомогли чоловікові стати дяком? 3. Чи зрозумів сам персонаж (“мужичок”), чому він не став дяком? Як він сказав про це “хрещеному люду”?

¹ Аж гвалт дякувати — дуже хотів стати дяком. ² Аз-буки — перші літери слов'янської азбуки. ³ Просвітити очі — здобути освіту, стати освіченим.

⁴ Конда́к, тропа́р — церковні книги. ⁵ Проводи — свято через тиждень після Пасхи, коли поминають померлих. ⁶ Хреще́ний люд — тут: односельчани.

ГУМОР. СПІВОМОВКА

Гумор — це художній прийом у творах літератури, спосіб художнього зображення, коли про серйозні речі говориться з добродушною посмішкою. З гумором письменники найчастіше говорять про якісь дрібні вади людей, смішні риси їхнього характеру, поведінки чи зовнішнього вигляду.

Термін *гумор* часто вживається поряд з терміном *сатира*, що теж є видом комічного. Однак, якщо сатира — це спосіб висміювання негативних явищ, то гумор — це лише спосіб висловлюватися смішно, посміятися з недоліків. До жанрів гумору належать *усмішки, байки, гуморески, анекдоти, співомовки*.

Співомовки — це своєрідний жанр української сатирико-гумористичної поезії, в основі якої яскраво виражені фольклорно-етнографічні мотиви, байкарські традиції. Це здебільшого короткий гумористичний вірш, побудований на основі народного анекдота, приказки чи притчі.

Термін *співомовки*, на думку дослідників, утворений від другої назви богині Музи — Співа. Як ми уже зазначали, цей термін запровадив письменник Степан Руданський. Він же започаткував цей жанр в українській літературі, використавши попередні традиції гумористичної творчості. Письменник Валерій Шевчук написав так: “Степан Руданський великий тим, що створив свою “співучу мову”, як назвав її, і цією мовою, легким, летючим сюжетним віршем розповів сотні веселих історій, які в літературі здобули назву співомовок”.

Закріпив цей жанр в українській літературі Іван Франко, створивши цикл “Нові співомовки”. Письменник називав співомовки “короткими епічними анекдотами, сюжет яких взятий з уст народу”.

Хто? що? коли? чому? як?

1. Дайте визначення гумору як способу зображення дійсності. Чим гумор відрізняється від сатири?
2. Які жанри гумористичних творів ви знаєте?
3. Схарактеризуйте жанр співомовок. Які спільні ознаки вони мають з байками та народними анекдотами?
4. Хто продовжив традицію творення співомовок в українській літературі?

Степан Руданський

ДОБРЕ ТОРГУВАЛОСЬ

Чи в Києві, чи в Полтаві,
чи в самій столиці
ходив чумак з мазницею
помежи крамниці.

І в крамницях, куди глянеш,
сріблом-злотом сяє, —
а йому то і байдуже,
він дьогтю питає!

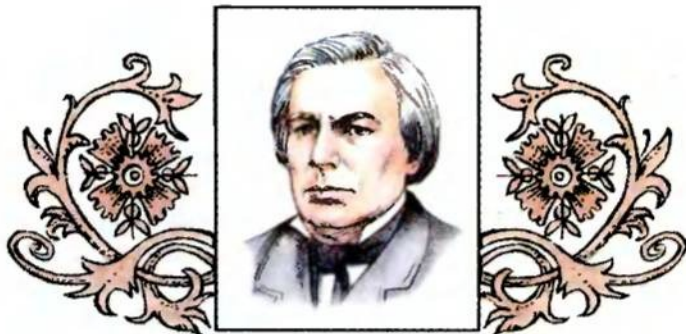
Реготять купці дурнії,
а він тільки сплюне
та й до другої крамниці,
багатшої, суне.

В найбагатшій крамниці
два купці сиділо,
і туди чумак заходить
з мазницею сміло.

“Добридень вам, добрі люди!”
Та й зачав питати,
чи нема у них принаймні
дьогтю де продати.

“Нету, нету!” — купці кажуть
та й, шельми, сміються.
“Здесь не дьоготь, только дурні
одні продаються!”

А чумак їм: “То нівроку ж
добре торгувалось,
щойно два з вас таких гарних
на продаж осталось”.

Яків Щоголів
(1824–1898)

Його поетичне слово бере початок у пісні, у ритмі
праці й звуках природи, на просторах рідного краю.

Іван Пільгук

Народився Яків Щоголів 5 листопада 1824 року в місті Охтирці (тепер Сумської області). Дід майбутнього письменника був священиком, батько — дрібним службовцем. Хлопчик зростав за сприятливих умов серед прекрасної природи на берегах мальовничої річки Ворскли. Навчався у Харківській гімназії, де особливо захоплювався художньою літературою. Під впливом художніх творів Яків сам почав писати вірші. Згодом він вступає на історико-філологічний факультет Харківського університету, де тоді викладали такі відомі люди, як письменник Петро Гулак-Артемівський та мовознавець Ізмаїл Срезневський. Закінчивши університет, Яків Щоголів влаштувався на роботу в канцелярію губернатора, де пропрацював 20 років. У службових справах йому доводилося багато їздити селами Харківщини та Полтавщини, бачити злиденне життя селян-українців, яке його вражало і про це писав він у своїх віршах. А ще знайомився Яків Щоголів з народними звичаями, обрядами, фольклором, записував їх, щоб передати нащадкам цю багату духовну скарбницю.

У 1883 році вийшла книга його поезій “Ворскла”. У ній поет співав чудову українську природу, минувшину України, її казкову старовину.

Помер Яків Щоголів 8 червня 1898 року в Харкові.

що? що? коли? чому? як?

1. Розкажіть про українського письменника Якова Щоголева. 2. Де народився поет і яку здобув освіту? 3. Які основні мотиви його поезії? 4. Що мало вплив на його творчість? 5. Як ви розумієте епіграф до творчості письменника (слова Івана Пільгука)?

Листопад

Звелось¹ літо, і не знать,
як день за днем минув,
і серпень дав, що можна дати,
і вересень *майнує*²...

Морозний вітер в гай і ліс
подув з холодних міст
й нещадно з дерева обніс
червоно-жовтий лист.

І висне³ небо в ті часи,
немов *цинковий*⁴ дах,
і *стигнуть*⁵ краплі від роси,
як сльози, на гілках.

А ти, що осені *настиг*⁶
та *просвітку не знав*⁷,
чи хоч єдиний лист зберіг,
за котрим жалкував?

І чи хоч краплю теплих сліз
зоставив від весни,
щоб плакати так, як плаче ліс
за літом восени?

Що? Що? Коли? Чому? Як?

1. Прочитайте виразно вірш "Листопад" Якова Щоголева. Які почуття викликали у вас рядки вірша? 2. Що навіває сум на поета? 3. Які аналогії стану природи і настрою поета ви помітили?

ЗПРАВИ І ЗАВДАННЯ

1. Пригадайте, що "дає серпень" людині і природі? А що відбувається у вересні? Відповіді оформіть як опис осені.

2. Знайдіть картини осені у вірші "Листопад". Дайте їм назви. Як би ви їх намалювали?

3. Випишіть з тексту вірша художні словесні деталі, доведіть їх важливість у зображенні загальної картини осені. Які метафори, епітети та порівняння ви знайшли у вірші "Листопад"?

4. Поясніть значення слів: *лист* дерева і *лист*, написаний комусь і надісланий на чийсь адресу або одержаний від когось.

5. Зверніть увагу на написання прикметника *червоно-жовтий*. Пригадайте правила написання складних прикметників. Чому *червоно-коричневий*, *темно-червоний*, *червоно-синій*, *світло-червоний* пишемо через дефіс, а *червоногарячий* та *жовтогарячий* — разом?

¹ Звєстїся — минути, пройти. ² Майну́ти — проминути. ³ Ві́снути — нависати.

⁴ Ци́новий — цинковий, зроблений з цинку. ⁵ Сті́гнути — досягати. ⁶ Настига́ти — наздоганяти. ⁷ Про́світку не знав — працював без відпочинку.

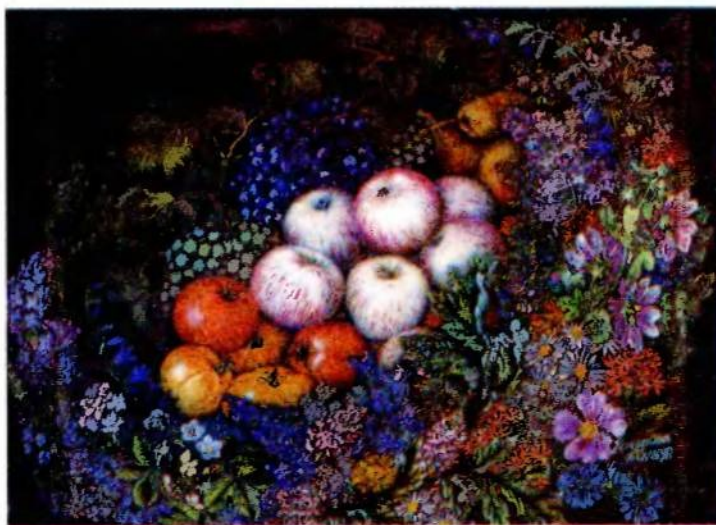
ПРО СЛОВЕСНИЙ МАЛЮНОК І СЛОВЕСНУ ДЕТАЛЬ

Письменники описують словами різні явища природи, події чи предмети, щоб читач уявив їх, ніби побачив, як на картині, яку зобразив художник, тобто письменники створюють *словесні малюнки*. З цією метою вони використовують різні художні засоби та прийоми — епітети, метафори, порівняння, гіперболи тощо. Наприклад, щоб передати колірну гаму осені у вірші “Листопад”, письменник Яків Щоголів використовує прикметник *червоно-жовтий* (лист), порівняння для зображення сірого осіннього неба — *немов циновий дах*. Осінь у вірші — ніби жива істота. Доповнюють словесну картину осені роси, що “як сльози”, на гілках дерев. Вітер *морозний* додає до словесної картини відчуття осіннього холоду. Звукові асоціації створює нагромадження певних звуків. Наприклад, повторення літери *с* у рядках створює сумний настрій:

*І висне небо в ті часи,
немов циновий дах,
і стигнуть краплі від роси,
як сльози, на гілках.*

У поезіях Якова Щоголева знаходимо звукові передзвони пташиного царства: “в лузі заграє грак”, “гуси під небом почнуть гоготіти”, “зозулі закували”, “дятел у сук торохтить” та ін. Такими деталями реально відтворюються певний ритм, мелодика, передається настрій людини.

Окремі художні прийоми створення словесного малюнку називаються *словесними деталями*.

Білокур К. Квіти, яблука, помідори. 1950.

хто? що? коли? чому? як?

1. Що називається словесним малюнком? Наведіть приклади. 2. Які мовні засоби беруть участь у творенні словесних малюнків? 3. Які звукові асоціації викликають звуки? 4. Як змальовані дари природи на картині К.Білокур, уміщеній на с. 65? Які художні деталі на картині ви б відзначили?

Спиридон Черкасенко
(1876–1940)

Я — вгорі. Я — на дзвіниці!
Я — на варті, — стережу!
Серце маю я із криці.
Як ударю — розбуджу.

Спиридон Черкасенко

Спиридон Черкасенко народився 24 грудня 1876 року в місті Новий Буг на Херсонщині в селянській родині. Навчався у Новобузькій вчительській семінарії. Вчителював на Катеринославщині (тепер — Дніпропетровська область) та Донбасі. Він дуже любив дітей і педагогічну працю. Перші художні твори почав писати на тематику шкільного життя. Герої його творів (оповідань, казок) — чесні, порядні, щирі і добрі люди.

Працював Спиридон Черкасенко і над укладанням шкільних підручників рідною мовою. Зокрема, у 1905 році він підготував українську читанку.

Якийсь час Спиридон Черкасенко жив у Києві, працював на журналістській роботі, редагував перший педагогічний журнал "Світло". Писав п'єси, які ставилися на сцені театру у Києві.

З 1923 року письменник проживав в Ужгороді на Закарпатті. Тут він друкував свої твори для дітей у журналі, який називався "Пчілка". Наприкінці 20-х років письменник переїхав до Праги (Чехія), де й прожив до кінця життя. Туго за рідною землею, яку щиро любив, виливав у поезії. В одному з віршів він писав:

О краю рідний, моє кохання!
Лани широкі, гір шпилі!
О сльози Рідної Землі! —
Вас не забути до сконання.

Помер письменник 8 лютого 1940 року.

Його творчий доробок — понад 30 книг. Це поетичні, прозові і драматичні твори. Чимало віршів С. Черкасенка стали народними піснями.

що? коли? чому? як?

1. Розкажіть про життєво-творчий шлях Спиридона Черкасенка. Які факти з життя письменника вам особливо запам'яталися? 2. Де навчався письменник? Якою діяльністю він займався, крім письменницької? 3. Як він ставився до дітей? Про що написані його перші художні твори? 4. Де проживав письменник в останні роки свого життя? 5. Який творчий доробок залишив Спиридон Черкасенко? 6. Як ви розумієте слова, винесені як епіграф до його творчості? На сторожі чого стояв письменник?

МАЛЕНЬКИЙ ГОРБАНЬ

I

Квітень. Свято.

Весело й шумливо на вигоні за шахтарською слобідкою¹. Ген далі до залізниці зібралась доросла молодь: парубки в червоних, синіх, зелених, жовтих сорочках під пояс, у піджаках і новеньких картузах, в гарних чоботях з блискучими халявами; дівчата в різнобарвних спідницях, у вишиваних сорочках, у намисті й стрічках, у новеньких хусточках — водять короля², співаючи пісень під гармошку, а деякі сидять просто на траві, дивляться на вигадливий танок, балакають, луцять насіння.

Малеча, ближче до хат, захоплена своїм, — дівчатка окремо, хлопчики окремо. Дівчатка, порозсідавшись невеличкими купками, граються в крем'яхи³; хлопці, поділившись на дві лави, змагаються в м'яча. Якого не прийнято, той сидить тут, осторонь, і з цікавістю стежить за грою.

Біганина, галас, регіт...

Халупка⁴, де живе дід Антип з удовою-дочкою й онуком Павликом, стоїть край слобідки, нічим не огорожена, як і всі інші шахтарські хатки. За нею починається вигін, а за вигоном, через великий шлях, зелений тепера, — барвистий панський степ.

¹ Слобідка — невелике шахтарське селище. ² Король — тут: назва танцю.

³ Крем'яхи — дитяча гра. ⁴ Халупа (халупка) — бідна селянська чи шахтарська хата.

Світить сонечко, припікає. Тепло й радісно. Ясний, погожий день викликав з халупки навіть старого колишнього шахтаря, тепера шахтового конюха, діда Антипа.

Покурюючи люлечку, сидить він під вікном на призьбі, а поруч його — Павлик. Обоє захоплені хлопчачою грою в м'яча, обом сіяють обличчя од великої втіхи: короткими, уривчастими вигуками й гучним сміхом вони виявляють своє задоволення, ніби самі беруть участь у грі.

— Ось глянь, дідусю... ось глянь на Проньку!...Тх-х-хи-хи-хи-и! — захлинається од реготу Павлик, нагинаючи голову аж до худих, гострих колін і коливаючи великим горбом.

— Хе!.. Здорово, шибеник!... А, який, матері його мішок груш⁵!.. Ну й біга... Ага, не влучив!... Ні, брат, Проньку не влучиш! Пронька, брат, як тая куля, хе-хе-хе! — хвилюється й собі старий Антип, притуплюючи ногою, й спльовує набік.

— Тхі-гі-гі-і-іх! — аж вищить, сміючись, Павлик.

— Гоп-гоп! Та-та-та-та!.. Хе-хе-хе! втік, матері його мішок груш!.. Чий такий? — питає дід ще про якого-небудь меткого пустуна.

— Який? Отой... найбільший? — перепитує Павлик і показує пальцем. — То ж тітчин Явдошин... Захарко.

— Ну й прудкий! Як заєць.

— Він, дідусю, тютюн курить.

— Ов?.. А, який! — обурюється дід. — Вишпарити⁶ поганця! *Небезприменно*⁷ вишпарити *реміннякою*⁸.

А, який! Хм! А бігає здорово! Конем не доженеш. А-та-та-та! Ач, як ушкварив! Треба, треба буде Явдосі сказати. Вишпарити *брикуна*⁹, щоб не привчався казна до чого!..

— Він, дідусю, й гроші в матері краде на тютюн.

— Ов?.. А, який!..

— Дідусю... піду й я до них...

— Ти?.. Хм...

Дід Антип глянув скося на Павлика, сковзнув очима по горбу, по глибоких, променистих, розумних очах його, що одсвічували далеко захованим тихим смутком, і одвернувся, наморщивши чоло й *наїживши*¹⁰ свої кострубаті, сиві, як попід, рясні брови.

⁵ Матері його мішок груш — приповідка дідуса Антипа, яку він часто любив повторювати. ⁶ Вишпарити — тут: побити, покарати. ⁷ Небезприменно — тут: обов'язково. ⁸ Ремінняка — те саме, що ремінь (великий ремінь). ⁹ Брикун — той, що брикає, пустує. ¹⁰ Наїживши — тут: наставивши, як їжак, голки.

— Хм... та-ак.. туди, говориш?

— Еге.

— Розбишаки вони, сину. Ще битимуть. Ач, які *зайдиголови*¹¹!.. Пронька, Пронька — глянь, що виробля! А, який! — заминав дід мову.

Старому було ніяково. Не від того він був, щоб потішити онука. Незважаючи на його страшний, химерний горб, дід дуже любив хлопця. Але він гаразд знав вдачу всіх отих Захарків, Проньок та інших, знав, що за великим Павликовим горбом діти ще не вміють побачити чудового серця його, тому боявся, що пустуни зобидять хлопця: вже не раз доводилося йому, йдучи з роботи, рятувати Павлика й скубити за чуба напасників.

— Я, дідусю, до дівчат.

— До дівчат? — зрадів дід. — Хе-хе-хе! До дівчат, сину, можна... Дівчата, сину, — вони, той... не такі, як оті *паливоди*¹², хлопці. Вони тихі... оті дівчата. До дівчат можна — вони не зобидять. Павлик пішов...

Дівчата й справді любили з ним гратись, дивитись у його журні сині очі, слухати його поважну, повчальну мову, коли він щось розповідав їм — або роз'яснюючи, як треба гратись, або розказуючи якусь цікаву побрехеньку чи довгу заплутану казочку.

II

Знав Павлик їх, тих казочок, чимало.

Ще як був меншеньким, довгими зимовими вечорами, коли набрид-не слухати, як бурхає за обмерзлим вікном завірюха, набридне дивитись, як скаче голка в худих материних руках, коли під свист вітру в грубі й дідове хропіння на лаві починає дріматись і злипаються очі, Павлик, бувало, каже матері:

— Спатки, мамо.

— Зараз, мій любий, — підіймає голову неня й одкладає набік шитво. — Ходімо, серце.

— Ти ж посидиш коло мене? — умовляється Павлик, роздягаючись.

— Посиджу, соколику, посиджу. Лягай, моя дитино.

— І казочку розкажеш?

— І казочку розкажу.

— А пісеньки співати не тре-е-ба, — надимає губенята й махає ручкою Павлик.

— Пісеньки не треба, — підтакує неня.

— Пісеньки такі сумні...

— Сумні, моя дитино...

— ...і ти знову плакатимеш од пісеньки.

— Плакатиму?... Ні, любий, я не плакатиму... Спаси й помилуй, Царице Небесна, — вкриває хлопця *ряденцем*¹³ і хрестить мати, присовує *ослін*¹⁴ до ліжка й умощується на нім.

¹¹ *Зайдиголова* — пустун. ¹² *Палівода* — пустун. ¹³ *Ряденце* — невелике домоткане рядно, яким вкривалися. ¹⁴ *Ослін* — переносна кімнатна лава для сидіння.

— Ну да, плакати не треба, — щебече Павлик. — Голова болить тому, хто плаче. Ти, мамо, краще казочку.

— Казочку, казочку, моє серце. Спи з Богом!..

— Ну, розкажуй. Оту — знаєш? Де зайчик сів під дубком та й плаче... Павлик щулившись під ряденцем і лагодиться слухати.

— Гаразд, гаразд, — відповідає мати й починає довгу, цікаву казку про діда в червоних чоботях, брехливу козу рогату, про зайчика-побігайчика. — От зайчик злякався, вибіг з хати та й сів під дубком. Сидить та й плаче...

— Та й пла-а-че, — притакує, спочуваючи зайчикові, Павлик, і страдальницька тінь пробігає йому *видочком*¹⁵, а великі очі його затягає сльозою.

З цієї сумної казкової пригоди Павликова думка починає потужно працювати. Мати скінчила одну казку, починає другу, про *королєнка*¹⁶ й *королівну*¹⁷, про Івасика-Телесика або що, та Павлик уже не слухає, й материні слова тихим струмочком ринуть мимо.

І стоїть в думках Павликових темний, густий ліс із зеленими галявинами, а на одній галявині збудував собі зайчик манісіньку хатку, таку завбільшки, як у пайового Гектора, ценового собаки; круг тієї хатки походжає страшна, напівоблуплена коза-дерева з великими та гострими рогами й чигає на зайчикове життя. З лісу, з-поза кущів, виглядають боягузи — грубий, вайлакуватий ведмідь-набрідь, завжди голодний вовчик-братик і хитра лисичка-сестричка. І стискається боляче серденько Павликове жалем до сердешного зайчика й жахом за його бідолашну долю.

— Мамо, — перебиває Павлик материну казку, — а зайчик-побігайчик боїться кози?

— Що? Га?.. — не розуміє неня одразу несподіваного питання. — Боїться, боїться, моя дитино... Та ти, бачу, не слухаєш казочки. Може, вже годі?

— Ні, ні, я слухатиму, розкажуй.

Знову точиться нитка перерваної казки. Павлик одразу силкується уважно слухати, але потроху думки його звертають знову до лісу з його хижими звірами й сердешними беззаступними зайчиками.

— Мамо, — знов питає Павлик, — і нащо та погана коза-дерева?

— Що?.. Нащо — коза?.. Так Бог дав, сину, — відповідає мати й гомонить далі.

І думає, думає, думає Павлик, аж поки йому голова втомиться, аж поки тиховійний сон потроху, непомітно склепить йому віки й од довгих густих вій його ляже на личко темна тінь. Та бистра думка його не заспокоюється. Скута, зв'язана своїм ворогом, міцним сном, вона ще борсається, рветься, живе — і Павлик бачить химерні, чарівні сни. Таких цікавих казок, як його сни, й неня не розкаже йому.

¹⁵ Видічок — тут: обличчя. ¹⁶ Королєнко — син короля. ¹⁷ Королівна — донька короля.

Пам'ять у Павлика прегарна, й він завжди пригадує свої сни до найменших подробиць і переказує їх дівчаткам, як нову казку, тільки ніколи не каже, що то сон, а з часом і сам забуває про те.

Павлик ріс, нешвидко ріс...

Через його страшний горб товариші цурались його, й він звик бути здебільшого самотнім, на самоті з своїми думками, жив ними, тішився, розважався ними. Лагідний, добрий, гарний світ нениних казок зробив і ті думки його лагідними, а серце чулим до всяких пригод, що траплялися створінням малим і беззахисним. Павлик любив звірят, любив пташок і плакав, навіть зомлівав, коли при нім хто з хлопців розбивав пташині яєчка або скручував голови горобеняткам.

IV

— Геї! Ге-е-ей! Хло-о-опці! — гукнув Захарко, нахилившись над чимсь у траві. — Гніздо-о знайшов!. Жайворо-о-оняче!..

— Та бре-е-е...

— Йй-бо-о-о!..

Павлик раптом насупився. Серденько йому тьохнуло й боляче заніло од страху. Він хутко підвівся й перехильцем побіг і собі до хлопців та дівчаток, що нахилилися над манісіньким гніздечком, де лежало на дні четверо сіреньких, з *ряботинням*¹⁸, яєчок.

— Іду я, брат ти мій, — розповідав тим часом з захопленням Захарко, — коли це споперед мене тільки — фррр!.. Я сюди: доовго шукав, насилиу знайшов.

— Ой-ой-ой, які ж гарні-і-сінькі! — аж присідала од радощів одна з дівчаток.

— Ги-и-и! Славнюсінькі, манюпусінькі, — підстрибувала друга, плещучи в долоні.

— Ану, я в руки візьму, — простяг руку Пронька.

— Не чіпай! Не бери! — закричали на нього дівчатка.

— Чого "не чіпай"? Що вони — ваші, чи що?

— Авжеж не зачіпай, — уважно промовив Захарко, і Павликові на душі полегшало. Він знав, що коли Захарко не чіпатиме та ще й іншим накаже, то гніздечко буде ціле.

— Чого?

— Бо як візьмеш у руки, то жайворончиха прилетить і зараз пізнає, що брали в руки.

— Ну, то що?

¹⁸ *Ряботиння* — крапочки.

— І більш і не навернеться до гнізда. А ми даваймо от що зробимо: застромимо коло гнізда паличку, щоб знати, де воно, й приходитимемо дивитись щодня; як вилупляться жайвороненята, ми й позабираємо...

— Не треба забирати, — промовив Павлик.

— Чом — не треба? Шкода тобі?

— Авжеж, шкода: пташка плакатиме.

— И-и! Вже горбатий і скаже! — промовив Захарко. — Ти бачив, як птахи плачуть? Я он скільки горобенят драв і ні разу не бачив, щоб горобчи́ха або горобець плакали.

Пронька вже й паличку приніс. Застромили. Павлик одійшов набік, засмучений.

— Ходімо ще шукати! — гукнув Захарко.

— Ходімо.

— Гайда, хлопці, дівчата!..

За кілька хвилин хлопці знайшли ще одно гніздо й устромили коло нього паличку. Шукали ще.

Павлик сидів на траві й замислено, не кліпаючи, дивився в землю. Він думав про те, як прилетить пташка, побачить, що пташенят-діток немає в гніздечку, й жалібно пищатиме, битиметься крильцями, сіреньким тільцем об землю й шукатиме-шукатиме. А їх немає... їх Захарко забрав і пороздирав, як роздирав видраних горобенят...

Павлик здригнувся й хутко підвівся. Побачивши, що хлопці одійшли геть, він висмикнув із землі паличку коло гніздечка й закинув її в траву. Потім, не поспішаючи, пішов до другої.

— А що то ти, горбатий, робиш? — гукнув Захарко, вгледівши, що Павлик ухопився за паличку. — Га?.. Ось я тобі!..

— Хлопці!.. Та він і цю вийняв і закинув, — гукав Пронька, одшукуючи в траві перше гніздечко.

Павлик зблід, побачивши, що Захарко чимдуж наближається до нього, махаючи кулаками. Він скрикнув з жаху й заплакав.

Хижим звіром наскочив на нього Захарко, *огрів кулаком*¹⁹ по горбу, а коли Павлик упав, то він придавив його коліном і *садив кулаками*²⁰ під ребра, під груди. Позбігались діти...

Павлик замовк.

— Що ти робиш? — кричали плачучи дівчатка, але боялись оборонити Павлика од озвірілого розбишаки Захарка й тільки верещали:

— Ой, не бий! Не бий!

— Ой, матінко! Він уб'є його!

Та вже хлопці стягли того з Павлика.

Побачивши, що Павлик уже не кричить і не плаче, а лежить із заплющеними очима, розкинувши руки й ледве дихаючи, діти, як сполохані горобці, кинулися врозтіч.

¹⁹ *Огріти кулаком* — вдарити. ²⁰ *Садити кулаками* — бити.

V

Павлик сидів уже й тихенько хлипав, коли дід Антип з дівчатками прибіг до нього.

— Ах ти ж, брат ти мій! А!.. — побивався дідусь, підіймаючи на руки онука. — Що наробили поганці!

— То все Захарко, діду, — щебетали одна поперед одної дівчатка.

— Трохи не вби-и-в...

— Еге... Трохи не задавив, та хлопці стягли.

— Ба який!.. Ах він паршивець!.. Ну, стривай же, я тебе доскочу! начувайся... Мій хороший, мій любий... Болить, сину, де болить?.. — турбувався дід.

Павлик мовчав і тихо стогнав та заплющував очі, як дуже знеможений. Йому не так боліло, як злякався він. Сам лагідний, сумирний, він і давно не міг зрозуміти, від чого все те лихе, і воно завжди лякало його. Коли він угледів був, як горіли злістю, мов у вовченяти, хижі чорні очі Захаркові, то аж зомлів з жаху.

— Ну, нічого, сину! Вже йому це так не минеться, матері його мішок груш! — заспокоював Павлика старий Антип. — А не минеться! Якщо Явдоха не захоче *вишпарити*²¹, то... я сам, своїми руками розмалюю йому спину!..

— Його тепер не знайдете, діду, — розказували дівчатка, попереджаючи старого.

— Що? Не знайду?

— Еге... Він як заховається, то мати шукає-шукає...

— Ну, то брехня!.. Дід знайде!..

— Він на старій шахті ховається, на *здані*²²...

— Або в шурф залізе та й сидить на драбині, а мати й боїться спустатись...

— Прохає ще, щоб виліз...

— Боїться, що впаде в шурф.

— Ну, то дурниця! Дід не Явдоха, не злякається... Лазив він і не по шурфах... Ото, диво яке! За вуха виволочу звідти...

Розбалакуючи отак з дівчатками, дід Антип приніс Павлика до хати, роздяг його й поклав у ліжку.

— Їстки, сину, не хочеш?

— Ні, — прошепотів Павлик, заплющуючи оченята.

— Ну, то ось я чаю нагрію, а тим часом і мати прийде.

Покрехтуючи, старий налив великого бляшаного чайника, поставив на плитку й почав розпалювати вогонь.

Стомлений, схвилюваний Павлик заснув.

Смеркало. З вигону чути було веселі парубочькі й дівчачі співи. Дід зачинив віконце; світла не світив, щоб не розбудити онука. Сів перед піччю й довго бурчав щось і покрехтував, набиваючи й запалюючи люльку. Ясно-червоне полум'я освітлювало його сиву, поруділу бороду, з

²¹ *Вишпарити* — тут: побити. ²² *Зданіє* — тут: стара будівля.

закуреними кострубатими вусами, волохаті груди, що виднілися з-під розхристаної сорочки, виблискувало, вигравало на лисині, ніби намагаючись розгладити йому зморщене чоло, розсунути насуплені, настовбурчені брови, розвіяти його чорні думи.

А старий і справді замислився. Думав про те, яка доля судилася його кохано, нещасному, калікуватому онукові, котрого всякий здолає зобидити.

— Ех, яка там доля таким! — зітхав дід. — З їхньою долею далеко не заїдеш. Жива ненька, живий дід то й доля жива, а помремо... Ех, дала серце, та не дала вроди... А нема вроди, нема й щастя. І за віщо покарав Господь?.. І неня ж гарна, добра людина вдалася, хай Бог дає на здоровля... Він... це він, батько... це за нього, п'яницю, Господь покарав калікою. Та він умер... йому тепер байдуже...

— Що тут?... що сталося з Павликом? — вбігла в хату й нагло перебила дідові думки стурбована Павликова мати.

— Ссс!.. — замахав на неї дід.

— Спить? — прошепотіла вона й кинулася до ліжка, обережно нахилилася над хлопцем. Почувши, що він спить, мати підійшла до діда.

— Здоровий?... Не скалічено його?

— Ні, — муркнув дід і витяг з рота люльку, — тільки перелякано, видимо, дуже.

— Хто? Дівчатка казали мені, що Захарко Явдошин.

— Він...

— У панів гості... кинула все та мерщій сюди. За віщо він його? Щось там заважав робити йому?

— Дурниці!.. Ну, та я завтра знайду його, поганця!.. Я йому покажу...

Дід ще довго мурмотів собі, покурюючи перед огнем, і вигадував у думках, як піймати маленького злочинця, а мати взяла *дзіґлика*²³, поставила коло ліжка й, важко зітхнувши, схилилася над Павликом. Очима, повними сліз і материнської муки, дивилася вона в його бліде навіть у сутінку обличчя, обережно гладила по голівці, брала за худенькі ручки й здригалася, коли хлоп'я кидалося й скрикувало вві сні. Думки, темніші й безпорадніші дідових, гнітили їй серце...

VI

Павлик прокинувся од ранкового сонечка, що заграло йому на видочку цілим снопом злотистого, сіяючого проміння. Він повернув голову до вікна й посміхнувся.

— Ні, брат, то дурне!.. — почув Павлик із сіней якісь тупотняву й вовтузіння. — Од діда, паливоди, не вирвешся!.. Іди, не опинайся, а то за вуха втягну!

Павлик дивився на двері широко розплющеними очима й нічого не розумів. Озирнувшись по хаті — нікого не було.

²³ *Дзіґлик* — стільчик.

Одчинилися з грюкотом двері, й дід Антип уніс на оберемку зляканого на смерть Захарка: хлопець борсався й дригав босими ногами в повітрі.

Здивований і зляканий несподіванкою, Павлик підвівся й сів на ліжку.

— Встав, сину? — питав дід, щільно причиняючи за собою двері, щоб Захарко не чкурнув часом. — Ось, маєш... Насилу знайшов поганця! На стайні в соломі зарився. Спасибі, хлопці сказали. Ну, тепер, розбишако, начувайся! Ми тобі дамо з Павликом.

Старий вхопив хлопця за плечі й підвів до ліжка.

— Бий, Павлику, бий його, паршивця, щоб не був таким уредним. Павлик заховав під рядно руки й злякано дивився на Захарка.

— Не хочеш?... Бий...

— Я не бу-у-уду більш!.. — ревів бугаєм злочинець.

— Е, брат, то дурне! Хе... він не буде! Ще б пак! Авжеж не будеш, бо ось як вишпаримо тебе з Павликом, то й десятому закажеш... А в мене, хлопче, ремінь до-о-обрий...

Дід пустив Захарка й почав шукати свого шахтарського пояса з доброї *сиріці*²⁴.

— Де ж це він дівся? — клопотався дід. Захарко притулився до стіни в кутку й вив:

— Я не бу-у-уду...

У Павлика забриніли на віях сльози.

— Дідусю... ді...ді...дусю... він більш не буде, — промовив хлопець, ладний заплакати.

— Хто? — обурився дід. — Він не буде? Так, так, поймай йому віри. Він удруге й голову тобі провалить, на смерть заб'є... Та де він закинувся!.. Наче ж отут учора клав...

— И-и! — вив Захарко. — Я не бу-у-уду...

— Ага, ось! — зрадив дід, знайшовши нарешті те, чого шукав. — Ану, йди тепера сюди, паливодо, я тебе провчу...

— Не бу-у-уду! Ой, не буду!..

Павлик хутко скотився з ліжка й, плачучи, підбіг до діда.

— Він... він не буде! Дідусю, ріднесенький... він... він... — Павлик захлипав.

— Оттакої! — розвів руками здивований дід. — То це й ти плачеш?

— Він не буде, — говорив Павлик, утираючи сльози.

— Та як же тепер буде? — хвилювався старий. — То це, виходить, подарувати йому? Хороше діло! Він тобі й голову камінюкою просадить, а його за це по голівці?..

— Він не той... Авжеж, Захарку, ти не будеш більш битись? — хапався Павлик, щоб дід часом не встиг виконати своєї погрози.

— Я не буду, — почав заспокоюватись потроху Захарко: він бачив, що справа повертається йому на руку.

— Ми, дідусю, трохи пограємося з Захарком, — защебетав Павлик, помітивши, що дідусь уже вагається. — Пограємося, Захарку?..

²⁴ *Сиріця* — недублена шкіра.

— Оце дак так! — обурився старий, але не хотів журити онука й одійшов од хлопця. — Ну, та стривай... Це тобі так не минеться! Піду, нехай хоч мати тебе той... Ач, яким вовком дивиться!

Дід вийшов і заціпнув за собою двері.

— Давай, Захарку, в крем'яхи, — упадав коло хлопця Павлик. — Ось у мене є... га-а-арні...

Захаркові й не хотілося, бо крем'яхи він уважав дівчачою грою, але не хотілося й прикрості зробити Павликові, що так ласкаво й запобігливо припрохував його.

— Давай, — згодився він і, зітхнувши, глянув на відчинене вікно.

Коли дід Антип з Явдохою, Захарковою матінкою, прийшли до хати, то, здивовані, зупинилися на порозі. Захарко з Павликом сиділи обойко долі й, сміючись весело, любенько грались у крем'яхи.

— Дідусю, — весело гукнув Павлик, побачивши старого, — він...

Захарко зовсім не сердитий... він гарний... Ми тепер часто гратимемося з ним.

— А! а! Ну, що ти йому скажеш? — ляскав дід з обурення об поли руками. — Його вишпарити слід... А він... га?.. Ну, щастя маєш! — посварився дід на Захарка пальцем, а тітка Явдоха ласкаво сміялась крізь сльози.

що? коли? чому? як?

1. Прочитайте оповідання "Маленький горбань". 2. Опишіть зовнішність Павлика. Назвіть притаманні йому риси характеру. Якою була душа в хлопчика? 3. Чому Павлик більше любив гратися з дівчатками? 4. Яким у творі зображений Захарко? 5. Як Павлик захистив жайворонка? 6. Чи мав моральне право Захарко карати хлопчика-каліку? 7. Як оцінили вчинок Захарка інші хлопчики? 8. Чи зрозумів, на вашу думку, Захарко свою провину перед Павликом? Яке ваше ставлення до цього персонажа? 9. Чому Павлик заборонив дідусеві бити Захарка? 10. Як ви гадаєте, чи стануть Павлик і Захарко друзями?

ЗПРАВИ І ЗАВДАННЯ

1. Як ви розумієте вираз "велике серце маленького каліки"?
2. Яким зображено хлопчика Павлика в оповіданні (знайдіть у тексті і зачитуйте його опис).
3. Випишіть із тексту оповідання характеристики казкових персонажів (із казок, що їх розповідала мама Павликові).
4. Якими слівцями характеризував хлопчиків дідусь? Скажіть, як він при цьому ставився до дітей?
5. Якими словами називає мама свого сина?
6. Знайдіть у тексті опис степу. Які художні засоби використовує письменник в описах природи?

7. Зачитайте розповідь про жайворонка. Чому письменник називає його “музикою”?

8. Як ви розумієте висловлювання дідуся, що нагадують українські народні прислів'я: “Дала серце, та не дала вроди... А нема вроди, нема й щастя”?

9. Чому тітка Явдоха, Захаркова мама, “сміялась крізь сльози”?

ПРО ЕПІЧНИЙ ТВІР І ГЕРОЯ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ

Слово “епос” у грецькій мові означає *розповідь*. Це один з трьох основних родів літератури, поряд з *лірикою* та *драмою*.

Епічний твір — це твір розповідного жанру, в якому зображено життєві події, людські характери, вчинки.

Зміст епічних творів розкривається у формі авторської розповіді. Автор (найчастіше це сам письменник) виступає ніби очевидцем зображуваних подій, які він описує, про які розповідає, виражає своє ставлення до них.

Епічні твори поділяються за такими жанрами: *роман, повість, оповідання, нарис, новела* та інші. Епічні твори пишуть *прозовою мовою*. Прозова мова складається із мови автора і мови персонажів, діалогів, монологів тощо.

Оповідання — це невеликий за розміром розповідний художній твір, здебільшого про одну чи декілька подій з життя людини (іноді — кількох людей).

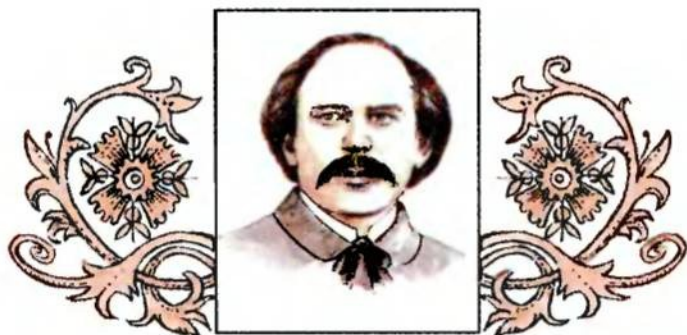
Герой літературного твору — це дійова особа, змальована письменником у взаєминах з іншими особами, наділена яскраво окресленими рисами характеру. У творі розрізняють *головних героїв* і *другорядних*, чи епізодичних.

Головний герой — це той, який завжди перебуває в центрі уваги письменника. Часто його ім'ям може називатися художній твір.

Герої літературного твору бувають *позитивні* і *негативні*. Поряд з терміном “герой” вживаються ще терміни “персонаж”, “дійова особа”. Слову “герой” надається перевага у словосполученнях “головний герой”, “позитивний герой”. До другорядних і негативних дійових осіб частіше застосовують слово “персонаж”.

що? що? коли? чому? як?

1. Які ви знаєте основні роди літератури? 2. Що означає слово *епос*? 3. Дайте визначення епічного твору. 4. Які ви знаєте епічні жанри? 5. Що називається оповіданням? 6. Кого називають “головним героєм” твору? 7. Коли ми надаємо перевагу словосполученню “головний герой”, а коли — словосполученню “головний персонаж”? 8. Якими бувають герої художнього твору? 9. Назвіть персонажів оповідання “Маленький горбань” Спиридона Черкасенка. Які з них є головними, а які другорядними? Які позитивні, а які негативні? Чи вважаєте ви Захарка негативним персонажем і чому?

Микола Вороний (1871–1938)

Оригінальною творчою особистістю був Микола Вороний — людина неугамовного діяльного темпераменту, поет високої художньої культури, який намагався підняти українську літературу до світового рівня...

Іван Денисюк

Микола Вороний народився 24 листопада 1871 року на Катеринославщині (тепер Дніпропетровська область) в сім'ї ремісника. Невдовзі його батьки переселилися в с. Гончарівку (передмістя Харкова), де й минули дитячі роки Миколи. У сім'ї Вороних шанували народні звичаї і традиції. Батьки прагнули виховати дітей освіченими людьми.

У шкільному віці хлопчик любив читати твори зарубіжних письменників Жуль Верна, Фенімора Купера та ін. Великий вплив на нього мали вірші Тараса Шевченка. Після закінчення школи Микола Вороний навчається у Харківському реальному училищі, згодом — у Віденському (Австрія) та Львівському університетах. У Львові юнак працює в журналі “Життя і слово”. Тут він знайомиться з Іваном Франком. Микола мав чудові акторські здібності, спробував себе як актор і режисер театру.

Перша збірка поезій Миколи Вороного вийшла 1911 року під назвою “Ліричні поезії”, наступна (“В сьайві мрій”) — через два роки.

У 1934 році Миколу Вороного безпідставно заарештували й ув'язнили, оголосивши його “ворогом народу”. Насправді, виною письменника було тільки те, що у його віршах лунали заклики любити Україну, бути справжніми її патріотами. 7 червня 1938 року письменника Миколу Вороного розстріляли. Його ім'я і творчість повернулися до нас тільки в роки незалежності України.

хто? що? коли? чому? як?

1. Перекажіть коротко біографію письменника Миколи Вороного. 2. Назвіть збірки його поезій.

ЄВШАН-ЗІЛЛЯ¹

Поема

Да луче єсть на своєї землі
костю лечи,
иже ли на чуже славу быти.
(Літопис, за Іпатським списком)

В давніх літописах наших
єсть одно оповідання,
що зворушує у серці
найсвятіші почування.

Не блищить воно красою
слів гучних і мальовничих,
не вихвалює героїв
та їх вчинків войовничих.

Ні, про інше щось говорить
те старе оповідання.
між рядками слів таїться
в нім якесь пророкування.

І воно живить надію,
певну віру в ідеали
тим, котрі вже край свій рідний
зацурали, занедбали...

Жив у Києві в неволі
ханський син, малий хлопчина,
половецького б то хана
найулюблена дитина.

Мономах, князь Володимир,
взяв його під час походу
з *ясирем*² в полон і потім
при собі лишив за вроду.

Оточив його *почотом*³
і *розкошами*⁴ догідно —
і жилось тому хлоп'яті
і безпечно, і вигідно.

Час минав, і став помалу
рідний степ він забувати,
край чужий, чужі звичаї,
як за рідні, уважати.

Та не так жилося хану
без коханої дитини.
Тяжко віку доживати
під вагою самотини.

¹ *Євшан-зілля* — різновид полину, що росте в південних степах, має сильний і водночас ніжний, приємний запах. ² *Ясир* — люди, взяті в полон, а також награвовані майно та худоба. ³ *Почот* — тут: пошана. ⁴ *Розкоші* — багатство.

Зажурився, засмутився...
В день не їсть, а серед ночі
плаче бідний та зітхає,
сну не знають його очі.

Ні від кого він не має
ні утіхи, ні поради.
Світ увесь йому здається
без краси і без принади.

Кличе він *гудця*⁵ до себе
і таку держить промову,
що мов кров'ю з його серця
слово точиться по слову.

“Слухай, старче, ти *шугаєш*
ясним *соколом*⁶ у хмарах,
сірим вовком в полі скачеш,
розумієшся на чарах.

Божий дар ти маєш з неба
людям долю віщувати,
словом, піснею своєю
всіх до себе привертати.

Ти піди *у землю руську*⁷,
ворогів наших країну —
відшукай там мого сина,
мою любую дитину.

Розкажи, як побиваюсь
я за ним і дні і ночі,
як давно вже виглядають
його звідтіль мої очі.

Заспівай ти йому пісню,
нашу, рідну, половецьку,
про життя привільне наше,
нашу вдачу молодецьку.

А як все те не допоможе,
дай йому євшану-зілля,
щоб, понюхавши, згадав він
степу рідного привілля”.

І пішов гудець в дорогу.
Йде він три дні і три ночі,
на четвертий день приходить
в місто Київ опівночі.

Крадькома пройшов, мов злодій,
він до сина свого пана
і почав казати стиха
мову зрадженого хана.

⁵ *Гудець* — музикант і співак. ⁶ *Шугати соколом* — літати високо думкою. ⁷ *Земля руська* — тут: українська земля.

Улещає, намовляє...
Та слова його хлопчину
не вражають, бо забув вже
він і батька, і родину.

І гудець по струнах вдарив!
Наче вітер у негоду,
загула невпинна пісня —
пісня вільного народу:

Про славетнії події —
ті події половецькі,
про лицарські походи —
ті походи молодецькі!

Мов скажена хуртовина,
мов страшні *Перуна*⁸ громи,
так ревли-стогнали струни
і той спів гудця-сіроми!

Але ось вже затихає
бренькіт дужий, акордовий,
і *замісто його*⁹ чути
спів народний, колисковий.

То гудець співає тихо
пісню тую, що співала
мати синові своєму,
як маленьким колисала.

Наче лагідна молитва,
журно пісня та лунає.
Ось її акорд останній
в пітьмі ночі потопає...

Але спів цей ніжний, любий,
ані перший сильний, дужий,
не вразив юнацьке серце;
він сидить німий, байдужий.

І схилилася стареча
голова гудця на груди —
там, де пустака замість серця,
порятунку вже не буде!..

Але ні! Ще є надія
тут, на грудях, в *сповиточку*¹⁰!
І тремтячими руками
роздирає він сорочку.

І з грудей своїх знімає
той євшан, чарівне зілля,
і понюхать юнакові
подає оте бадилля.

⁸ *Перун* — бог грому. ⁹ *Замісто його* — тут: замість нього. ¹⁰ *В сповиточку* — тут: замотана в хустинку.

Що ж це враз з юнаком сталось?

*Твар*¹¹ поблідла у небоги,
затремтів, очима блиснув
і зірвався на рівні ноги.

Рідний степ — широкий, вільний,
пишнобарвний і квітчастий —
раптом став перед очима,
з ним і батенько нещасний!..

Воля, воленька кохана!

Рідні шатра, рідні люди...

Все це разом промайнуло,
стисло горло, сперло груди.

“Краще в ріднім краї милім
полягти кістями, сконати,
ніж в землі чужій, ворожій
в славі й шані пробувати!”

Так він скрикнув, і в дорогу
в нічку темну та пригожу
подались вони обоє,
обминаючи сторожу.

*Байраками*¹² та ярами
неутомно проходили —
в рідний степ, у край веселий
простували, поспішали.

Україно! Мамо любя!

Чи не те ж з тобою сталось?

Чи синів твоїх багато
на степах твоїх зосталось?

Чи вони ж не відцурались,
не забули тебе, неньку,
чи сховали жаль до тебе
і кохання у серденьку?

Марна річ! Були і в тебе
кобзарі — гудці народні,
що співали-віщували
заповіти благородні, —

А проте тієї сили,
духу, що зрива на ноги,
в нас нема і манівцями
ми блукаєм без дороги!..

Де ж того свшану взяти,
того *зілля-привороту*¹³,
що на певний шлях направить,
шлях у край свій повороту?!

¹¹ *Твар* — обличчя, лице. ¹² *Байра́к* — ліс у яру, в долині або яр, порослий лісом. ¹³ *Зілля-приворо́т*, або приворотне зілля — чарівне зілля, чари.

ХТО? ЩО? КОЛИ? ЧОМУ? ЯК?

1. Прочитайте виразно поему, складіть план змісту. 2. Поясніть значення епіграфа до поеми — слів, які підібрав Микола Вороний з літопису. 3. Прочитайте окремо вступ до поеми, розкрийте його головну думку. Чому письменник звернувся до цієї легенди? 4. Розкажіть, як жилося синові половецького хана в Києві, у князя Володимира. 5. А як жилося батькові без коханої дитини? Чому половецький хан вважає себе зрадженим? 6. З яким проханням звернувся половецький хан до гудця? 7. Продумайте і скажіть, чому спів гудця не дійшов до серця половецького юнака? 8. Як зреагував юнак на євшан-зілля? Які картини виникли в його уяві? Які слова він сказав? Що зробив? 9. До кого звернено останні рядки поеми? 10. Як ви розумієте рядки з поеми Миколи Вороного "Євшан-зілля":

*Краще в ріднім краї милім
полягти кістьми, сконати,
ніж в землі чужій, ворожій
в славі й шані пробувати!*

11. Як лунала колискова пісня (знайдіть це місце в тексті твору і зачитуйте)? Чому співець-мудрець використав колискову пісню, на що він сподівався?

ЗПРАВИ / ЗАВДАННЯ

1. Випишіть з тексту поеми слова, в яких відтворено різку зміну в настрої юнака, коли він відчув запах зілля?

2. Які рядки наприкінці поеми говорять про переживання поета? Прочитайте цей ліричний відступ.

3. Перекладіть рідною мовою вирази: *Час минав, і став помалу рідний степ він забувати...; Тяжко віку доживати самотньому...; Сну не знають його очі* (половецького князя).

4. Поясніть значення виразів: *зворушувати почування, розумітися на чарах, зірватися на рівні ноги, полягти кістьми*.

5. Поставте слово, наведене в дужках, у потрібному відмінку:

*Кличе він (гудець) до себе
і таку держить (промова),
що мов (кров) з його (серце),
слово точиться по (слово).*

6. Які роздуми викликали у вас слова: *"Там, де пуста замість серця, порятунку вже не буде!"*? Напишіть твір про любов до рідної землі.

ЛЕГЕНДА ПРО ЄВШАН-ЗІЛЛЯ

(Із Галицько-Волинського літопису¹)

У рік 1201 по смерті великою князя Романа, вікопомного самодержця всієї Русі, який здолав усі поганські народи, мудрістю ума додержуючись заповідей Божих. Він-бо кинувся на поганих, як той лев, сердитий же був, як та рись, і губив їх, як той крокодил, і переходив землю їх, як той орел, а хоробрий був, як той тур, бо він ревно наслідував предка свого Мономаха, що погубив поганих Ізмаїльтян, тобто половців, вигнав хана їхнього *Отрока*² в *Обези*³, на *Залізні ворота*⁴, а хан *Сирчан*⁵ зостався коло Дону, *рибою відживши*⁶.

Тоді Володимир Мономах пив золотим шоломом із Дону, забравши землю їх усю. По смерті ж Володимировій зостався у Сирчана один лиш музика Ор, і послав він його в Обези, кажучи: "Володимир уже вмер. Тож вернися, брате, піди в землю свою. Мов же ти йому слова мої, співай же йому пісні половецькії. А якщо він не схоче, дай йому понюхати зілля, що зветься євшан».

*Той*⁷ же не схотів вернутися, ні послухати. І дав Ор йому зілля, і той, понюхавши і заплакавши, сказав: "Да *лучче*⁸ є на своїй землі кістьми лягти, аніж на чужій славному бути». І прийшов він у землю свою. Од нього родився Кончак, що зніс Сулу, пішо ходячи, котла носячи на плечах.

¹ *Літопис* — найдавніший вид історичної прози, хронологічно послідовний запис історичних подій, зроблений їх сучасником. ² *Отрок* — нащадок половецького хана, одружений з дочкою грузинського царя Давида IV Будівника. ³ *Обези* — давня назва Грузії. ⁴ *Залізні ворота* — вузька довга ущелина між двома високими скелястими горами, яка веде в Грузію з північного боку. ⁵ *Сирчан* — брат Отрока. ⁶ *Рібою відживши* — зберіг собі життя, живлячись рибою. ⁷ *Той* — ідеться про юного половця. ⁸ *Лучче* — краще.

хто? що? коли? чому? як?

1. Що називається літописом? 2. Як легенда з Галицько-Волинського літопису пов'язана з текстом поеми Миколи Вороного?

ВПРАВИ І ЗАВДАННЯ

1. Прочитайте уривок з Галицько-Волинського літопису. Порівняйте його з текстом поеми "Євшан-зілля". Поясніть, що в них спільного, а що відмінного. Чим зумовлені відмінності?

2. Зверніть увагу на власні назви, вжиті у тексті легенди, порівняйте їх із сучасними.

3. Випишіть з тексту легенди художні порівняння.

ПРО ПОЕМУ

Поема (з грецької — *твір, творіння*) — невеликий за обсягом віршований твір, в якому зображуються видатні події минулого й сучасного, уславлюються люди з незвичайною долею, сильним, героїчним характером.

У поемі описуються пов'язані між собою події. Основних персонажів два-три, час дії нетривалий. Можна сказати, що поема — це своєрідне віршоване оповідання.

Віршована форма надає звучанню тексту більшої піднесеності, урочистості, схвильованості.

Ознайомившись із текстом твору Миколи Вороного "Євшан-зілля", ви помітили, що в одних строфах автор розповідає про події, вчинки й поведінку персонажів, описує зовнішність героїв і картини природи, а в інших — висловлює власні думки й почуття.

Строфи, які є ніби ліричними вставками у віршоване оповідання і в яких автор відступає від основної розповіді, називаються **ліричними відступами**.

Ліричні відступи можуть бути і в епічних творах.

хто? що? коли? чому? як?

1. Що називається поемою? 2. Які спільні ознаки має поема з ліричними та епічними жанрами? 3. Що називається ліричним відступом? Наведіть приклади з поеми "Євшан-зілля".

ПІСНІ ЗИМОВОГО КАЛЕНДАРНОГО ЦИКЛУ

Споконвіку в Україні зимові свята супроводжувалися різними традиціями, звичаями, обрядами. Розпочинаються зимові свята Днем святого Миколая (19 грудня). Особливо готуються до цього свята діти, вчать молитви, колядки. Святий Миколай має принести їм подарунки і покласти під подушку, але не всім, а лише чемним, слухняним, вихованим.

Основними святами зимового циклу є Новий рік, Святвечір, Різдво Христове, Щедрий вечір, День Святого Василя та Водохреща. Різдвяно-новорічні обряди українців завжди супроводжувалися календарними піснями зимового циклу — **колядками та щедрівками**. Щедруючи та колядуючи, люди висловлювали свої мрії та побажання здоров'я, достатку, щастя, злагоди і спокою в родині.

Різдво Христове (7 січня) — одне з найвеличніших свят. Багате воно і на різноманітні народні обряди. Розпочинається це свято 6 січня Святвечором, до якого кожна українська родина готується протягом тижня. Починають вечеряти, коли сходить перша зоря. Господиня подає на стіл дванадцять страв, бо в Христа було 12 учнів-апостолів. Обов'язковою стравою є **кут**. За святою вечерею, яка починається молитвою, збирається вся родина.

У Різдвяні свята колядують. Найпоширенішими колядками є "Нова радість стала", "Добрий вечір тобі, пане господарю".

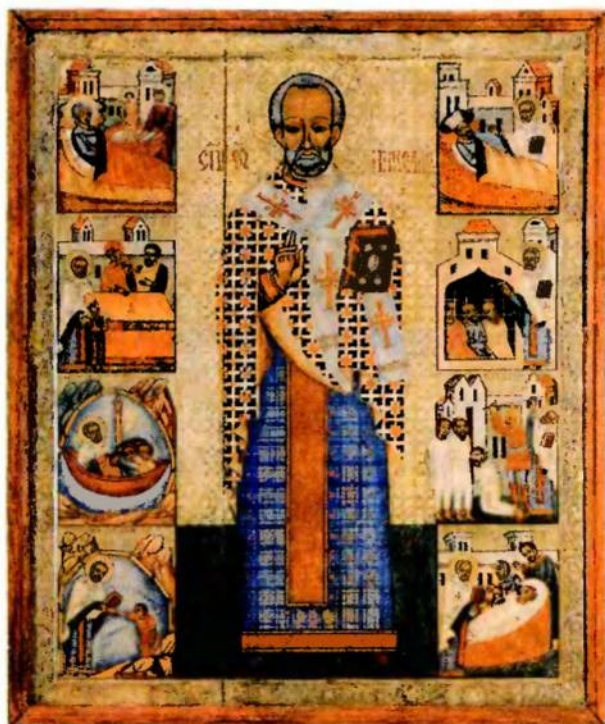
На Новий рік посівальники здійснюють обряд засівання оселі зерном. Це супроводжується колядками та щедрівками.

Щедрувати — означає щедро бажати людям добра, здоров'я, веселих свят. Наприклад, в одній щедрівці співається:

<i>Ми прийшли щедрувати до вашої хати.</i>	<i>А його багатство — золоті руки.</i>
<i>Щедрий вечір! Добрий вечір!</i>	<i>Щедрий вечір! Добрий вечір!</i>
<i>Тут живе господар — багатства володар.</i>	<i>А його потіха — хороші діти.</i>
<i>Щедрий вечір! Добрий вечір!</i>	<i>Щедрий вечір! Добрий вечір!</i>

Закінчують, як правило, віншуванням:

— На щастя, на здоров'я! Роди, Боже, жито, пшеницю і всяку пашницю. Будьте здорові, з Новим роком та з Василем! (Святого Василя вважають покровителем землеробства).

Невідомий автор. Микола з житієм. Кінець XIV—початок XVII ст.

ОЙ ХТО, ХТО МИКОЛАЯ ЛЮБИТЬ

Ой хто, хто Миколая любить,
ой хто, хто Миколаю служить, —
тому, святий Миколай,
на всякий час помагай¹,
Миколаю!

Ой глянь, глянь на Україну рідну,
ой глянь, глянь на змучену, бідну.
Ми тебе, всі люди, молим:
проси в Бога ти їй долі,
Миколаю!

Ой проси долі для України,
ой нехай встане із руїни,
доля й щастя най² витає³,
в славі й волі хай засяє,
Миколаю!

¹ На всякий час — завжди. ² Най — тут: хай. ³ Вита́ти — бути відчутним, незримо присутнім де-небудь.

ДОБРИЙ ВЕЧІР ТОБІ, ПАНЕ ГОСПОДАРЮ

Добрий вечір тобі, пане господарю,
радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

Застеляйте столи та все килимами,
радуйся!
Ой радуйся...

Та кладіть калачі з *ярої*¹ пшениці,
радуйся!
Ой радуйся...

Бо прийдуть до тебе три *празники*² в гості,
радуйся!
Ой радуйся...

Ой перший же празник — то Різдво Христове,
радуйся!
Ой радуйся...

А другий же празник — Василя Святого,
радуйся!
Ой радуйся...

А третій же празник — Святе Водохреща,
радуйся!
Ой радуйся...

А що перший празник *зішле тобі віку*³,
радуйся!
Ой радуйся...

А що другий празник *зішле тобі щастя*,
радуйся!
Ой радуйся...

А що третій празник *зішле всім нам долю*,
радуйся!
Ой радуйся...

¹ *Ярий* — який дає урожай у рік посіву, однорічний. ² *Празник* — тут: свято.

³ *Зішле тобі віку* — тут: пішле, подарує довгі роки життя.

ЩЕДРИК, ЩЕДРИК, ЩЕДРІВОЧКА

Щедрик, щедрик, щедрівочка,
прилетіла ластівочка.

Стала собі щебетати,
господаря викликати:

— Вийди, вийди, господарю,
подивися на кошару¹.

Там овечки покотились²,
а баранці народились.

А ягнички — клаповушки³
скачуть собі кругом грушки.

А баранці — круторіжки⁴,
скачуть собі край доріжки.

Що? що? коли? чому? як?

1. Які пісні належать до зимового циклу календарно-обрядової лірики? 2. Про що співають у колядках? Чого бажають господарям? 3. Про що співають у щедрівках? 4. А які звичаї збереглися у вас на Святвечір, Щедрий вечір?

ВПРАВИ ЗАВДАННЯ

1. Складіть розповідь, використовуючи слова та словосполучення: *коляда, колядка, колядник, щедрівка, засівальник, щедрувати, Святий вечір, Різдво, колядувати, приносити святу вечерю.*

2. Чи ходите ви колядувати на Різдво? Опишіть, як це відбувається.

3. Відшукайте у текстах колядок і щедрівок повтори слів. Навіщо, на вашу думку, вони вживаються?

¹ Кошара — загорода або хлів для овець. ² Овечки покотились — тут: народили малят. ³ Клаповушки — з великими, відстовбурченими вухами. ⁴ Круторіжки — з крутими рогами.

КОЛЯДКИ І ЩЕДРІВКИ

Колядки і щедрівки — це обрядові величальні пісні, які виконуються на честь Різдва Христового, Щедрого вечора і Водохреща. У них прославляється народження Ісуса Христа, возвеличується Божа Мати — Марія, вшановується трудівник — господар землі, прославляється його добропорядність, милосердя щедрість.

Колядки — народні календарні обрядові величальні пісні, що їх співають на Різдвяні свята. Належать до найдавніших видів народної поетичної творчості. Такі пісні та обряди зустрічаються у фольклорі всіх слов'ян. За змістом і характером до колядок близькі щедрівки.

Щедрівки — старовинні обрядові величальні пісні, що співалися під Новий рік, у Щедрий вечір. Ці обрядові пісні виконувалися групами колядників, щедрувальників.

ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ЧИТАННЯ

ЗАСІВНА

Сію, сію, посіваю,
з Новим роком вас вітаю!
Щоб родило на землі,
щоб був хліб на столі.
Щоб водилися пернаті
і без чубка, і чубаті.
Щоб не знали ви біди,
нехай прийдуть гаразди.
Щоб капуста головчата,
а петрушка корінчата,
часник — як бик,
цибуля — як зозуля,
пшениця — як рукавиця.
Щоб була з дітей утіха,
а грошей — півтора міха.
Щоб ви міряли гроші мискою,
а дітей — колискою.
Щоб у кожній кутині
було по дитині.
Хай дасть нивка по сто кіп,
по сто тисяч один сніп.
Віншую вас Новим роком,
Новим роком, довгим віком,
щоб ви дочекали відтепер за рік
до ста літ!

НОВА РАДІСТЬ СТАЛА

Нова радість стала, яка не бувала:
над вертепом звізда ясна світлом засіяла.

Де Христос родився, з Діви воплотився,
як чоловік пеленами, убого повився.

Ангели співають, славу й честь звіщають,
на небесі і на землі мир проповідують.

Давид виграває, в гуслі ударяє,
чудно, дивно і предивно Бога вихваляє.

І ми теж співаймо, Христа прославляймо,
із Марії рожденного смиренно благаймо:

— Просим тебе, Царю, небесний Владарю,
даруй літа щасливії сего дому господарю.

Даруй господарю, даруй господині,
даруй літа щасливії нашій славній Україні.

КОЛЯД, КОЛЯД, КОЛЯДНИЦЯ

Коляд, коляд, колядниця,
добра з медом паляниця,
а без меду не така,
дайте, дядьку, п'ятака!
Як не дасте п'ятака,
візьму вола за рога,
та виведу на моріг,
та викручу кривий ріг.
Буду рогом трубити,
а воликом робити.
Щедрівочка щедрувала,
до віконця припадала:
— Що ти, жінко, напекла?
Неси швидше до вікна!

Богдан-Ігор Антонич
(1909–1937)

Антоничева поезія — це негаснучий перстень життя, який передаватимуть із покоління в покоління здивовані читачі, щоб зачудування сонцем і людиною не пропало ніколи.

Дмитро Павличко

Народився Богдан-Ігор Антонич 5 жовтня 1909 року в селі Новиця Горлицького повіту на Лемківщині (нині Польща) в родині священика.

Богдан був єдиним сином у родині. Доглядала його сільська дівчина-няня. Вона знала багато казок і легенд, розповідала їх українською мовою, співала йому колисанки.

Через хворобу малий Богдан не міг відвідувати початкову школу, тому грамоти його навчала приватна вчителька, яка теж любила фольклор, була закохана в поезію Шевченка. Рідна мова назавжди оселилася в його відкритій душі.

Коли Богданові виповнилося 10 років, батьки віддали його до польської гімназії в Сяноці, в якій вивчали ще й українську мову. Вчився добре та охоче, дуже любив читати, витрачав на книжки майже всі гроші, що йому надсилали батьки. Навчився гарно грати на скрипці, навіть виступав у концертах, пробував складати мелодії. Захоплювався малюванням. Але література вабила його найбільше.

Восени 1928 року Антонич переїхав до Львова вчитися в університеті, де, крім української, вивчає світову літературу, слов'янські мови, англійську, німецьку, іспанську. Пробує свої сили в перекладацькій роботі, літературній критиці, пише вірші, які з захопленням сприймаються у студентському товаристві.

Ще в студентські літа, у 1931 році, Антонич видав першу поетичну збірку "Привітання життя", а поява другої — "Три перстені" (1934) — збіглася із закінченням навчання в університеті. Ці книжки разом із збіркою "Книга Лева", яка вийшла у 1936 році, приносять молодому поетові визнання і славу.

Та несподівана тяжка хвороба на 28-му році обірвала життя поета (6 липня 1937 року), і дві його останні книжки — “Ротації” та “Зелена Євангелія” — вийшли 1938 року вже по його смерті.

хто? що? коли? чому? як?

1. Що ви знаєте про життя і творчість Богдана-Ігоря Антонича? 2. Яка доля судилася йому? 3. Що знаменного було в його короткому житті? 4. Як ви розумієте слова, якими оцінив творчість Б.-І.Антонича Д.Павличко?

Невідомий автор. Різдво Христове. XIX ст.

РІЗДВО

Народився Бог на санях
в лемківському містечку Дуклі.
Прийшли лемки¹ у крисанях²
і принесли місяць круглий.

Ніч у сніговій завії³
крутиться довкола стріх.
У долоні, у Марії
місяць — золотий вітер.

¹Лемки — етнографічна група українців, які здавна живуть у Карпатах на обох схилах Східних Бескидів. ²Крисаня — капелюх, бриль. ³Завія — сильний вітер зі снігом.

КОЛЯДА

Тешуть *теслі*¹ з срібла сани,
стелиться сніжиста путь.
На тих санях в синь незнану
Дитя Боже повезуть.

Тешуть *теслі* з срібла сани,
сняться веснянії сні.
На тих санях Ясна Пані,
очі, наче у *сарни*².

Ходить сонце у крисані,
спить слов'янське Дитя.
Їдуть сани, плаче Пані,
снігом стелиться життя.

що? коли? чому? як?

1. Чому назва твору "Різдво" є вдалою і дивовижно відповідає змісту цього вірша? 2. Хто головний герой поезії "Різдво"? 3. Які ще персонажі є в цьому вірші? Як вони взаємодіють? 4. Як у поезії "Коляда" стан природи впливає на емоційний стан поета? 5. Як поет ставиться до природи? Доведіть свою думку. 6. Як Богдан-Ігор Антонич передає в своїй поезії єдність людини і природи? 7. Що є фантастичного, казкового і реального в поезії Антонича? Чи зустрічали ви подібні образи у фольклорних творах? Наведіть приклади. 8. Чи все зрозуміло вам у поезії Антонича? Поділіться своїми враженнями від прочитаних творів. 9. Спробуйте за текстом віршів "Різдво" та "Коляда" власними малюнками відтворити картини цих свят. 10. Розкажіть, як святкують Різдво у вашій родині. 11. Які колядки співають у вашій родині під час святкування Різдва? 12. Як зобразив Різдво невідомий художник, репродукція картини якого вміщена на с.95?

ЗПРАВИ І ЗАВДАННЯ

I. Випишіть з поезій Б.-І. Антонича "Різдво" та "Коляда" епітети і порівняння. З'ясуйте, яку роль виконують вони у художньому творі.

II. Знайдіть у поезіях Антонича приклади оживлення неживої природи. Чому поет бачить її такою?

III. Доберіть відповідне до змісту поезії слово: 1. Народився Бог (на санях, у снігах). 2. Принесли місяць (ясний, круглий, великий). 3. Повезуть у синь (далеку, бажану, незнану). 4. Сняться сні (солодкі, веснянії, літнії, добрі).

IV. Спробуйте під враженням Різдвяних свят і віршів Антонича скласти хоча б одну строфу вірша, використовуючи пари слів: діти — вміти, вітати — бажати, прославляти — благодіти, владарю — господарю, господині — Україні.

V. Перекладіть рідною мовою: 1. Ніч у сніговій завії крутиться довкола стріх. 2. Тешуть *теслі* з срібла сани, стелиться сніжиста путь. 3. Ходить сонце у крисані.

¹ *Тесля* — те саме, що *тесляр*, робітник, який займається грубою обробкою деревини, спорудженням дерев'яних будов, виготовленням простих дерев'яних меблів. ² *Сарна* — гірська коза з невеликими, загнутими на кінцях рогами.

Богдан-Ігор Антонич

ЗИМА

Кравці лисицям хутра шиють,
вітри на бурю грізно трублять.
О Боже, стережи в завію
і людські, і звірячі кубла.

У сто млинах зима пшеницю
на сніг сріблясто-синій меле.
Назустріч бурі ніч іскриться,
привалюючи небом села.

НАЗУСТРІЧ

Росте хлоп'я, мов кущ малини,
підкови на шляхах дзвенять.
Ось ластівки в книжках пташиних
записують початок дня.

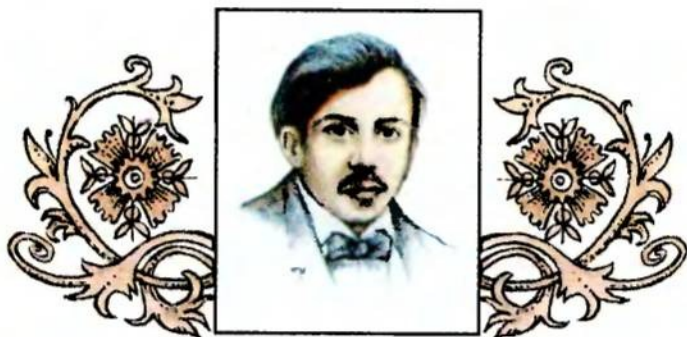
Запрягши сонце до теліги,
назустріч виїду весні.
Окриленим, хрещатим снігом
співають в квітні юні дні.

НА ШЛЯХУ

Обплетений вітрами ранок
шугне, мов циганя, з води
і на піску кричить з нестями,
обсмалений і молодий.

Ріка зміяста з дном співучим,
хвилясто хльоскають вітри,
і день ховає місяць в кручу,
мов у кишеню гріш старий.

Клюють ліщину співом коси,
дзвенить, мов мідь, широкий шлях.
Іде розсміяний і босий
хлопчина з сонцем на плечах.

Олександр Олесь (1878–1944)

Україна дістала поета-лірика, котрого виглядала від часів Шевченка.

Михайло Грушевський

Олександр Олесь (Олександр Іванович Кандиба) народився 5 грудня 1878 року в містечку Білопіль на Сумщині. Батьківський рід походив з чумаків, а рідня по материнській лінії — з кріпаків.

В одинадцять років не стало батька, і про дітей піклувалися мати Олександра Василівна та дідусь Василь Пархомович Грищенко. Саме дідусь, як згадували пізніше сестри поета, переповідав своїм онукам народні казки й легенди, співав українські пісні, вболівав за те, щоб вони зросли добрими й освіченими людьми.

Олександр Олесь навчився читати ще в чотирирічному віці й змалечку знав “Кобзаря” Тараса Шевченка майже напам’ять. Хлопець мріяв учитися в гімназії, але у сім’ї не було коштів.

Першу збірку поезій “З журбою радість обнялась” поет надрукував 1907 року. Одна за одною виходять нові книжки поезій. Олександр Олесь переїжджає до Києва, працює в різних газетах і журналах. Однак революційні події в Україні, громадянська війна, загроза особистому життю змусили поета виїхати за кордон.

Двадцять п’ять років Олександр Олесь прожив за кордоном, переважно у Празі. На чужині всі думки й творчі поривання Олесь були пов’язані з Україною. Саме в цей період поет написав багато творів для дітей: вірші, драматичні казки, п’єси, поеми.

Помер Олександр Олесь 22 липня 1944 року у Празі.

Хто? що? коли? чому? як?

1. Назвіть справжнє прізвище Олександра Олесь.
2. Яким було дитинство письменника?
3. Коли видана перша збірка його поезій? Як вона називається?
4. Чому письменник змушений був виїхати за кордон?
5. Коли і де помер Олександр Олесь?

ПЕЧЕНІЗЬКА ОБЛОГА¹ КИЄВА

Раз дізнались *печеніги*²,
що для бою час настав,
що в Болгарії далекій
*забарився*³ *Святослав*⁴.

Наче хмари, бідний Київ
печеніги облягли,
загрімili всюди *сурми*⁵,
*тарабани*⁶ загули.

А у місті плач і стогін:
ані вийти, ні ввійти.
Став людей *косити голод*⁷,
став в могили їх нести.

А в той час гуляє *Претич*⁸
з дужим військом за Дніпром...
Та не станеш буйним вітром
і не зробишся орлом.

Полетіти б і сказати:
“Ви на волі, соколи,
а наш Київ сірим муром
печеніги облягли”.

Стали думати кияни,
де їм лицаря знайти,
щоб із міста на той берег
смiло зважився пройти.

“Я піду!” — хлоп’я говорить.
“Ти ж мале ще, молоде...”
“Я піду”, — хлоп’я говорить
і з вуздечкою іде.

¹ *Облога* — оточення військами укріпленого пункту (міста, фортеці) з метою оволодіння ним. ² *Печеніги* — тюркські племена, які у VIII–IX ст. кочували між Волгою та Уралом, а в середині IX ст. переселились у Причорноморські степи.

³ *Забаритися* — бути де-небудь довше, ніж передбачалося; затримуватися.

⁴ *Святослав Ігорович* — великий князь київський (945–979), видатний полководець давнини. ⁵ *Сурма* — старовинний духовий музичний інструмент, який використовували переважно як сигнальний. ⁶ *Тарабан* — музичний інструмент, рід барабана. ⁷ *Став косити голод* — почали помирати від голоду.

⁸ *Претич* — київський боярин, воєвода князя Святослава.

Вийшов з міста, в яр спустився,
полем швидко перебіг,
став, постояв, вийшов з гаю,
йде, неначе печеніг.

Ось і табір. Глянув — війська,
як тієї *сарани*⁹!
Коні ржуть, реве худоба,
на *триногах*¹⁰ казани.

А на сонці сяє зброя,
сяють, блискають списи...
Як пробитися крізь хмару,
як пройти через ліси?!

“Де ти, Претич-воєводо,
де ти, князю Святослав?!” —
так собі подумав хлопець
і у когось запитав:

“Чи не бачили ви, дядьку,
тут *буланого*¹¹ коня?
Я *пустив* його на *пашу*¹²,
та й заснув на хвильку я...”

“Ні, не бачив... ач, роззява!
Так колись ти і в бою
задрімаєш і за хвильку...
*стратиш голову*¹³ свою”.

“Треба йти питати інших...
Де ж він, лишенько моє?!
Гей ти, коню мій буланій,
гей, озвися, де ти є?!”

Вдалині Дніпро синіє...
Хлопчик плаче, як ягня:
“Чи не бачили ви, дядьку,
тут *буланого коня*?”

Ось уже і любий берег,
хвилі весело шумлять...

⁹ *Сарана* — комаха-шкідник, схожа на коника, *тут*: велика кількість людей як уособлення зажерливої та руйнівної сили. ¹⁰ *Триніги* — підставка на трьох ніжках.

¹¹ *Буланій* — світло-рудий (про масть коня). ¹² *Пустити на пашу* — *тут*: пустити пастися. ¹³ *Стратити голову* — загинути.

Він оглянувся — далеко
вороги його стоять.

І схопив себе за груди,
на собі одежу рве,
через мить уже по хвилях
на той берег він пливе.

І нарешті бачать хлопця
печенізькі *вояки*¹⁴,
і за ним біжать, женуться,
як за сарною вовки.

Туго луки натягають,
стріли кидають вперед,
то пірне хлоп'я у воду,
то заб'ється в очерет.

Стріли падають у воду,
наче чорні блискавки...
Попливти б, — але бояться
печенізькі вояки.

А мале хлоп'я давно вже
степом котиться-летить...
Сяють вогниками очі,
серце пташкою тремтить.

Ось уже і рідний табір,
ось і Претич, вояки...
Ах, здається, по степу він
розгубив свої думки.

Прибігає, важко диха,
ледве встоїть на ногах...
Закричав — і гнів палає
в *огняних* його словах¹⁵.

“*Воєводи*¹⁶ і *вояцтво*¹⁷!
Ви гуляєте, орли,
а наш Київ, наче хмари,
печеніги облягли.

¹⁴ *Воякі* — воїни. ¹⁵ *Огняні слова* — тут: запальні слова. ¹⁶ *Воєвода* — полководець, а також правитель міста. ¹⁷ *Вояцтво* — вояки, військові.

Ви гуляєте, а люде¹⁸
швидко з голоду помруть,
швидко з голоду наш Київ
печенігам віддадуть”.

Пильно слухає вояцтво,
що розкажує хлоп'я...
Меч стискає воєвода
і сідає на коня.

“Вояки! вперед! на поміч! —
вірний Претич закричав, —
хай живе наш славний Київ,
хай живе наш Святослав!”

Обернувся¹⁹ в вулик табір...
Крики, ржання, метушня...
Кожний бравсь за спис, за зброю
і... на огиря²⁰-коня.

І злякались печеніги...
Крик пішов і залунав,
що вертається з походу
переможець Святослав.

Безліч літ уже минуло,
вже давно в землі хлоп'я.
І давно вже в серці нашім
вмерло лицаря ім'я.

¹⁸ *Люде* — люди. ¹⁹ *Обернутися* — тут: перетворитися, стати. ²⁰ *Огир* — жеребець, самець кобили.

ХТО? **ЩО?** **КОЛИ?** **ЧОМУ?** **ЯК?**

1. До якого періоду української історії належить вірш Олександра Олеся "Печенізька облога Києва"? 2. Що у вірші "Печенізька облога Києва" найбільше вас схвилювало? Чому? 3. Опишіть картину становища обложеного Києва, яку ви уявили, прочитавши твір. 4. Перечитайте рядки, де зображено печенізький табір. Що можна сказати про сили ворога? Які художні засоби використав тут поет? 5. До яких хитрощів удався хлопець, щоб перейти ворожий табір, не викликавши підозри? Як стало йому в пригоді знання печенізької мови? 6. Чи вдалося хлоп'яті повідомити русичів про облогу Києва печенігами? 7. Який народний переказ, записаний у літописі, покладений в основу написання вірша "Печенізька облога Києва"? 8. Чи можна вчинок хлопчика (вірш "Печенізька облога Києва") вважати героїчним? Відповідь аргументуйте. 9. Визначіть, у якій послідовності автор відтворює події у вірші "Печенізька облога Києва": а) хлоп'я пробирається до русичів; б) Київ у облозі; в) вояки женуться за хлопцем; г) табір печенігів; г) повідомлення хлопця; д) переляк печенігів; е) воевода поспішає на допомогу.

ЗПРАВИ ЗАВДАННЯ

I. Знайдіть повтори одного й того ж чи близьких за звучанням слів. Яке їх значення у вірші?

II. Який із уривків є прикладом порівняння:

- 1) *Наче хмара, бідний Київ
печеніги облягли...*
- 2) *Загрімili всюди сурми,
барабани загули...*
- 3) *А наш Київ сірим муром
печеніги облягли...*

III. Доберіть до слова *мужній* синоніми і спільнокореневі слова.

IV. Кого у творі автор назвав лицарем? Як українці взагалі ставляться до таких людей? Пригадайте українські народні прислів'я, які б влучно проілюстрували подвиг хлоп'яти.

V. З'ясуйте значення виразів, перекладіть рідною мовою: *буланний кінь, огир-кінь*.

VI. Знайдіть у тексті вірша "Печенізька облога Києва" діалоги і прочитайте їх, розподіливши ролі. Хтось третій нехай читає слова автора.

МЕТЕЛИЦЯ ЧИ ДІВЧИНА

Метелиця чи дівчина
з сусіднього села
навколо подивилася
і хустоньку взяла.

З кишені білу хустоньку
*мережану*¹ взяла
і в танці закрутилася
красуня із села.

Мороз, дідок рожевенький,
мов яблучко в саду,
всміхається, закоханий
в красуню молоду.

Та що він їй, старесенький,
їй *легіні*² в думках,
і сльози рясно котяться
в Мороза по щоках.

Хто? що? коли? чому? як?

1. Яка пора року описується у вірші? 2. Яку б назву ви дали поезії Олександра Олеся? 3. Чи можна цю поезію назвати новорічною піснею? Чому? Доведіть свою думку. 4. Чи сподобався вам вірш Олександра Олеся? Якщо так, то чим саме? Якщо ні, то чому? 5. Словесно намалюйте картину під назвою "Зустріч", намагаючись передати красу зимового дня та настрої дівчини і дідуся Мороза.

ЗПРАВИ І ЗАВДАННЯ

I. Як ви розумієте перші чотири рядки вірша? Перекладіть їх рідною мовою.

II. Утворіть звичайні форми іменників від зменшено-пестливих форм: *хустонька, рожевенький, старесенький*.

III. Якими іншими словами називає Олександр Олесь дівчину, Мороза? Підтвердіть свою думку словами із тексту вірша.

IV. Випишіть із поезії Олександра Олеся "Метелиця чи дівчина..." речення із порівняннями. Поясніть їх значення.

V. Складіть діалог, який міг би відбутися між дівчиною і дідусем Морозом.

¹ *Мережана* — з ажурним візерунком. ² *Легіні* — юнаки, парубки.

ІСТОРИЧНА ПОЕМА

Історична поема — це великий, здебільшого ліро-епічний віршований твір, побудований на історичному сюжеті, що відтворює в художній формі якусь епоху, певний період історії.

У такій поемі історична правда поєднується з правдою художньою, історичний факт — з художнім вимислом, справжні історичні особи — з особами вигаданими.

Іноді історична епоха — лише тло для змалювання актуальних подій, яскравих, сильних людських характерів.

Історичній поемі властиве глибоке розкриття почуттів персонажів, психологізм, великий ліризм. Важливу роль в історичній поемі відіграє ліричний герой. Характери персонажів зображуються у розвитку, але головна увага приділяється провідним рисам характеру та найбільшим гострим зіткненням і переживанням.

ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ЧИТАННЯ

Олександр Олесь

КНЯЖА УКРАЇНА

Початки Києва

...Де стоїть тепер наш Київ,
там була сама гора,
жив там перший Кий з Хоривом,
Щек та Либідь — їх сестра.

Над самим Дніпром на горах,
огорожений з боків
ровом, мурами, валами,
Київ виріс і розцвів.

На сторожі коло його,
наче батько, став Дніпро,
наче батько сину, ніс він
з півдня й півночі добро.

І здавалось, Україна
буде квітнути віки,
і здавалось, всі народи
йї сплітатимуть вінки.

Дніпрова Чайка (1861–1927)

Твори Дніпрової Чайки для дітей
пройняті ідеями гуманізму,
сповнені вірою в торжество добра над злом.

Надія Вишнеvsька

Дніпрова Чайка (справжнє прізвище та ім'я — Людмила Василевська) народилась 20 жовтня 1861 року в селі Карлівка (тепер Зелений Яр) Миколаївської області в сім'ї священика.

Вчилася в початковій школі при Одеському жіночому монастирі, а потім — в Одеській приватній гімназії. Закінчивши гімназію, починає педагогічну роботу спочатку як домашня вчителька у багатих сусідів, згодом — у сільській школі. З 1884 року працює в Одесі в приватній гімназії.

1885 року в одеському альманасі “Нива” вперше з'явилося ім'я Дніпрової Чайки — тут було надруковано два її вірші “Вісточка” і “Пісня” та нарис “Знахарка”.

1908 року Дніпрова Чайка переїздить до Києва.

Активно співпрацювала в дитячому журналі “Дзвінок”, цікавилася фольклором. Чималий її внесок у розвиток дитячої літератури — вірші “Зима”, “Весна”, “Голосіння дітвори”, оповідання “Буряк”, “Краплі-мандрівниці”, казки “Казка про Сонце та його сина”, “Грецька казка”.

Багато пісень з голосу письменниці записав Микола Лисенко. Дніпрова Чайка — автор лібрето опер М. Лисенка “Коза-Дерева”, “Пан Коцький”, “Зима й Весна, або Снігова Краля”, “Весна-красна”, “Проводи Сніговика-Снігуровика”, текстів до романсів Миколи Лисенка.

Померла Дніпрова Чайка 13 березня 1927 року. Похована в Києві на Байковому кладовищі.

Особливе місце у творчій спадщині Дніпрової Чайки посідає цикл поезій в прозі “Морські малюнки” (“Дівчина-чайка”, “Морське серце”).

хто? що? коли? чому? як?

1. Яке справжнє прізвище письменниці Дніпрові Чайки? 2. Назвіть деякі біографічні відомості про письменницю. 3. Чому Дніпрову Чайку називають мариністкою в літературі? 4. Який її внесок у розвиток літератури для дітей?

ДІВЧИНА-ЧАЙКА

На Чорному морі є острів суворий, німий: червоная скеля на буйнім зеленім роздоллі одна піднімається вгору червоним шпилем. Не купчаться білії хати по ній, і лист кучерявий її не вкриває, одна тільки стежка зелена збігає по ній: то течійка води весняної прорила червону глину і вся обросла *оксамитом-травою*¹, а далі все мертво, все глухо... Та ніби не все: отамо, на самому розі, над морем, де вічно лютує сивий *бурун*², на самім тім розі горить по ночах якийсь вогник, удень же чайки сіренькі в'ються, *кигичуть*³ над морем. Що то за скеля і що то за вогник, і за що так люблять чайки ту суворою скелю?

Давно колись, кажуть, на острів той дикий прибув чоловік з невідомих країв. Десь доля лихая вганяла за ним по всім світі, що він не знайшов ніде інде притулку. Маленьке дитятко та вбогії *вжитки*⁴ виніс з човна, заліз у печеру і став собі жити. Як жив, чим жививсь він іспершу, — про те невідомо нікому. Згодом дізналися люди, яка була щира душа у того чоловіка: щоночі вогнище велике він розкладав, щоб далеко палало-значило, щоб ті кораблі та суденця, що бігли по хвилях зелених, минали безпечно суворе каміння та *банки*⁵ лихі, потаємні, коли ж розбивалося судно, він сам на маленькому човні сміливо кидався у море нещасних *пливців*⁶ рятувати. І вдячнії люди охоче давали йому великі дари — і гроші, й скарби, що возили на тих кораблях; нічого не брав чужоземець, лиш трошки харчів на прожиток та дрова, та смолу, щоб ними вогнище *живити*⁷. І скоро дізналися всі про діда чудного, прозвали його «морським *буслом*⁸», дізнали й про його дитину, котру, мов русалку, хвилі морські колихали-пестили, котру й каміння німе, і ревуча буря жаліли-втішали. І виросла дивно хороша дочка у старого: біла, мов піна морська, як *кушір*⁹, кучерявії коси вкривали її по коліна, а очі блакитні свіtilись, як море у

¹ *Оксамит-трава* — трава, що нагадує тканину з густим коротким ворсом. ² *Бурун* — навальна піниста хвиля. ³ *Кигичити* — видавати звук «киги». ⁴ *Вжитки* — тут: пожитки, дрібне майно, хатні речі. ⁵ *Банка* — мілке місце. ⁶ *Пливці* — тут: плавці, ті, хто пливають на човні. ⁷ *Живити* (вогонь) — тут: підтримувати. ⁸ *Бусол* — лелека. ⁹ *Кушір* (кушір) — багаторічна трав'яниста рослина, яка росте у воді.

ранішній час, а зуби блищали, мов перла з-під вуст коралових. Нічого вона не боялась: ні бурі, ні грому, ні грізної хвилі, бо море було їй як рідне. І сміливо дівчина кидалась з батьком *укупі*¹⁰, як часом траплялось когось рятувати, і тільки до кого торкнеться вона, — того не займає розлючене море.

От раз, накупавшись уволю, дівчина тихо заснула на теплім пісочку (а море тоді щось мовчало-дрімало); і спить вона й чує, — щось-то шепоче; а то між каміння забралось трое: *птиця-бабич торбоноса*¹¹, свинка морська та рибонька-золоті пера. Рибонька й каже:

— Винесу я з глибини перлів, коралів, ясних самоцвітів за те, що вона рятувала мене: лежала я, бідна, на банці, хвилі сердиті закинули дуже далеко, пекло мене сонце, посмажило зябра, крутивсь надо мною *мартин*¹² білоперий та хижий, і з ним моя смерть наближалась. Ся ж добра дитина взяла мене в руки, всміхнулась привітно і тихо пустила у море, — й я знов ожила.

— Я її вивчу так плавать, пірнати, водити веселих танків, таких її чудових казок розкажу, — промовила свинка морська, — за те, що вона, моя добра, годує мене, ділиться щиро зо мною харчами, не раз би вже й здохла, якби не вона.

— А я їй, — озвалась задумана птиця-бабич, — я їй скажу новину, та таку, якої ніхто ще не знає. Була я за морем далеко і чула: прибудуть сюди кораблі та *галери*¹³, на тих кораблях і галерах *люде*¹⁴ чудні: завзяті, чубаті (їх звуть козаками), нікого вони не бояться і мореві навіть старому дари не дарують, як інші купці-мореплавці, лиш веслами часто січуть-зневажають. І море сердите поклато свій гнів на чубатих, і доля лиха присудила усіх потопити, побити і скарб їх віддати камінням та банкам, та всім нам, морським *челядинцям*¹⁵. Великої тайни ніхто ще не знає, лиш їй, милосердній, повинна я все розказати, за те, що вона і мене *зрятувала*¹⁶: злочинець якийсь перебив мені стрілкою крила, і я помирала на хвилях зелених: ся ж дівчина мила впіймала мене, замовила кров і якогось там зілля приклала та все *годувала-гляділа*¹⁷, аж поки загоїлись крила. За те розкажу їй сю тайну велику...

— Мовчи! — зашуміли, прокинувшись, хвилі, — мовчи, не твоє-бо то діло: не сміє ніхто дізнатись про волю великого моря, не сміє ніхто сперечатися з грізним!

Кинулись хвилі до скелі-каміння, сердито *бурчать*¹⁸ поміж ними. Злякані свинка і рибка пірнули на дно, а птиця-бабич ізнялась, полетіла. Та пізно прокинулись хвилі: дівчина вчула, скочила раптом і кличе: "Вернися, птице-бабичу, вернися, усе розкажи до ладу, не треба ні перлів

¹⁰ *Укупі* — разом. ¹¹ *Птиця-бабич торбоноса* — пелікан. ¹² *Мартин* — водоплавний птах. ¹³ *Галера* — старовинне вітрильне багатovesлове військове судно. ¹⁴ *Люде* — тут: люди. ¹⁵ *Челядинець* — слуга. ¹⁶ *Зрятувати* — врятувати. ¹⁷ *Годувати-глядіти* — тут: годувати і доглядати. ¹⁸ *Бурчати* — говорити невиразно, нерозбірливо.

мені, ні коралів, ані казок чарівних, ні таночків, краще мені розкажи до ладу, щоб я знала, звідки чубатих отих виглядати, як безталанних з біди визволяти”.

А море лютує, а море реве: “Мовчи, не питайся, дурненька дитино! Корись, не змагайся ти з морем, — тяжко-бо море карає!”

А дівчина дума: “Байдуже! Ревіть собі, хвилі зелені, чорнійте од злості, казіться! А я не *оддам на поталу*¹⁹ людей тих відважних, я вирву із пельки у хижого моря своїх безталанних братів! Лиш батькові й *слова не писну*²⁰, бо він вже старенький, незмога йому вже боротись, а буде велика негода, я бачу”.

І день догорів, і сонце пірнуло у море. Настала великая тиша. Лиш в темряві чути, як дід бубонить і збирається варту ночну одбувати. Дочка попрощалася з батьком, лягла у печері. А тільки старий заходився з вогнищем, вона зараз в човник стрибнула, усе зготувала, назбрóлась — бурі чекає.

Ще море спокійне, а там щось далеко гуде: то *спільничка*²¹ моря — хмара грозова — йде, і моргає страшними очима і темними крилами віс на дрібній зорі, і гаснуть ті зорі од жаху. Ось вітер, її посланець, налетів, засвистав, хоче вогнище згасити. Та дід догадався, підкинув смоли, — розгорілось вогнище ще дужче. І вітер назад, засоромившись, плинув, і стало все тихо... Знову і ближче ревнула грозова хмара, і цілая зграя хижих вітрів закрутилась, завилала, штовхнула під боки сонній хвилі. Хвилі безладно метнулись до скелі — скеля шпурнула на їх камінцями, — хижо вони проковтнули гостинці і кинулись знову до скелі. А хмара наводить, і грім гуркотить, і блискавка хижо моргає, і буря жене-підганяє нещасні галери: щогли ламає, вітрила дере, купає у хвилях солоних. Та борються з морем відважні гребці, не подаються чубаті! І ось надігнало їх море, ось розгойдало страшенно і кинуло просто до скелі — і скеля завилала, як хижка звірюка, побачивши *ласую здобич*²²! І око не встигло зморгнути — вщент всі галери побиті! Дівчина страху не знає, дівчина плаває, керує човном, вихоплює сміливо втопників з моря і жваво на берег безпечний виносить. Вже їх чимало на березі стало, — ще більше їх гине у морі. А дівчина втоми не знає, дівчина й слухать не хоче, що море їй грізно гукає: “Гей, одступись, не змагайся зо мною! Здобич моя — не оддам я даремне! Геть, одступись, необачна! Доля страшна покарає тебе, — одступись-бо!” Байдуже — дівка не слуха! Кинулась хвиля страшенна, *утлого*²³ човника міцно вхопила, кинула геть аж за банку, розбила, неначе лушпайку. Дівчина плаче; плаче вона не од болю, плаче вона не од страху, не за човном вона плаче; жаль їй великий, що нічим вже їй рятувати безісних. “Ні! Таки спробую ще раз!” Миттю оддежу зорвала з себе і кинулась просто у море.

¹⁹ Не *оддати на поталу* — тут: не дати загинути. ²⁰ *Слова не писнути* — тут: мовчати. ²¹ *Спільничка* — тут: спільниця, співучасниця. ²² *Ласая здобич* — спокуслива, дуже принадна здобич. ²³ *Утлий* (човник) — вутлий, неміцний, ненадійний.

Не зглянулось²⁴ гнівнее море: хижо коханку свою поглинуло. Та зглянулась праведна доля: смерті собі не знайшла жалібниця²⁵ відважна: чайкою сірою з моря спурхнула і з гірким плачем полетіла над морем... А дід і не знав, що дочка поробляє, та ті козаки, що вона зрятувала, сказали йому. З горя, з розпуки²⁶, дід, як розводив вогнище, так в його і кинувся просто. Згибли²⁷ і дід, і дочка, та згибли не зовсім: щоночі вогник на скелі блукає, а сірі чайки без ліку розплодились на скелі, літають над морем та плачуть-кигичуть лиш тільки зачують хижую бурю, звіщають²⁸ пливців-мореходців та свідчать про давню давнину, про славу дівчину-чайку.

ХТО? ЩО? КОЛИ? ЧОМУ? ЯК?

1. Чому твір "Дівчина-чайка" вважають ліричною прозою? 2. Які почуття ви переживали, читаючи цей твір? Що переважає в ньому — змалювання подій чи описи настрою автора? 3. Як ставиться автор до трагічної долі дівчини? Прокоментуйте рядки, якими закінчується твір. 4. Яку роль у творі відіграє детальний опис поведінки дівчини-чайки? 5. Складіть словесний портрет дівчини-чайки та проаналізуйте її ставлення до свого обов'язку — рятувати людей? 6. Які ілюстрації до твору "Дівчина-чайка" ви зробили б. Усно опишіть їх.

ЗПРАВИ І ЗАВДАННЯ

I. Які художні засоби і з якою метою Дніпрова Чайка використала у таких рядках: "І виросла дивно хороша дочка у старого: біла, мов піна морська, як кушір, кучеряві коси вкривали її по коліна, а очі блакитні світилися, як море у ранішній час, а зуби блищали, мов перла з-під вуст коралових. Нічого вона не боялась: ні бурі, ні грому, ні грізної хвилі, бо море було їй як рідне. І сміливо дівчина кидалась з батьком укупі, як часом траплялось когось рятувати, і тільки до того торкнеться вона, — того не займає розлючене море".

Перекладіть текст рідною мовою.

II. Утворіть від дієслів початкову форму (інфінітив), поясніть їх значення, доберіть до них синоніми, перекладіть рідною мовою: скеля піднімається вгору; зелена стежка збігає по горі; течійка води весняної прорилася червону глину і вся обросла оксамитом-травою; вічно лютує сивий бурун; чайки сіренькі в'ються, кигичуть над морем.

III. Твір "Дівчина-чайка" закінчується трагічно. А яку розв'язку запропонували б ви, якби були автором цього твору? Свій варіант запишіть.

²⁴ Не зглянутись — тут: не пожаліти. ²⁵ Жалібниця — співчутлива дівчина; та, що уболіває за інших. ²⁶ Розпука — безнадія, відчай, душевний біль, страждання.

²⁷ Згибнути — тут: загинути. ²⁸ Звіщати — тут: повідомляти.

IV. Які українські народні прислів'я можна підібрати для характеристики дівчини?

V. Знайдіть у тексті легенди "Дівчина-чайка" приклади діалогу. Зачитайте їх у ролях.

МОРСЬКЕ СЕРЦЕ¹

Раз у морі купалося двоє братів. От старший скупався, на берег пливе, а менший все далі та далі. І хвиля морська закохалась у відважному браті: взяла, обняла його міцно і тягне до себе на дно, в чудове підводне царство.

А хлопець пручається, хлопець кричить, гукає на рідного брата, щоб швидше йшов рятувати.

А старший боїться плисти: "Глибина, дума, згину ще й я з ним укупі!"

— Ой братіку милий! Ой братіку любий, рятуй! — з сльозами ще раз *вирнув*² хлопець, од жаху волосся рвучи.

— Нехай тебе Бог порятує! — несміливо старший сказав, а сам *не насмів і зирнути*³, як брат потопас, — гребеться до берега хутко, на камінь вилазить. Розсердилась хвиля, погналась за *страхолохом*⁴, нагнала, знесла його в море, втопила.

І меншого брата сховала морська цариця на дно, і сльози його повернулися в чистії перли, а кучері — в пишні коралі, а старшого брата риби й раки уцент рознесли, лиш серця ніхто не схотів і торкнути: таке було *гидке*⁵ оте полохливеє серце!

І досі є в морі те серце: несміливо, крадучись, плава, слизьке та холодне, *жалке*⁶, наче та кропива, ворухиться мляво та труситься, тіні од себе не має — прозоре. А море гидує тим серцем: на берег його викидає, а там воно гине без сліду.

що? коли? чому? як?

1. Чому твір називається "Морське серце"? Відповідаючи, використовуйте текст.
2. Чи витримав старший брат екзамен на вірність молодшому? Які негативні риси характеру виявилися в старшого брата? Що б зробили у подібній ситуації ви?
3. Як покарала хвиля боягуза? Зачитайте уривок з тексту.
4. За які цінності бореться засобами художнього слова письменника?
5. У чому полягає повчальність цього твору?
6. Яких висновків ви дійшли, прочитавши твори Дніпрової Чайки?

¹ *Морське серце* — тут: медуза. ² *Вирнути* — тут: виринути. ³ *Не насмів зирнути* — тут: навіть не подивився. ⁴ *Страхолох* — боягуз. ⁵ *Гидкий* — огидний, бридкий. ⁶ *Жалкий* — пекучий, жаливий.

ЗПРАВИ І ЗАВДАННЯ

I. Складіть порівняльні характеристики старшого і молодшого братів. Чому Дніпрова Чайка не назвала їх конкретними іменами? Обґрунтуйте свою думку.

II. Доповніть речення словами з тексту:

І досі ... в морі те серце: несміливо, крадучись, ..., слизьке та холодне, жалке, наче та кропива, ... мляво та ..., тіні од себе ... — прозоре. А море ... тим серцем: на берег його ..., а там воно ... без сліду.

III. Поділіть текст на частини, дайте їм заголовки, складіть план. За складеним планом докладно перекажіть текст.

IV. Випишіть з тексту всі займенники, поставте їх у називному відмінку.

Зразок: його — він.

V. Знайдіть у тексті поезії в прозі “Морське серце” порівняння та епітети, поясніть їх значення та перекладіть рідною мовою.

VI. Доберіть синоніми до слів *відважний, страхополох*.

VII. Намалуйте ілюстрацію до одного з цих творів або опишіть усно, який малюнок хотіли б намалювати.

ПРО ЛЕГЕНДУ І ПОЕЗІЮ В ПРОЗІ

Легенда (від латинського слова — *те, що треба прочитати*) — один із давніх видів фольклору, поширений також у писемній літературі.

Це невелика, частіше прозова розповідь про якусь видатну, незвичайну подію чи людину з фантастичним, казковим сюжетом (змістом). Іноді легенди створювалися на основі реальних історичних подій, а легендарні герої мали своїх прототипів (реальних осіб) — народних улюбленців.

Легенда має багато спільного з казкою, але, на відміну від неї, претендує на достовірність, розповідає лише про один якийсь епізод (випадок) з історії народу, лише про один вчинок або особливість народного героя.

Легенди поділяються на *міфологічні, апокрифічні, героїчні*.

Міфологічні — це фантастичні, казкові історії, в яких відтворені уявлення наших предків про Всесвіт, природу, богів і демонів.

Апокрифічні — народні оповідання на біблійно-євангельські теми про “життя святих”, перших християн, князів.

Героїчні — найбільш поширені в народі розповіді про ймовірні історичні події, народних захисників та охоронців.

Поезія в прозі — переважно невеликий за розміром літературний твір, написаний прозою, за звучанням близький до вірша завдяки великій емоційності, ліризму і своєрідній ритмічності мови.

Віктор Кава
(1937)

Відомий український дитячий письменник народився 1 січня 1937 року в селі Поділ на Чернігівщині у сім'ї вчителів. Зростав Віктор серед чарівної української природи, в оточенні добрих і лагідних людей, для яких праця і пісня були нероздільними. З вдячністю згадує Віктор Кава свою бабусю, яка знала безліч пісень, приказок, загадок і щедро ділилася цим скарбом народної мудрості з онуком.

Дитячі роки Віктора Кави припали на нелегкі воєнні часи. Драматичні події назавжди закарбувалися в пам'яті, чимало з них лягло в основу численних творів, присвячених воєнному дитинству.

Віктор Кава закінчив факультет журналістики Київського університету (1959). Працював редактором видавництва "Веселка", співробітником журналу "Барвінок".

У своїх творах Віктор Кава звертається до таких важливих тем, як дружба, стосунки між однолітками і старшими, між батьками і дітьми. Герої творів Віктора Кави долають життєві проблеми завдяки чуйності, духовній чистоті та любові. Він — автор багатьох книжок для дітей: "Прогуляний день" (1962), "Історія одного велосипеда" (1964), "Усмішка" (1980), "Троє і весна" (1985) та інших. Твори Віктора Кави перекладено англійською, німецькою, угорською, болгарською, російською, білоруською, румунською та іншими мовами.

Талант Віктора Кави високо вшановано: він лауреат літературної премії імені Лесі Українки.

ХТО? ЩО? КОЛИ? ЧОМУ? ЯК?

1. Розкажіть коротко про життєвий і творчий шлях Віктора Кави. 2. Які книжки для дітей видав письменник? 3. Якими мовами перекладено його твори?

ПІРІЖОК З КАЛИНОЮ

— Убоїсько¹ ти моє, — скрушно хитає головою мати й так дивиться на Митька та його *збрижане*² пальто, що хлопцеві хоч крізь землю провались.

Отож Митько, вислухавши з похиленою головою материні докори, хапає зі столу підручник, ручку й зошит та ще *одбатовує*³ на всяк випадок окраєць пухкого пшеничного хліба і — тільки його й бачили!

Мати *зиркає*⁴ у вікно: чи справді побіг до сусідського Федорка, чи знову *пошwendяє*⁵ на ті *осоружні*⁶ луки. Ні, до Федорка звернув. І мати, похитуючи головою, у якій в'ється невесела думка — і що виросте з отакого *гультіпаки*⁷? — береться підмітати долівку.

А не зміркувала, що й від Федоркової хати до лук *шапкою можна докинути*⁸. Та ще й напарник є!

Правда, на луках зараз порожньо. Лише перші сутінки несміливо підкрадаються до кущів. І хлопці, розгорнувши підручник, нагнулися над ним, аж лобами стукаються. Федоркова мати вдоволено кахикнула і *подалася*⁹ до хліва.

Майже водночас із вулиці долинули тупіт, пронизливі *висвисти*¹⁰, безладні крики. Наче йшла татаро-монгольська орда.

Федорка і Митька мовби якась сила схопила за поли піджаків і *швиргнула*¹¹ до вікна. Попритулялися до шибок, от-от повидавлюють їх.

Йшла не орда — шестикласники. І простісінько на луки!

Хлопці заквапилися, наче помітили крізь вікно пожежу.

Ледь не збили на порозі Федоркову матір.

— Куди це? — перепинила вона їх.

— До Митька, — швидко одповів Федорко. — У нас темнувато і... стіл нерівний...

— А не брешеш? — підозріло спитала мати.

— Чого б це я брехав? — розсердився Федорко й так смикнувся, що рукав його пальта затріщав.

Добре, що мати не глянула на їхні порожні руки.

Учора легенько подув "вітер з-під Гирини", як каже мати, що означало — з півдня. І *мороз ураз пересівся*¹². Сніг утратив свій сліпучий блиск, мов клей, став чіплятися до лиж. Так зате ж не розсипається на порох, а ліпиться в тугі сніжки...

Шестикласники, певно, одразу ж завели б галасливу, безладну "війну" в сніжки, до якої в *гармидері*¹³ непомітно приєдналися б Митько з Федорком, якби не учитель фізкультури. Він такий низенький та худе-

¹ Убоїсько — нечупара, замазуря, неохайна людина. ² Збрижаний — брудний.

³ Одбатовувати — одрізати. ⁴ Зиркати — дивитися. ⁵ Пошwendяти — піти.

⁶ Осоружний — проклятий. ⁷ Гультіпака — ледар. ⁸ Шапкою можна докинути — недалеко. ⁹ Податися — тут: піти. ¹⁰ Висвисти — від слова "свист", свисти.

¹¹ Швиргнути — штовхнути. ¹² Мороз пересівся — мороз пом'якшав. ¹³ Гармидер — безпорядок, шум, галас.

нький, що Митько й Федорко лише зблизька упізнали його по високій шапці.

Степан Оникійович наказав хлопцям і дівчатам стати окремо. Тоді хлопців розділив на дві команди і дівчат на дві. “Буде дві “війни”, — зрозуміли Митько з Федорком і потяглися до того боку, де хлопці хутко розходилися в різні боки, котячи поперед себе снігові кулі для фортець.

До шестикласників бігли швидко, а назад ще швидше. Бо хлопці як сипонули на них сніжками! Митькові одна як *луснула*¹⁴ в потилицю — аж у голові бамкнуло. А Федоркові один із “шостаків” надів на голову здорову снігову грудку. Мовляв, не лізьте, малечо, до старшокласників.

Митько й Федорко образилися, відійшли до верби, що нагнулася над замерзлою копаночкою. Обтрусилися й стали вголос *лаяти*¹⁵ “шостаків”. Чи ти бач — “старшокласники”! “Четвертаки” для них малеча! Та дай будь-якому “шостаку” їхню задачу на сім дій — жоден не розв’яже!

Хотіли вже додому вертатися — так *пекла образа*¹⁶. Але кому вони цим дошкулять? Тільки самим собі.

Зосталися на луках.

А тут і “війни” почалися.

Хлопці таки “воюють” по-справжньому, рої сніжок летять з обох боків, часто влучають, кричать гучно “ура!”, “давай!”. А дівчата — ті пишуть, ойкають, їхні сніжки поціляють у білий світ. Аж приблудний собака оббіг їх, провалюючись у заметах, далеким *окулясом*¹⁷.

Дивитись і слухати їх гидко. Але більш ні до кого пристати.

І Митько з Федорком, потушавши вже трохи охололими ногами, *побокували*¹⁸ до дівчат. А встрявати не наважувалися — побачить хто з однокласників, затюкає: “Дівчачури! Дівчачури!” Та й хтозна, як самі дівчата на непроханих “помічників” подивляться.

А втриматися важко. Хоча дівчачі сніжки й летять бозна-куди, хоча дівчата пишуть і ойкають, але “воюють” вони по-своєму азартно.

Митько знічев’я нагнувся, зліпив сніжку. Не велику й не маленьку, якраз по руці. Здавив, аж на ній вода засичала, зчистив горбки.

Коли така сніжка в руці, то довго вона там не втримається...

Дівчата перекидалися-перекидалися сніжками на відстані й не втрималися, зійшлися врукопашну. Вереск, здається, *сколихнув*¹⁹ голе гілля верби над копанкою, де стояли Митько з Федорком.

Митько незчувся, коли розмахнулася його рука, коли пальці випустили сніжку. Побачив її уже в польоті — гарну, круглу, замашну...

І почав присідати від недоброго передчуття — сніжка загинала круту траєкторію, а назустріч їй бігла Ніна Жук. Ближче, ближче...

Клоц!

— Ай!

¹⁴ *Луснути* — тут: вдарити. ¹⁵ *Лаяти* — сварити. ¹⁶ *Пекла образа* — ображало, було дуже образливо. ¹⁷ *Окуляс* — тут: круг, коло. ¹⁸ *Побокували* — тут: піти, рушити. ¹⁹ *Сколихнути* — тут: гойднути, заворушити.

Дівчата враз покидали сніжки, збіглися в стривожений гурт, ахкають, ойкають.

— Що там у них стряслося? — і собі витяг шию Федорко.

— Ходімо додому! — шарпнув його Митько.

— Чого? — витріщився на нього Федорко. — Встигнем ще задачу розв'язати. Гайда краще до дівчат, видно, комусь око підбили...

— Ходімо, — понуро повторив Митько.

Та Федорко лише здивовано *глипнув*²⁰ на нього й подався до стривоженого дівчачого гурту. Туди вже поспішав і Степан Оникійович, який до цього сидів на пеньку й задумано дивився в далеч.

А Митько боком-боком за кущі й прожогом до хати.

Матері вдома не було. Роздягнувся, схопив якусь книжку на столі й гайнув на піч. Розгорнув книжку, *невидюще*²¹ дивився у неї й не розумів — чи це географія, чи українська література.

“Хіба ж я хотів? — виправдовувався сам перед собою. — Я ж просто так кинув, бо сніжка *ловка*²² зліпилася”...

“А вона хотіла собі око калічити? — єхидно обізвався інший голос. —

Вона що, зумисне на твою важку сніжку набігла?”

“Е, а хто бачив? — боронився Митько. — Стільки ж тоді сніжок летіло. Навіть Федорко не помітив, куди вцілила моя, хоча стояв поруч. А може, то й не моя?..”

Єхидний голос презирливо мовчав, від чого Митькові стало ще важче.

За тими невеселими думками не почув, коли прийшла мати. Вона загуркотіла рогачем у печі, *гупнула*²³ на долівку чавун з теплою водою. Потім задзенькала відрами. Коли принесла їх від колодязя повними, довго й голосно віддихувалася. Іншим разом Митько схопився б *притьма*²⁴, сам би збігав по воду. І кулям кинув би кукурудзи, уголос посміявся б над комедіантом півнем. Кури клюють, а він, наче йому зовсім не хочеться підсмажених на *черені*²⁵ зерен, гордовито походжає навколо, грізним оком *косує навсібіч*²⁶. Аж поки голод не візьме своє. Тоді враз *позбудеться пухи*²⁷, плигне

²⁰ *Глипнути* — глянути. ²¹ *Невидюще* — не дивлячись, не бачачи. ²² *Ловка* — гарна, замашна, яку приємно і зручно кидати. ²³ *Гупнути* — тут: покласти з силою. ²⁴ *Притьма* — швидко. ²⁵ *Черень* — дно печі. ²⁶ *Косувати навсібіч* — дивитися боком, навкруги. ²⁷ *Позбутися пухи* — перестати задаватися, гордувати.

через курей туди, де найгустіше зерен, замахає гребенем, затрусить вогнистим хвостом...

“Лежиш? — обізвався після тривалої мовчанки вже не єхидний, а суворий голос. — А в неї, може, око на лоба вилазить, може, вона в лікарні...”

“Невже?” — похолов Митько і злетів з печі.

— Куди ти проти ночі? — здивувалася мати.

— Я... мені треба... — хотів збрехати, що до школи на збір, але язик ніби прилип до піднебіння, не схотів казати неправди. — Я... просто так...

Мати, затулившись долонями, виглянула на луки. Темно там, порожньо. Здвинула плечима.

— Тільки недовго, а то млинці охолонуть! — гукнула *навздогінці*²⁸.

До Ніниного двору веде пряма, як стріла, дорога. Аж виблискує проти місяця. Хоч боком котися по ній.

А Митько вибрав довшу й незручну — *похрущав*²⁹ стежкою, що, ледь помітна, в'ється городами. Біля високого в'яза звернув до Ніниної хати.

Набираючи за халяви снігу, покрадьки підібрався до напільного вікна, затуленого вишневою гілкою.

До цього кутка ще не провели електрики, і в хаті біля сволока висіла пузата лампа з дашком. Дашок знизу блискучий, язик у лампи широкий, і в хаті ясно.

Митько притулився носом до шибки, а очима прикипів до Ніни, яка стояла біля столу й гортала зошита.

“Ну, обернись, обернись!” — подумки став благати.

Ніна, мовби почувши його німе благання, поволі обернулася. У Митька тенькнуло в грудях.

“Ой, хоча б було, хоча б було око!..”

Око було! Правда, трохи підпухле, почервоніле, але дивилося, бачило! Он у вікно насторожено втупилося...

Митько підігнув ноги й гупнув коліньми в сніг. “Є, є! — хотілося вголос заспівати йому. — Ціле, ціле!”

Але заспівати не вдалося.

“Око ціле, — шепнув той самий підступний голос, — а що буде вчителів фізкультури?.. Навіть коли його й не полаяв директор, відтепер жоден клас не піде на луки гратися в сніжки”...

Митько уявив зовсім порожній, понурий луг з незліченними запасами мокрого снігу, і страшенно розсердився. Не на себе, не на Ніну, яка необачно набігла на важку сніжку. На луг розсердився.

Стільки прикростей завдає той луг! Улітку туди збігаються футболісти. Хіба всидиш у хаті, коли м'ячі аж у твій город залітають? А ще ж є ігри в піжмурки, чижика, в ножики... Мати чистить-чистить — за подрані черевики, зазублений столовий ніж, за позеленені штани... Словами, а інколи й віником... “Он людські діти як діти”, — тицяв пальцем на село й зовсім не думав, що ті “людські діти” живуть далеченько від луку. Та

²⁸ *Навздогінці* — услід. ²⁹ *Похрущати* — від слова хрустіти, тут: піти так, щоб під ногами хрустіло.

й вони іноді прибігають на луг з найдальших кутків. Особливо ж як йде *галаслива*³⁰ футбольна баталія.

Коли ж настає осінь, муки подвоюються. До футболу, піжмурок додаються уроки, і матері доводиться зв'язувати товстого віника...

“І чому його й досі не заорали? — щиро подумав Митько. — Казала мати — ще торік схвалили на правлінні. От безгосподарники! Капуста б тут росла здоровецька, як чавунчик на поросячу картоплю, морква, огірки”.

Рипнуло, скрипнуло. І Митькові вуха *затіпалися*³¹ в чийхось міцних руках.

— А це що? — пролунав Нінин обурений голос. — Диви, який парубок знайшовся! Ще водичка під носом не обсохла, а вже до дівчат у вікна зазирає!

Митько щось белькотав, дригав ногами, щоб вирватися, доки Ніна силоміць не завела його до хати. Там замовк, застиг стовпом посеред хати, *пашів*³², наче залізна грубка, у якій палав *ярий*³³ вогонь.

— Ну, признавайся — підглядав? — допитувалася Ніна.

— Ні-і,— насилу видувив із себе Митько. І мовби в холодну воду стрибнув у пальті й чоботях. — Я... сніжку кинув... у тебе... Та не в тебе... так, бо ловка зліпилася, а ви гралися завзято... А вона... тобі в око...

— Ти? — округлила очі Ніна. — Ти?..

— Я,— Митько так низько похилив голову, аж шия заболіла.

— Чого ж ти? — сердито й розгублено питалася Ніна.

— Та кажу ж — всі кидали, галасували, весело вам було... А ми з Федорком стояли, як дурні, а в мене сніжка в руках *замашна*³⁴... І жодного дерева не було поблизу, щоб розбити...

Гарячково *запорпався*³⁵ в кишенях.

— На,— став витягати все, що там було: складаний ніж, недавно куплений у *сільмазі*³⁶, міцну капронову мотузочку, яка хтозна-коли там опинилася, засохлу цукерку. — Тільки не кажи про те нікому, бо більше нікого на фізкультурі не поведуть на луки. Скажи — якийсь парубок ішов стороною й знічев'я пожбурих...

*Надсил*³⁷ глянув на Ніну. Дивиться прикро...

— Ну, коли не повірять,— важко прошепотів,— то... на мене скажи...

Ніна одвела простягнену руку, пильно задивилася на Митька. І було в тому погляді щось таке, що геть збентежило хлопця. І гнів, і здивування, і тоненька цівочка тепла...

Митько рвучко схилив голову.

Ніна довго-довго стояла на місці. Потім, човгаючи валянцями, пішла до столу. Що вона там робила, Митько не бачив.

³⁰ *Галаслівий* — від слова “галас” — шум, шумний. ³¹ *Затіпатися* — затріпотіти.

³² *Пашіти* — бути гарячим. ³³ *Ярий* — яскравий. ³⁴ *Замашний* — те саме, що ловкий. ³⁵ *Запорпався* — тут: щось шукати. ³⁶ *Сільмаз* — скорочено від сільський магазин. ³⁷ *Надсил* — через силу.

— Бери...

— Що бери? — ледь підвів Митько неслухняну голову.

У Ніниних руках — пиріжок. Крізь пухкий білий бік визирає червоне калинове око.

— Бери, їж...

Митько несміло простяг руку, нерозуміюче глянув на дівчину. За віщо вона пиріжок? Він їй сніжкою в око, а вона — пиріжок...

Ніна дивилася тим самим розтривоженим поглядом, і Митько, вхопивши пирога, майнув з хати.

Отямився за ворітьми. Глянув на пиріжок, який невиразно темнів у руці. Глянув на сніг, що переливався сріблом у місячному сяйві...

І так побіг блискучою виковзаною дорогою, аж вітер засвистів у вухах.

Місяць було погнався за ним, та швидко захекався, спинився посеред неба перепочити...

хто? що? коли? чому? як?

1. Чому Митькова мати докоряла синові? 2. Куди зібрався бігти Федорко? 3. Що робили шестикласники на луках? 4. Чому Митька і Федорка пекла образа? 5. З якої причини товариші не наважувалися вступати у "війну"? 6. Куди полетіла Митькова сніжка? 7. Про що роздумував Митько, повернувшись додому? 8. Куди вирішив піти хлопець? 9. Що побачив Митько у шибіці Ніниної хати? 10. Які думки охопили хлопчика? 11. Чому Ніна розсердилася на Митька? 12. Як Митько пояснив свій проступок? 13. Що зробила у відповідь Ніна? 14. Визначте головну думку твору. 15. Які риси характерів героїв викликають у вас симпатію?

ЗПРАВИ І ЗАВДАННЯ

I. Складіть план до оповідання Віктора Кави "Пиріжок з калиною".

II. Перекладіть рідною мовою вислови: 1. Тільки його й бачили. 2. Коли така сніжка в руці, то довго вона там не втримається. 3. Куди ти проти ночі? 4. Підібрався до вікна, затуленого вишневою гілкою. 5. Ніна, ніби почувши німе благання, поволі обернулася. 6. Місяць було погнався за ним, та швидко захекався, спинився перепочити.

III. Поставте виділені слова, подані в дужках, у потрібній формі: 1. До (шестикласники) бігли швидко, а назад ще швидше. Бо хлопці як сипонули на (вони) сніжками! 2. Але більше ні до (хто) приста-ти. 3. Сніжка загинала круту (траєкторія), а назустріч (вона) бігла Ніна. 4. Що там у (вони) стряслося? 5. Мати, затулившись (долоні), виглянула на луки. 6. До (Ніни) двору веде пряма, як стріла, дорога.

IV. Доберіть з тексту оповідання означення до слів хліб, блиск, сніжки, грудка, око, капуста, погляд, дорога.

КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВІ ПІСНІ ВЕСНЯНОГО ЦИКЛУ

У кожного з нас є своя улюблена пора року, але одна з них навіює особливу радість. Це — весна, час, коли все навкруги оживає, прокидається. Недаремно наші далекі пращури саме весну вважали початком нового року. Її виглядали, закликали, припрошали. Саме навесні дбайливий господар прокладав першу борозну, в яку лягало зерно майбутнього врожаю.

Веснянки — це пісні, які співали під час весняних обрядів. Люди вірили, що завдяки веснянкам можна “закликати” весну, добрий урожай. Співи супроводжувалися танцями та іграми. Багато хто пам’ятає їх назви: “Кривий танець”, “Подольночка”, “Май”, “Просо”, “Ой чого ти, жайворонку”, “Старовинне привітання сонечку”, “Вийди, вийди, Іванку ...”.

ВЕСНЯНОЧКА-ПАНЯНОЧКА

— Весняночко-паняночко,
де ти зимувала?

— У садочку на пеньочку
пряла на сорочку.

А ворони оснують,
а сороки витчуть,
а білії лебеді

ще побілять на воді, а лугові пташки¹
пошиють рубашки².

¹ *Лугові пташки* — ті, що селяться на лугах.

² *Рубашки* — сорочки.

Скологдра І. Веснянка.

БЛАГОСЛОВИ, МАТИ

Благослови, мати,
весну закликати!
Весну закликати,
зиму проводити!
Зимочка в возочку,
літечко в човночку!

ОЙ ВЕСНА, ВЕСНА...

— Ой весна, весна, днем красна,
що ти нам, весно, принесла?
Принесла я вам літечко,
щоб родилося житечко,
ще й озимая пшениця¹,
ще й чарівні квіточки,
щоб квітчались діточки.

¹ Озімая пшениця — пшениця, яку засівають восени.

ВИЙДИ, ВИЙДИ, ІВАНКУ...

Вийди, вийди, Іванку,
заспівай нам веснянку!
Зимували, не співали,
весни дожидалися.

Весна, весна, наша весна!
Що ж ти нам, весно, принесла?
Старим бабам по кийочку,
а дівчатам по віночку.

що? коли? чому? як?

1. Які враження справляють на вас веснянки? 2. Що оспівують веснянки? 3. Яка основна тема веснянок? 4. Що спільного та відмінного у наведених веснянках? 5. Яка з веснянок вам сподобалася найбільше? 6. Який настрій навіває вам картина І.Сколотдри "Веснянка" (с. 123)?

ЗПРАВИ / ЗАВДАННЯ

1. Поясніть значення слів і виразів: *оснують, витчуть, побілять, зимочка в возочку; літечко в човничку; квітчалися діточки.*

2. Перекладіть рідною мовою: *зимувати, закликати весну, проводити зиму, озимає пшениця, діточки квітчаються.*

3. Знайдіть у текстах веснянок епітети до слів: *лебеді, пташки, пшениця, квіточки.*

4. Які весняні свята ви знаєте?

5. Прочитайте *приказки та прислів'я*, присвячені *весні*. Які з них вам найбільше сподобались?

Від березневих дощів земля квітне.

Сухий березень, теплий квітень, мокрий май — буде хліба урожай.

Весна багата на квіти, а хліба в осені позичає.

Посієш вчасно — вродить рясно.

Взявся за плуг — назад не оглядайся.

6. За допомогою вчителя поставте міні-виставу "Закликання весни". Серед дівчат-однокласниць обирають одну дівчинку — "паняночку", яка буде уособлювати весну. Від неї сподіваються щедрих дарів, а тому виглядають її рано-вранці, до схід-сонця: вибігаючи на горби, стаючи на воротах, запрошуючи, закликаючи її піснями. Учні можуть декламувати "Весняночко-паняночко", "Ой весна, весна", "Дівчаточка-вороб'ята". Для того, щоб весна була лагідною і щедрою,

її треба “задобрити”. З цією метою дівчатка і хлопчики дарують їй виготовлену з дерева ластівку, а також випечені з пісного тіста пташки. На завершення діти хором декламують “Старовинне привітання Сонечку”, а дівчина-весна дарує кожному зелену гілочку або квіточку.

ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ЧИТАННЯ

ОЙ ЧОГО ТИ, ЖАЙВОРОНКУ

— Ой чого ти, жайворонку,
рано з вирію вилітав?
Ще по горах сніженьки лежать,
по долинах криженьки стоять.
— А я тобі сніженьки
крильцями розмету,
а я тобі криженьки
ніжками розтопчу.

ДІВЧАТОЧКА-ВОРОБ'ЯТА...

Дівчаточка-вороб'ята...
Радьмося.
Та виходьмо на травицю —
в добрий час.
Нема таких співаночок,
як у нас!

СТАРОВИННЕ ПРИВІТАННЯ СОНЕЧКУ

Добридень тобі, сонечко ясне,
ти святе, ти ясне, прекрасне,
ти чисте, величне, поважне,
ти освічуєш гори й долини,
і високі могили.
Освіти й мене перед усім миром,
перед усім миром християнським.

Максим Рильський
(1895–1964)

*Любов'ю і мудрістю, красою і людяністю було
переповнене його мудре серце, на творчих
вершинах сяє його величне, чародійне
слово, над яким не владні ні смерть, ні час.*

Михайло Стельмах

Максим Рильський — видатний український поет. Народився 19 березня 1895 року в Києві. Його батько — Тадей Рильський — був відомим фольклористом, етнографом і педагогом. Мати — Меланія Федорівна походила з простої селянської родини. Ріс Максим серед мальовничої природи в селі Романівці (тепер Житомирської області).

У родині Рильських любили і цінували народну пісню, мудру книгу, цікаву розмову. Малий Максим багато читав і вже у семилітньому віці написав перші віршовані рядки.

Навчався Максим у приватній гімназії в Києві (1908–1915). У 1910 році була надрукована перша збірка 15-річного поета “На білих островах”. Про неї схвально відгукнулася Леся Українка.

Після закінчення гімназії Максим Рильський навчався в Київському університеті, вчителював, продовжував писати вірші. Одна за одною виходили збірки “Знак терезів” (1932), “Україна” (1938), “Збір винограду” (1940), “Слово про рідну матір” (1943).

З 1942 року і до кінця своїх днів Максим Рильський працював директором Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії Академії наук, який нині носить його ім'я. У 1958 році Рильський став академіком.

У 50–60-х роках вийшли збірки його поезій “Троянди й виноград” (1957), “Голосіївська осінь”, “Зимові записи” (1964) та інші.

Чимало своїх творів присвятив Максим Рильський дітям. Його книги “День ясний”, “Квіти друзям”, “Урожай”, “Санчата діда Максима” з цікавістю читають школярі.

Помер Максим Рильський 24 липня 1964 року. Похований у Києві на Байковому кладовищі.

що? коли? чому? як?

1. Що вам запам'яталося з біографії Максима Рильського? 2. Які назви збірок його поезій ви знаєте? 3. Які твори письменник присвятив дітям?

ПІСНІ

Коли пісні мого краю
пливуть у рідних голосах,
мені здається, що збираю
*цілющі трави*¹ я в лугах.

В піснях і труд, і діль походу,
і жаль, і усміх, і любов,
і гнів великого народу,
і за народ пролита кров.

В піснях — дівоча світла туга
і вільний помах косаря,
в них юність виникає друга,
висока світиться зоря.

Люблю пісні мого краю,
та не спинюсь на тім лишень:
*з любов'ю вухо привертаю*²
до братніх на землі пісень.

Немає людності такої,
громади жодної нема,
яка б із давнини глухої
*ішла по всесвіту німа*³.

Багато голосів на світі,
як барв на поверхні земній,
та всі вони в єдине злиті
у мрії людства віковій.

Це — рук стискання працюючих,
це — *серць*⁴ братання у бою...
Жагу пісень, в труді омитих,
люби, як брат сестру свою.

¹ *Цілющі трави* — лікарські трави. ² *З любов'ю вухо привертаю* — з любов'ю слухаю. ³ *Ішла .. німа* — не мала власної пісні. ⁴ *Серць* — від "сердець".

У кожній мові, кожнім слові
краси майбутнього шукай,
де в *неохмареній* любові¹
розквітне світу небокрай.

хто? що? коли? чому? як?

1. Які відчуття з'являються у поета, коли він чує рідні пісні? 2. Про що розповідають ці пісні? 3. Як поет ставиться до братніх пісень? 4. Про що розмірковує Максим Рильський, згадуючи про пісні інших народів? 5. Які народні пісні люблять співати у вашій родині? Про що йдеться у них? Яку з них ти любиш співати найбільше?

ЗПРАВИ І ЗАВДАННЯ

I. Поясніть значення виразів: *за народ пролита кров; в них юність виникає друга; глуха давнина; стискання рук.*

II. Перекладіть рідною мовою: *гнів великого народу; висока світиться зоря; жага пісень; шукай краси у кожній мові.*

III. Доберіть слово відповідно до змісту поезії: 1. Пісні плывуть у (*своїх, дорогих, милих, рідних*) голосах. 2. Юність (*приходить, виникає, з'являється*). 3. Привертаю вухо до (*братових, братерських, братніх, братських*) пісень.

IV. Розкажіть про свої улюблені пісні.

V. Знайдіть слова, які у тексті вірша вживаються у переносному значенні.

ПОРАДА

Мені казав розумний садівник:
“Коли ти пересаджуєш ялинку,
відзнач північний і південний бік
і так сади: ростиме добре й гінко.
Нехай на південь дивиться вона,
як і дивилася,— тим самим оком;
тих самих віт хай темна густина
з північним вітром бореться широким.
і ще одно: сади її в гурті;
сама вона, без подруг, не ростиме...”
...Поради є хороші у житті,
і я навів не гіршу поміж ними.

¹ *Неохмарена любов* – світла любов.

ХТО? ЩО? КОЛИ? ЧОМУ? ЯК?

1. Чому поет називає садівника розумним? 2. Як садівник радив пересаджувати ялинку? 3. Для чого слід дослухатися поради садівника? 4. Які поради старших людей, батьків чи друзів ти запам'ятав найбільше?

ЗПРАВИ / ЗАВДАННЯ

I. З'ясуйте значення виразу: "Поради є хороші у житті. І я навіть не гіршу поміж ними".

II. Перекладіть рідною мовою дієслова: *ростиме, нехай дивиться, хай бореться*.

III. Утворіть словосполучення зі словами: *гущина, вітер, порада*.

IV. Вставте потрібний прийменник: 1. *Нехай (на, до, за) південь дивиться вона*. 2. *Тих самих віт хай темна гущина (від, до, з) північним вітром бореться широким*. 3. *І ще одно: сади її (не, під, в) гурті; сама вона, (без, через, перед) подруг, не ростиме*.

ОЗНАКИ ВЕСНИ

Її *чутно*¹ у голосі синиці
і в криках круків у височині,
вона в останній заметілі сниться,
її *угадуєш*² по довшім дні.
Вона — в бруньках блискучих на каштані,
в снігу рудому, у струмках брудних,
що *чистим сріблом грають*³ у тумані,
мов бруд ніколи й не торкався їх.
Вона — у краплях, що спадають дзвінко
із голих віт, які *стрясас*⁴ птах,
вона — в підсніжній зелені барвінку,
в сережках на березових гілках.
Вона — у кузні, де нетерпеливо
*у перегони грають молотки*⁵,
у верболозі, сплетенім примхливо,
що червоніє тихо край ріки.
Вона — в душі, що рветься у дорогу,
у пісні, що не здатна вже мовчати;
вона — в очах, що чорно і волого
під білою хустиною блищать.

¹ Чутно́ — тут: чути. ² Уга́дувати — тут: розпізнавати. ³ Чі́стим сріблом гра́ти — виблискувати, як срібло. ⁴ Стряса́ти — струшувати. ⁵ У пере́гоні грають молоткі́ — б'ють один за одним, ніби наздоганяючи один одного.

хто? що? коли? чому? як?

1. Які птахи своїми голосами повідомляють про прихід весни? 2. Яким стає день з приходом весни? 3. Що робиться зі снігом навесні? 4. Які квіти розцвітають першими? 5. Які зміни відбуваються з деревами? 6. Чому навесні поживляється робота у кузні? 7. Як людина душею відчуває весну?

ВПРАВИ / ЗАВДАННЯ

I. Як ви розумієте значення виразів: 1. Вона (весна) в останній заметілі сниться. 2. Вона в душі, що рветься у дорогу?

II. Доберіть за текстом поезії означення до слів: заметіль, дні, бруньки, сніг, барвінок, гілки, верболіз.

III. Перекладіть рідною мовою слова та вирази: 1. Весну чути у голосі синиці. 2. Вона у краплях, що спадають дзвінко із голих віт!.. 3. Вона — в очах, що чорно і волого під білою хустиною блищать.

IV. Доберіть синоніми до слів: заметіль, стрясати, нетерпеливо, перегони, блищати.

ВІРШОВІ РОЗМІРИ

ЯМБ, ХОРЕЙ

Основна ознака віршованої мови — це **ритм**. Він створюється завдяки чергуванню наголошених і ненаголошених складів. Розглянемо, як розміщені наголоси у поезії Максима Рильського “Пісні”. Для цього наголошений склад позначимо рискою зі знаком наголосу **ˊ**, а ненаголошений — дужкою **⌋**.

Коли пісні мого краю	— ˊ/⌋ ˊ/⌋ ˊ/⌋ ˊ/⌋
пливуть у рідних голосах,	— ˊ/⌋ ˊ/⌋ ˊ/⌋ ˊ/⌋
мені здається, що збираю	— ˊ/⌋ ˊ/⌋ ˊ/⌋ ˊ/⌋
цілющі трави у лугах.	— ˊ/⌋ ˊ/⌋ ˊ/⌋ ˊ/⌋

У наведеній схемі легко впізнати повторюваний елемент — поєднання ненаголошеного і наголошеного складів. У літературознавстві це називають **стопою**. У вірші “Пісні” повторюється двоскладова стопа. Наголос у ній розміщений на другому складі.

Двоскладова стопа з наголосом на другому складі називається **ямбом**. Отже, віршовий розмір поезії “Пісні” — ямб. Ямбом написано і вірш Максима Рильського “Порада”.

А ось поема Олександра Олеся “Печенізька облога Києва” написана іншим віршованим розміром:

Раз дізнались печеніги,
що до бою час настав,
що в Болгарії далекій
забарився Святослав.

$\frac{1}{-}$ $\frac{1}{-}$ $\frac{1}{-}$ $\frac{1}{-}$ $\frac{1}{-}$
 $\frac{1}{-}$ $\frac{1}{-}$ $\frac{1}{-}$ $\frac{1}{-}$ $\frac{1}{-}$
 $\frac{1}{-}$ $\frac{1}{-}$ $\frac{1}{-}$ $\frac{1}{-}$ $\frac{1}{-}$
 $\frac{1}{-}$ $\frac{1}{-}$ $\frac{1}{-}$ $\frac{1}{-}$ $\frac{1}{-}$

У ньому повторюється двоскладова стопа, але наголос у ній припадає на перший склад. Такий віршований розмір називають *хореєм*.

хто? *що?* *коли?* *чому?* *як?*

1. Що є основною ознакою віршованої мови? 2. Чим зумовлюється ритмічність віршів? 3. Що таке стопа? 4. Які двостопні віршові розміри ви знаєте? 5. Що називається ямбом? 6. Яка стопа називається хореєм? 7. Яким віршованим розміром написана поезія Максима Рильського "Пісні"?

Остап Вишня
(1889–1956)

Люблю ж я його, як сонце, як повітря,
а він, мій народ, підморгує, усміхається...
Яке це щастя дивитись одкрито в очі
свого народу

Остап Вишня

Видатний український письменник-гуморист Остап Вишня (справжнє ім'я і прізвище — Павло Губенко) народився 13 листопада 1889 року на Полтавщині. Він писав у своїх спогадах: "Батьки мої мали дуже багато дітей і дуже мало грошей".

Любов до читання зародилася у Павла дуже рано. Він був майстром розповідати цікаві історії своїм молодшим братикам і сестричкам. До школи Павло змушений був ходити через день, чер-

гуючись зі своєю сестрою парою чобіт — на всіх дітей взуття не вистачало. Згодом батьки віддали хлопця у Київську військово-фельдшерську школу, де він навчався на “відмінно”, та найулюбленішим предметом була не медицина, а література. Мріяв Павло вчитися в університеті. Нарешті мрія здійснилася: склавши екстерном іспити за гімназію, 1 вересня 1917 року Павло Губенко став студентом історико-філологічного факультету Київського університету, де він починає писати гуморески, які називає усмішками. Веселі дотепні усмішки стали дуже популярними. Пізніше, коли Остап Вишня працював кореспондентом у газетах, жодна не виходила без них.

Помер письменник 28 вересня 1956 року. Похований у Києві на Байковому кладовищі.

Остап Вишня писав: “Мені нове життя усміхається, і я йому усміхаюся! Через те й усмішки!” У своїх усмішках він критикує і висміює ледарів, дармоїдів, хапуг, бюрократів.

Довженко О.
Остап Вишня.

ПЕРШИЙ ДИКТАНТ

I

Давно-давно це було.

Було це за тих часів, про які старі наші люди, жартувавши, казали: “Було це за царя Опенька, як була земля тоненька¹!”.

А тоді таки справді був цар, хоч і звався він не Опеньком, а Миколою, і були на нашій землі пани поміщики та капіталісти.

А жили ми на хуторі, і від хутора до села було тоді верстов² зо три, а тепер, значить, кілометрів три з гаком³.

На хуторі було з десяток хатів, а навкруги — ліс, де росли високі ялинки, розложисті клени і могутні, у три-чотири обхвати⁴ дуби...

А ліщини тої, ліщини! Як пішла густими зеленими кущами ліщина понад хутором по узлісся та аж до

¹ Було це за царя Опенька, як була земля тоненька — дуже давно. ² Верста — давня міра віддалі, 1,06 км. ³ Кілометрів три з гаком — трохи більше як три кілометри. ⁴ У три-чотири обхвати — дуже великі, які можна обійняти трьома чотирма чоловіками.

охтирського шляху⁵ прослалася⁶, а потім повернула на Рубани, з Рубанів на Шаповалівку, і аж до Рибальського хутора все ліщина та й ліщина...

А як уродить було горіхів! Щодня ми тих горіхів повнісінькі пазухи було приносили, а мати їх посушать, і взимку такі були ласощі в неділю: і соняхи⁷, і гарбузці, і горіхи...

Лускаємо було, лускаємо ті соняхи з гарбузцями та з горіхами, аж язики подубіють⁸, мати дивляться та тільки покрикують:

— Заїди, заїди повитирайте!

Того часу було нас у батька з матір'ю п'ятірко: найстаршенька сестриця Парася, а під нею був я, а після мене знайшовся в капусті братик Івасик, а після Івасика лелека приніс сестричку Пистинку — потім іще, не пам'ятаю вже де, знайшлися дві сеструні.

Це нас було на той час, що про нього оце розповідаємо.

А пізніше приносили нам братиків і сестричок і лелеки в капусті їх знаходили, і з колодязя витягали.

Дванадцятко⁹ всього в батька з матір'ю було нас братиків та сестричок.

Найменшеньку сестричку Орісю баба Секлета на вгороді під калиновим кущем ізнайшла.

Ох і плаксива була Оріся, і перед тим, як заголосити, скривиться, було, скривиться, ніби калинову ягоду розкусила.

Мати, гойдаючи її, все було приказувала¹⁰:

— Недарма тебе, таку плаксиву, баба Секлета під калиновим кущем ізнайшла! Усе тобі кисло!

А тепер сестричка Оріся — лікар, завідує в районі родильним домом, діточок вона лікує, щоб здорові були і не скиглили.

II

На хуторі школи не було, не було на хуторі й церкви з церковноприходським "вчилищем", і зростали хуторяни здебільше неписьменними, бо навіть і до вбогого дякового "письменства" годі було прилучитися¹¹, — дяка на хуторі не було.

А як нашим батькам кортіло¹², — до болю! — щоб ми, їхні діти, вивчилися читати й писати, бо як залетить у хутір якийсь лист із далекої солдатчини, то й того не було кому вчитати, — загорталося того листа в біленьку хустинку і чимчикувалося¹³ з ним аж до села, до вчительки, або дяка, чи до "сидельця" в марнополці:

— Прочитайте, прошу я вас! Я вам ось і крашанок принесла! Учителька в селі була дуже старенька й кволенька, — їй з листами

⁵ Охтирський шлях — дорога, що веде до Охтирки. ⁶ Прослътись — тут: порости. ⁷ Соняхи — те саме, що соняшники. ⁸ Подубіти — стати твердим, як дуб.

⁹ Дванадцятко — те саме, що дванадцятко, дванадцять. ¹⁰ Приказувати — приговорювати. ¹¹ Прилучитися — тут: навчитися. ¹² Кортіти — хотіти. ¹³ Чимчикувати — іти.

соромилися надокучати, отже, вичитували листи дяк із “сидельцем” — і складали до своїх комірчин хуторські крашанки.

Вчити дітей! То нічого, що школа далеко, що дітям і в осінні дощі, і в зимові хуртовини доводилося ходити десятки кілометрів туди й сюди!

Пішки — це півлиха, найбільше лихо, не переборене для більшості батьків,—чоботи!

— От уже на ту зиму Парасі й до школи час, а де ж тих чобіт узяти?

Парасі чоботи таки *справили*¹⁴. Померла навесні бабуся, з їхніх старих *шкарбанів*¹⁵ перетягли на Парасю. Хоч і *непоказні*¹⁶, а проте чобітки, а як дьогтем *вишмарували*¹⁷, ще й блистять.

Почала Парася до школи ходити, а вечорами стоїть, було, біля каганця та все: “А-а-а”, “Би-би-би”...

І ми, меншенькі, обсядемо її та й собі за нею: “А-а-а”, “Би-би-би”... Аж доки, було, мати:

— Ану, *грамотій*¹⁸, спати!

Наступної зими і мені теж *випадало йти до школи*¹⁹.

— А чоботи?! Де ж тих чобіт насправлятися?! — бідкалися мати, бо батька ми вдома бачили коли-не-коли,— він *наймитував*²⁰ у панській *економії*²¹, був біля панських коней за конюха.

Якось у неділю прийшов з економії додому батько, довго вони з матір’ю міркували, де взяти для мене чоботи до школи ходити. Так-таки вони чобіт для мене і не вигадали, а вирішили, що ми з Парасею ходитимемо до школи по черзі — один день вона, а один день я.

Почав, отже, ходити і я до школи.

Вчила нас доброї душі старенька вчителька Марія Андріївна, маленька, роками вже згорблена бабуся, що весь час закутувалася в теплу хустку і все — кахи! кахи! Усе кахикала.

А добра, добра була, ласкава та лагідна.

Як закрутить, було, взимку хуртовина, ніколи вона нас, хуторських школярів, не пустить, було, додому на хутір, залишить у школі на ніч, дасть кулешику чи яєчні насмажить, чайком напоїть, та ще й з цукерками, біля груби на підлозі рядно простеле, а на рядно козушину, подушку покладе, подивиться, як пороззуваємося і чи не мокрі в нас ноженята, — як вогкі, накаже насухо повитирати, онучі на лежанці порозгортати, чобітки під грубку поставити, тоді чимось теплим покриває нас:

— Спїть, дітки!

А сама сидить біля столу та все читає, все читає та кахикає... А вранці побудить нас і поснідати дасть. І коли вона, старенька, спала, хтозна!

¹⁴ *Співати* — пошити. ¹⁵ *Шкарбані* — старі чоботи. ¹⁶ *Непоказні* — негарні.

¹⁷ *Вишмарувати* — змастити. ¹⁸ *Грамотій* — насмішковано “грамотний”.

¹⁹ *Випадало йти до школи* — час йти до школи. ²⁰ *Наймитувати* — працювати наймитом, на чужих людей. ²¹ *Панська економія* — господарство у пана.

Любили ми стареньку нашу вчительку Марію Андріївну — дуже! І любили, і слухали її, бо мати було завжди наказували:

— Слухайтесь Марії Андріївни і не дратуйте її! Такій учительці, як наша, низенько вклонятися треба! Ой, як давно це було, а й досі в нас старі люди згадують чудесної душі людину, народну вчительку Марію Андріївну, її могила влітку завжди квітами уквітчана: колишні учні пам'ятають про неї.

Училися ми...

III

Вже третю зиму ходив я до школи. Парася походила до школи тільки дві зими і на тому закінчила свою освіту, бо в нас іще добавилося троє братиків і сестричок, і матері самій годі було з такою *оравою*²² впоратися.

Чобітьми ми чергувалися вже з братиком Івасиком. І от одного дня після різдвяних канікул увиходить до класу Марія Андріївна та і звертається до нас, що ходили до школи третю зиму, були, значить, уже в третій групі:

— От що, діти! Почнемо ми з вами тепер щотижня *диктовку*²³ писати. Я проказуватиму, диктуватиму, а ви *пильненько*²⁴ вслухайтесь і пишiть у своїх зошитах те, що я вам диктуватиму! Вийміть зошити!

— І в книжечку не дивитися? — залунало з усіх парт.

— Не дивитися! На те й диктант! От і дізнаємося, як ви вивчилися писати! Ви ж із книжок списували? Пригадуйте, як у книзі слова *напечатані*²⁵, бо траплятиметься *багацько*²⁶ таких слів, що ви їх із книг списували... Не спішіть, думайте... Ну, починаю... Майте на увазі, що навесні будуть для вас випускні іспити (як ми називали — “здаменти”), а на іспитах обов'язково буде диктовка, диктант.

Почала Марія Андріївна диктувати.

Всього першого диктанта я вже не пригадую, але пам'ятаю одну його фразу дуже добре.

Диктувалося російською мовою, бо шкiл на рідній українській мові за царя на Україні не було.

Ось проказала Марія Андріївна: “По полю ехала с господами коляска, запряженная четвериком великокопных лошадей. За коляской бежала и лаяла собачка испанской породы”.

Прочитала Марія Андріївна це саме і вдруге... Ми зашелестіли зошитами, зашаруділи перами.

На другий день Марія Андріївна принесла перевірені наші зошити з диктантом.

Почала вона говорити про те, що написали ми перший диктант не дуже, сказати, удало, помилок багатенько, а коли згадала про ту коляску з господами та з собачкою “испанской

²² *Орава* — група. ²³ *Диктовка* — диктант. ²⁴ *Пильненько* — уважно. ²⁵ *Напечатані* — надруковані. ²⁶ *Багацько* — багато.

породи” не витримала, зайшлася веселим сміхом, сміх перейшов у кашель, з очей полилися сльози, і вона вже просто впала в крісло, витирала сльози, реготалася й кашляла...

— Ну що ви понаписували?! О господи! І де ви таке чули?

Ми *понаїжачувалися*²⁷.

— Вас шістнадцять учнів, і п'ятнадцять із вас понаписувало: “...За коляской бежала и лаялася собачка из панской породы”... Де ви чули, що є на світі собаки панської чи не панської породи і щоб вони лаялися? Порода “испанская”, есть таке государство — Іспанія, а собаки не лаються, а “лают”, по-нашому “гавкають”.

Зрозумів? — запитала вона мене.

— Та не дуже, Маріє Андріївно! Я собі думав, пани їдуть, то й собака в них панської породи, батько часто говорять, що їх пан та бариня лають, я й думав, що коли пани лаються, то й собаки їхні не кращі за них і теж лаються...

— А воно, бач, і не так! — засміялася Марія Андріївна. — Та в тебе ще й без того багато помилок. Поставила я тобі двійку! *Підтягтись*²⁸ треба! Сідай!

Я сів і ледве не заплакав:

— Здохла б вона йому, та собачка, разом із панамі!..

Що? коли? чому? як?

1. У які часи відбувалася історія, описана в гуморесці? 2. Де жив герой гуморески? 3. Якою була його сім'я? 4. Чому хуторяни здебільшого були неписьменними? 5. Чому герой гуморески ходив до школи по черзі з сестрою Парасеєю? 6. Якою була сільська вчителька Марія Андріївна? 7. За що учні любили свою вчительку? 8. Чому Парася перестала ходити до школи? 9. Як учні готувалися до диктанту? 10. Чому вчителька зайшлася веселим сміхом, згадуючи про диктант?

ЗПРАВИ І ЗАВДАННЯ

I. З'ясуйте значення виразів: 1. *А після мене знайшовся в капусті братик.* 2. *А після Івасика лелека приніс сестричку.* 3. *Усе тобі кисло.* 4. *А матері самій годі було з такою оравою впоратися.* 5. *Зашаруділи перами.*

II. Перекладіть рідною мовою: 1. *На хуторі було з десяток хатів.* 2. *А як уродить було горіхів!* 3. *Ох і плаксива була Оріся ... скривиться, ніби калинову ягоду розкусила.* 4. *Наступної зими і мені теж випало йти до школи.*

III. Знайдіть слова та вирази, які свідчать про любов автора до своїх рідних і до вчительки.

IV. Вкажіть слова з учнівського диктанту, у яких було допущено кумедні помилки, і які так розвеселили Марію Андріївну.

²⁷ *Понаїжачувалися* — тут: насторожилися. ²⁸ *Підтягтись* — виправитися.

ЯК МИ КОЛИСЬ УЧИЛИСЬ

Дуже рано починалася за старих часів професійна на селі освіта. Тоді вона починалася, коли Ванька або Одарочку було вже “одлучено”¹ і коли Ванькові або Одарочці сорочка підіймалася вище того місця, про яке ви зараз не думаєте, і зав’язувалася вузлом на спині.

— Щоб не закаляло! А то воно в мене, вибачте, на *втори слабеньке*².

Ванько (або Одарочка) у цей час свого віку вже міцно трималося за материну спідницю і весь час:

— Мамо! *Моні*³!

— Ось не мамай мені над душею! На ось *дубця*⁴, пожени гуси за ворота. Він у мене хороший хлопець! Пожени, пожени! Мама на базар пойдуть, гостинця куплять! Отак, отак їх! Гиля, кричи, гиля! Отак! От цяця Ванько! От цяця! А Меланя кака,— вона мами не слухає! Жени, жени!

Це були перші, найраніші кроки нашої освіти. Гуси — це був перший і обов’язковий етап нашої освіти.

Програма нашої освіти у нас на селі складалася на підставі *споконвічних*⁵ традицій і на підставі життєвих умов. Їхніми інструкціями ми керувалися, за їхніми вказівками ми йшли.

Так, значить, перша наука — це гуси. Пасти гуси, пасти їх так, щоб у чужі копи не вбралися, пригнати додому всіх до одного — це була програма нашого “технікуму”, першого, сказати б, курсу.

Коли ви цього іспиту не складете, коли у вас одберуть де-небудь у чужому просі або на чужій стерні картуза або ж ви, навчаючись поціляти, *бахнете*⁶ гусеня грудкою по голові і приженете додому замість восьми гусенят семеро,— крім того, що на вас буде побито нового-новісінького віника, вас ніколи не переведуть на вищий курс.

Вищий курс — це свині.

Самі ж ви, певна річ, розумієте, що це вже справа далеко серйозніша, ніж гуси.

Свиню ви вже в самій сорочці не впасете. Тут уже обов’язково потрібні були штани. Хоч і з прорішкою ззаду, а проте штани, та ще й на одній підтяжці.

Замість дубця потрібний невеликий кийок. Цю справу доручалося громадянину від шести років. Раніш — ні. Бо тут треба було певної вже кваліфікації, а найголовніше — *поважності*⁷.

Сказати:

— Гиля! Бодай була вона тобі здохла!

¹ *Одлучати* — тут: припиняти годування дитини грудьми, материнським молоком. ² *На втори слабеньке* — хворіє на черево. ³ “*Моні!*” — тут: молока!

⁴ *Дубець* — паличка, прутик. ⁵ *Споконвічний* — давній. ⁶ *Бахнути* — вдарити.

⁷ *Поважність* — гонор.

Це не те, що невинне й наївне:

— Гиля-гиля!

Тут уже треба було, щоб свиня почувала, що над нею є *верховне начало*⁸, треба було вчасно й уміючи *вхлудити*⁹ її кийком, не хапаючись і не нервуючись, а свідомо своєї гідності, ніби так, між іншим, прослати на вигоні басом:

— А куди ж ото ти пішла? Кажи, га? Куди, ря-а-а-ба?

А потім солідно додати:

— *Сибірки*¹⁰ на тебе нема!

“Володарем” над свинями ми були до 10–11 років. Потім ішли такі “курси” вищої освіти: телята, вівці, корови, коні...

Переступивши на телячий курс, вже “дозволялося” вкрати в батька паперу й закурювати цигарку з кінського кізяка або прохати в прохожих (тільки не з свого села!):

— Дядю, закурити нема?!

— Нема!

— Так дайте ж хоч сірничка!

У цей час (узимку) починалася й загальна освіта в місцевій *церковно-приходській* або в народній *школі*¹¹... Звичайно, коли була та школа та були чоботи, щоб у школу ходити.

Хто? Що? Коли? Чому? Як?

1. Коли починали люди здобувати професійну освіту на селі за старих часів?
2. Якими були перші кроки освіти? 3. Яким було покарання за нескладений іспит?
4. Чому свині вважалися “вищим курсом навчання”? 5. Що дозволялося робити після “телячого” курсу? 6. Який епізод гуморески вам здається найбільш кумедним?
7. Яке враження справила на вас професійна освіта за старих часів? 8. Чим відрізняється навчання сучасних школярів від того, яке описане в оповіданні Остапа Вишні? 9. Розкажіть кумедні історії, які з вами траплялися на уроках у школі.

ВПРАВИ | ЗАВДАННЯ

I. З'ясуйте значення виразів: *за старих часів*; *на вас буде побито віника*; *прокричати на вигоні басом*.

II. Перекладіть рідною мовою: *міцно тримається за материну спідницю*; *це справа далеко серйозніша*.

⁸ *Верхівне начало* — тут: вище керівництво. ⁹ *Вхлудити* — вдарити. ¹⁰ *Сибірка* — хвороба тварин. ¹¹ *Церковноприходська школа* — школа при церкві.

III. Поясніть, чому автор (Остап Вишня) взяв ці слова та вирази у лапки: “одлучено”, “технікум”, “курси”, “дозволялося”.

IV. Утворіть форми вищого ступеня від прикметників *хороший, високий, серйозний, солідний*.

ПРО ГУМОРЕСКУ

Гумореска (від слова *гумор*) — назва невеликого художнього твору, у якому про події та персонажів розповідається у жартівливому тоні.

Твори Остапа Вишні “Перший диктант” і “Як ми колись учились” — гуморески. У них письменник змальовує події та персонажів чудернацько, часом недоречно, і саме це є основою смішного. При цьому автор робить це доброзичливо, із співчуттям і симпатією. Саме таке зображення комічного називають **гумором**.

Гуморески — це оповідання, в яких зображується одна подія з життя головного героя, а дійових осіб небагато: двоє чи троє. Обов’язковою характеристикою хоча б одного з них мають бути смішні риси вдачі.

Якими ж є секрети творення комічного?

По-перше, — це неправильне тлумачення якогось явища, події, предмета. Пригадуєте, як у гуморесці “Перший диктант” Остап Вишня пояснював появу нових дітей у сім’ї?

По-друге, вживання слів і виразів жартівливого характеру: “*Було це за царя Опенька, як була земля тоненька*”, “*... аж язики подубіють*”, “*почимчикували*”, “*шкаרבани*” (“Перший диктант”); “*... сорочка підіймалася вище того місця, про яке ви зараз не думаєте*” (“Як ми колись учились”).

По-третє, вживання пестливих слів: *повнісінько, найстаршенькою, сестричка, старенька, кволенька, чайок, ноженята, чобітки*. За їх допомогою автор висловлює не тільки симпатію, ніжність, а й осуд, насмішку.

По-четверте, вживання гіперболи; у гумористичному творі вона служить для ще більшого висміювання того чи іншого явища чи риси характеру.

хто? що? коли? чому? як?

1. Що таке гумореска?
2. Який прийом покладено в основу творення комічного?
3. Чим гумореска подібна до оповідання?
4. Які засоби вираження комічного ви помітили, читаючи гуморески Остапа Вишні?

Всеволод Нестайко
(1930)

Важливу роль у творах письменника відіграє мотив таємниці. Над усім, що відбувається в повістях Нестайка, витає усмішка доброї людини, — автора, який розуміє своїх героїв, любить їх.

Любов Кіліченко

Український дитячий письменник Всеволод Нестайко народився 30 січня 1930 року в м. Бердичеві на Житомирщині у родині службовців. Дитинство його було безрадисним: рання втрата батька, голод, війна.

Після війни п'ятнадцятирічний юнак складає екстерном іспит і закінчує школу із срібною медаллю. У 1947 році він вступає на філологічний факультет Київського університету, після закінчення якого працює редактором видавництва "Молодь" і "Веселка". Свою любов до Країни Дитинства письменник пояснював бажанням знову пережити дитячі роки, але не так, як жилося, а так, як мріялося.

Книги В. Нестайка читають школярі ось уже декількох поколінь. Найулюбленішими є "Супутник "ЛІРА-3", "Незвичайні пригоди в лісовій школі", "Надзвичайні пригоди Робінзона Крузо".

Твори Всеволода Нестайка перекладені англійською, німецькою, французькою, іспанською, угорською, російською, румунською, грузинською та іншими мовами.

У 1982 році за повість-казку "Незвичайні пригоди у лісовій школі" письменник удостоєний літературної премії ім. Лесі Українки.

хто? що? коли? чому? як?

1. Пригадайте основні віхи біографії Всеволода Нестайка.
2. Як ви розумієте вислів "Країна Дитинства"?
3. Який твір письменника удостоєний літературної премії ім. Лесі Українки?

ТОРЕАДОРИ З ВАСЮКІВКИ

(Скорочено)

Частина перша, розділ I

МЕТРО ПІД СВИНАРНИКОМ.

ТОРЕАДОРИ З ВАСЮКІВКИ. СОБАКЕВИЧ

— От *знайдибіда*¹, авантюрист шмаркатий! Ванькоо-о! Вилазь зараз же!

Бо такого *втру маку*² — тиждень чухатимешся! Вилазь, чуєш!

— Діду! — жалібно озивається він.

— Давай-давай!

— Діду! — Ще жалібніше повторює мій друг, — ви одійдіть за хату, ми виліземо. Бо ж ви битиметесь.

— Вони ще мені умови ставлять, *вишкварки*³! Ану вилазьте!

— Та ми ж не хотіли. Ми ж хотіли метро. Таке, як у Києві.

— Я вам дам метра! Я вам такого метра дам, що...

— Ми ж не знали. Ми зараз усе закидаємо — нічого й видно не буде.

Одійдіть, діду.

Довго ще тривають переговори. Нарешті дід востаннє лайнувся, за-
кашлявся, плюнув і почовгав за хату.

Ми вилазимо з бур'янів.

Біля свинарника нас зустрічає гундосим рохканням п'ятипудова льоха Манюня, противна й *плямиста*⁴, як географічна карта.

— У-у, скотиняка! Щоб ти...

Це через неї ми вскочили в халепу.

У нас була прекрасна, благородна ідея — провести під свинарником метро. Це мало бути сюрпризом. Перша лінія метро у Васюківці! Станція "Клуня" — станція "Крива груша". Три копійки в один кінець. Родичі — безплатно. З учительки арифметики — п'ять копійок.

Ми вже підкопалися майже до половини свинарника, і раптом — непередбачена катастрофа! — клята льоха Манюня провалилася в наше метро. Провалитися вона зуміла, а от вилізи — дзуськи! І зняла такий вереск, що *причовгав*⁵ дід. Ну і...

Гірко зітхаючи, ми засипаємо метро. Раз у раз злодійкувато озираємося — чи не заскочить нас зненацька дід, щоб *нам'яти вуха*⁶. Хоч і обіцяв він, що не чіпатиме, поки не кінчимо, але хто його зна... Ви б почули, як він лаявся, коли витягав льоху! Ох і лаявся! І де він отих слів набрався?

Проте діда не видно. І поки ми працюємо (а справа це довга й нудна), я вас познайомлю з моїм другом.

¹ *Знайдибіда* — неслухняний хлопець. ² *Втёрти маку* — покарати. ³ *Вишкварки* — тут: хлопці. ⁴ *Плямистий* — вкритий плямами. ⁵ *Причовгати* — прийти. ⁶ *Нам'яти вуха* — покарати.

Ви, звичайно, знаєте, що є такий острів — Ява. В Індійському океані. Ото, що Ява, Суматра, Борнео, Целебес — Великі Зондські.

Ну, так Ява — це не острів.

Ява — це мій найкращий друг і напарник. Ява Рень.

Мабуть, вам дивно, що то за ім'я таке — Ява? То він сам себе так назвав, коли йому лише років півтора було. Чи то воно, *пискля*⁷ мале, хотіло сказати: "Я — Ваня", а вийшло "Ява", чи то "Іван" у нього так прозвучало (бо насправді його Іваном звати), але причепилось оте "Ява" до нього, як реп'ях до собачого хвоста. Навіть міліціонер товариш Валігура, що живе у нашому селі, так його зве.

У них взагалі вся сім'я *інтересна*⁸.

Батько на скрипці грає. Корова — Контрибуція називається. А дід (ви уже з ним знайомі) — мисливець завзятий, на полюванні, коли стріляє, ліве око онучею зав'язує. Бо в нього ліве око без правого не примружується. Як ліве примружить — праве саме заплющується. Але ж і б'є дід Варава з тою онучею, ох же ж і б'є!

Городські мисливці, що "Волгами" з Києва приїжджають, тільки ахають.

"Ви, дедушка, абсолютний чемпіон", — кажуть.

На честь старого Реня навіть польове озеро, що біля нашого села, люди Реневим назвали.

Мати ж Явина — депутат райради, ланкова *кукурудзоводів*⁹.

Якось Ява з Яришкою, сестричкою меншою, посварився і при всіх *плескачів* їй *надавав*¹⁰. Так вона, замість того щоб заплакати, раптом як закричить:

— Опозогив! — Вона букву "р" не вимовляє. — Маму-депутата на все село *опозогив*¹¹. Загааа чоغتова!

Такого шелесту наробила — Ява не знав, куди й очі подіти. Стояв-стояв, червоний, мов рак, а тоді як *дав дриза*¹² — тільки п'ятами залопотів.

Та то лише раз таке було. А взагалі характер у Яви ого-го! Сталь, а не характер. Таких на мільйон лише один буває.

Ява сам говорив:

— Ми, — говорив, — з тобою, Павлушо, хлопці будь здоров. Точно-точно, без брехні, ми таки хлопці з фантазією. Скажи?

⁷ Пискля — мале; тут: пискливе. ⁸ Інтересний — цікавий. ⁹ Кукурудзовод — той, хто вирощує кукурудзу. ¹⁰ Плескачів надавати — побити. ¹¹ Опозогити — від рос.: опозорити — зганьбити. ¹² Дати дриза — утікти.

— З фантазією, — підтакував я.

— Ти чув, як дід Салимон учора біля сільмагу казав: "Ондо, — каже, — Ява і Павлуша пішли. От хлопці! Орли! Соколи! Гангстери, а не хлопці! Нема на них *буцегарні*¹³".

— Чув. Точно.

— Треба, щоб усі про нас так говорили. Треба, щоб слава про нас гриміла на всю Васюківку, як радіо на Перше травня.

— Треба, — погоджувався я.

І Ява весь час вигадував різні *штуки-викаблукі*¹⁴ заради нашої слави. Отож ми з ним піймали в лісі *пугутькало*¹⁵ і випустили в клубі під час лекції на тему "Виховання дітей у сім'ї". Лектор упав з трибуни і вилив собі на голову графин з водою.

А старі дідові підштаники на телевізійну антену над клубом, думаєте, хто повісив? Ми, звичайно.

А то якось влітку Ява сказав:

— Давай влаштуємо бій биків.

— Га? — не відразу второпав я.

— Ти пам'ятаєш, ми в клубі закордонне кіно дивилися "Тореадор"?

— Ага... То й що?

— Пам'ятаєш, на арені розлючений бик, а тут дядько у капелюсі, з *гінджалом*¹⁶, перед ним танцює.

— Так-так-так...

— А потім — рраз! Бик — беркиць! І оплески.

— Ага. Здорово... Але це ж убивати треба. Хто ж нам дозволить убивати поголів'я?

— Тю, дурний! Убивати! Що це тобі — м'ясозаготівля, чи що? Це ж видовище. На стадіоні. Вроді футболу. Головне тут — красиво вимахувати червоною плахтою і ловко вивертатися, щоб рогом не зачепило. Ти ж бачив. Тореадори — це найсміливіші герої і ловкачі. Головне тут — тренування і спритність. Розумієш? Уперше в історії Васюківки — бій биків. Тореадор Іван Рень і тореадор Павло Завгородній! Гості з їжджаються з усієї України. Трансляція по радіо і по телевізору. Навіть у Жмеринці видно буде.

Я усміхнувся. Це було здорово. По радіо, по телевізору і взагалі...

Ми повмощувались зручніше і почали обговорювати подробиці. Насамперед — бик. Кандидатура колгоспного бугая Петьки була відхилена одразу. То таке страшнуче мурмило, що його навіть сам зоотехнік Іван Свиридович боїться. Очі — наче тракторні фари. Землю гребе ногами, як екскаватор.

Цього літа один дачник мало не вмер з переляку. Лежав на вигоні голий-голісінький — загоряв. Голова під парасолькою, все інше на сон-

¹³ *Буцегарня* — тюрма. ¹⁴ *Штуки-викаблукі* — витівки. ¹⁵ *Пугутькало* — сова.

¹⁶ *Гінджал* — кинджал.

ці. І раптом — Петька. Дачник як рвоне. Бугай за ним. Дачник товстий, з черевцем. Бачить — не втече. А тут телеграфний стовп на дорозі. Як той дачник на стовп *видряпався*¹⁷ — досі невідомо. Але факт — півдня загорів на ізоляторах, тримаючись за дроти, аж поки не під'їхав комбайнер Микола на комбайні і не зняв його. Дачник штани надів і одразу на станцію: додому їхать.

Ні, хай з бугаєм Петькою вороги наші б'ються.

Другою кандидатурою був цап Жора. Це я його кандидатуру висунув, щоб помститися. Дуже мені противний був цап Жора, бо з'їв мою сорочку, коли я у калабані купався.

Але Ява мене не підтримав.

— Ні, — сказав він, — Жора дуже балакучий. Весь час мекекече. Ми й оплесків не чуємо. І йдеться про бій биків, а не цапів. Треба, щоб було щось бичаче, коров'яче щось — велике і крутороге.

— Коров'яче? — кажу. — Слухай, то, може, узяти просто корову? Бо, крім Петьки, справжніх биків у нас чортма, а корів скільки хочеш. І взагалі ніде не сказано, що обов'язково має бути бик.

Ява задумався:

— Хтозна, може, й так.

— Тоді, — кажу, — кращої кандидатури, ніж ваша Контрибуція, і не придумаєш.

— А чому Контрибуція? Чому не ваша Манька?

— Бо в нашої Маньки теля і один ріг зламаний. Ти хочеш, щоб з нас сміялися? Тореадори з одногого коровою! Карикатура. Такого ще ніколи в світі не було.

— Можна, звичайно, і Контрибуцію. Але вона трохи психічна.

— Що значить "психічна"! Скажи краще, що ти просто мами боїшся.

— Я — боюсь? От я зараз дам тобі у вухо, і ти побачиш, як я боюсь. Ану заberi свої слова назад!

— Я забираю, але ти все одно боїшся.

— Боюсь?

— Боїшся...

— Боюсь?

— Боїшся...

Я схопився рукою за вухо і в свою чергу *затопив* Яві кулаком¹⁸ у живіт. Ми покотилися по траві й викотилися на дорогу. Все, що було на дорозі поганого, ми, качаючись, підібрали на свої штани і сорочки. Перший отямивсь я.

— Стривай, — кажу, — годі. А то замість бою биків у нас вийшов бій дураків.

— Це ж ти винен. Ну, гаразд, спробуємо Контрибуцію. Завтра поженемо пасти і спробуємо. А то твоя Манька і справді для телевізора не підходить. Ще люди подумують, що то не корова, а собака.

¹⁷ *Видряпатися* — тут: вилізти. ¹⁸ *Затопити кулаком* — ударити.

Мені вже *остогидло*¹⁹ битися, і я удав, ніби не зрозумів, як тяжко він образив нашу Маньку.

Наступного ранку ми зустрілися на шляху, що вів до вигону. Я гнав Маньку, Ява — Контрибуцію. Корови плентались, легковажно метляючи хвостами, і не підозрювали, який це історичний день.

У Яви на голові був крислатий дамський капелюшок, який лишився нам у спадщину від однієї дачниці, що відпочивала в нас позаторік. Капелюшок був на Яву завеликий і насувався на очі. Щоб хоч що-небудь бачити і не впасти, Ява мусив весь час сіпати головою, поправляючи його. Здавалося, ніби він комусь кланяється.

У мене під пахвою був килимок. То був знаменитий килимок. Я його пам'ятаю стільки, скільки взагалі щось пам'ятаю. Він висів над моїм ліжком. Килимок був червоний, і на ньому вишито троє кумедних цуценят, що сиділи вкупочці, прихилившись одне до одного головами. То були Цюця, Гава і Рева, про яких мені мати колись розповідала різні "баналюки"²⁰, аж поки я не засинав. Останні два роки, позаяк я вже виріс, килимок лежав у скрині, і тепер від Цюці, Гави і Реву дуже тхнуло нафталіном.

Килимок і капелюшок — то був наш тореадорський реманент. По дорозі ми ще вирізали з ліщини дві прекрасні шпаги. Ми були в повній бойовій готовності.

Ми йшли і співали арію Хозе з опери Бізе "Кармен", яку багато разів чули по радіо.

Торе-гадор, смеле-ге-е в бой, торе-гадор, торе-гадор...

Там ждет тебя-га любовь, там ждет тебя-га-га любовь.

Ми співали і не знали, що нас жде. Небо було синє-синє — справжнє іспанське небо. Погода — саме підходяща для бою биків. Ми погнали корів аж на край вигону, туди, де ставок, — далі від людських очей.

— Оджени свою Маньку вбік, щоб не заважала, — сказав Ява, — і давай починати.

Я не став сперечатись. Тим більше, Манька у нас дуже нервова, їй краще не бачити бою биків.

Ява поправив на голові капелюшка, підтягнув штани, взяв мого килимка і, витанцювуючи, навишпиньках став підходити до Контрибуції. Підійшов до самісінької морди і почав вимахувати килимком перед очима. Я затамував подих — зараз почнеться...

Ява замахав килимком ще дужче.

Контрибуція — аніччирк! Спокійнісінько щипає собі траву.

Ява мазнув її килимком по ніздрях. Контрибуція тільки одвернула морду.

Ява роздратовано *верескнув*²¹ і щосили *хльоснув*²² її килимком. Контрибуція, ліниво переступаючи ногами, повернулася до Яви хвостом.

¹⁹ *Остогіднути* — набриднути. ²⁰ "Баналюки" — вигадки, байки. ²¹ *Верескнути* — скрикнути. ²² *Хльоснути* — ударити.

Ява знову забіг наперед і почав витанцьовувати...

Через півгодини він сказав:

— Вона до мене просто звикла, вона мене любить і тому не хоче...

Ану давай ти!

Через годину, захекавшись, я сказав:

— Якась дровиняка, а не корова. Шкода, що в Маньки нема рога, я б тобі показав, що таке справжня тореадорська корова.

Ява знову змінив мене. Він раз у раз міняв тактику: то підходив до корови цотихеньку і несподівано бив килимком, то підскакував з розгону, то набігав збоку. Контрибуція не приймала бою. Чуби у нас змокли, килимок нервово сіпався в руках, — здавалось, що Цюця, Гава і Рева от-от загавкають. А Контрибуція — хоч би що, не звертала на нас аніякісінької уваги.

Один раз, коли Ява схопив Контрибуцію за вухо, вона з докором глянула на нього своїми сумними очима і сказала:

— Му-у!

У перекладі з коров'ячої це, мабуть, означало: "Ідіть, хлопці, отсюдова. Не займайте мене".

Але ми вчасно не зрозуміли попередження.

Хекаючи, ми стрибали навколо неї, викликаючи на двобій. Яві було соромно переді мною за свою Контрибуцію — це я бачив.

Нарешті розлючений Ява крикнув:

— Ану вдар, ану вдар її, Павлушо, добряче! Що — боїшся?.. Ну, то я сам!

Він розмахнувся і дзибнув Контрибуцію ногою по губі. І раптом... Раптом я побачив Яву десь високо в небі. І звідтам, з неба, почув його відчайдушне верескливе:

— Вва-вай!

Він почав бігти, по-моєму, ще в небі. Бо коли ноги його торкнулися землі, він уже щодуху мчав до ставка. Я рвонув за ним. То був наш єдиний порятунок. Ми з розгону влетіли в ставок, здіймаючи цілі гейзери води й грязюки. Спинилися десь аж на середині. Те, куди ми влетіли, чесно кажучи, ставком можна було назвати лише умовно. Колись дійсно тут був величеський ставок-копанка. Але він давно пересох, замулився і перетворився на звичайнісіньку *калабану*²³. У найглибшому місці нам було по шию. Саме у цьому місці ми зараз і стояли, відсапуючись.

Контрибуція бігала навколо калабані і мукала на нашу адресу якісь свої коров'ячі прокльони. В калабану лізти вона не хотіла. Вона була бридлива, охайна корова. Ми це знали...

Ми сидимо у картоплі під вишнею. Сидимо й журимось, що така прикра невдача спіткала нас з отим "метром". Але довго журитися ми не вміємо.

— Слухай, — раптом каже Ява, — а давай зробимо... підводного човна.

²³ *Калаба́ня* — калюжа, болото.

— Давай, — не задумуючись, кажу я. І тільки тоді питаю: — А з чого?
— Із старої *плоскодонки*²⁴. Отої, що біля верби... напівзатоплена.
— А як?

— Воду вичерпати, дірки позатикати, просмолити, верх забити дошками. Отут перископ. Отут люк. На дно баласт.

— А двигун?

— На веслах буде. Нам же не треба, щоб дуже швидкохідний. Аби підводний.

— А дихать?

— Через перископ.

— А на поверхню як впливати?

— Баласт викинем і впливемо.

— А як водою залле і затопить?

— Ти що плавати не вмієш? От іще! "Як? Як?" Дулю з маком з тобою зробиш!

— Сам ти дуля з маком! Який розумний!

— Та ну тебе, — сказав Ява уже примирливо. А я й зовсім не відповів нічого — сьогодні сваритися не хотілось.

Ми проходили повз старий *набокуватий*²⁵ колодязь із журавлем, з якого давно вже й воду не брали — так замулився. Я перехилився і голосно крикнув у задушливу, пропахлу цвіллю й болотом темряву: "Го!" Я люблю гокати у колодязь: таке "го" виходить — аж у вухах лящить. Такого "го" ніде не почуєш, як у колодязі. Красота, а не "го". От — і зараз...

— Го!..

— Го!

— Го!

Тільки виляски пішли — наче аж до центру землі. І раптом у ці виляски вплелось жалібне тонке скімлення. Я нашорошив вуха.

— Яво! — кажу. — Там хтось є.

— Бреши!

— Ану гокни й послухай.

Ява перехилився й гокнув. Ми прислухалися. І виразно почули з глибини плаксиве щеняче скімлення. Ми презирнулися.

— Якась свиня вкинула туди цуцика, — сказав Ява.

— Точно, — сказав я.

— Так що? — сказав Ява.

— Треба витягти, — сказав я. Хоч міг цього й не говорити. Бо він таким тоном спитав, що то вже була й відповідь.

— Значить, так, — сказав Ява. — Я сідаю у цеберку й опускаюся. А ти мене держиш.

— За що! Хіба я тебе так вдержу?

— Ти й справді слабак. Не вдержиш.

— То, значить, я опускаюся, а ти мене держатимеш, як ти такий *могучий*²⁶.

²⁴ *Плоскодонка* — вид човна. ²⁵ *Набокуватий* — похилий. ²⁶ *Могучий* — сильний.

— Ні, спускатимусь я. Я перший сказав. І... і в тебе була ангіна тиждень тому. Тобі не можна в колодязь. І взагалі в тебе носоглотка... Ми, знаєш що, віршовку прив'яжем он до того бруса-переваги. І ти тягтимеш. Дуже зручно.

— А де взять віршовку?

— А ондо припиначка.

— Так на ній же коза! Разом з козою прив'яжемо, чи що?

— Коза так погуляє, ніде не дінеться.

— Ну що ж — давай!

— Мме-е-е! — радісно проспівала одв'язана коза і негайно побігла в шкodu. Та нам ніколи було її виховувати.

Ява сів у цеберку, я взявся за припиначку, прив'язану до бруса-переваги на короткому плечі журавля.

— Попускай! Попускай потроху! — скомандував Ява. Операція почалася.

Спуск пройшов нормально. Мені було зовсім не важко попускати припиначку, і через якихось півхвилини почулося глухе, як з бочки, Явине: "Стоп! Харош!"

Я кинувся до зрубу:

— Галльоу! Криниценавт Яво! Як себе почуваете?

— Атлічно! Пульс нормальний. Невагомості нема. Тиск триста атмосфер. Прийняв на борт потерпілого товариша Собакевича. Ой-йой-ой! Що ж ти одпустив! Тут дуже грязько! Засмоктус! Тягни швидше!

Я ойкнув і кинувся назад до припиначки. Вчепився обома руками й почав тягти.

Ого-го! Ох! Ех! Ух! Ну й важко! Тягну, аж присідаю. Всіма силами своїми, всією вагою тіла свого тягну за припиначку вниз. І раптом відчуваю, що ноги мої одриваються од землі. Ой лишенько! Це ж я зараз піднімуся і висітиму над землею, як жаба на гачку, тільки ногами дриґатиму. Переважують мене Ява з цуциком. Ой-йой-ой!

— Яво! — кричу у відчаї. — Яво! Хапайся за цямрини, помагай, бо я в небо злітаю!

Зрозумів, видно, Ява ситуацію, послухав мене, бо п'яти мої знову торкнулися землі. А тут я ще й ногою *загачився*²⁷ за корінь, що якраз біля мене з землі випружинився. Закректав я з усіх сил — от-от жили, як струни, з дзенькотом полопаються, — і з колодязя, мов булька з носа, повільно з'явилася Явина голова.

Перший на землю ступив "товариш Собакевич" — кудлате, *капловухе*²⁸ руде цуценя, а тоді вже Ява.

Я одразу побачив, що цуценя — не з нашого кутка. У себе ми всіх собак до одного знали — від здоровеннецько-го діда Салимонового кунделя Гривка до позавчора народжених, сліпих іще цуценят баби Меланчиної Жучки.

²⁷ *Загачитися* — зачепитися. ²⁸ *Капловухий* — клаповухий, який має великі, відстовбурчені вуха.

— От хотів би я знати, хто його туди вкинув, — сердито проскрипів Ява. — Ноги б повисмикував!

— Якийсь фашист хотів позбутися, — сказав я. Цуценя, схиливши набік голову, глянуло спершу на Яву, потім, перехиливши на другий бік, глянуло на мене і заметляло хвостиком, очевидно, дякуючи за порятунок. Знайомство відбулося. Ми одразу сподобалися одне одному.

— Гайда на річку! — сказав Ява. — Треба помити Собакевича — бач, який!

Те, що він Собакевич, а не Шарик, Полкан або Жучка, — не викликало вже ніякого сумніву. Ім'я, жартома дане йому Явою у смердючій темряві колодязя, пристало до нього одразу й назавжди.

Ми побігли до річки.

Підводний човен з плоскодонки навечно потонув у забутті...

що? коли? чому? як?

1. Які імена мають головні герої повісті? 2. Чому лаявся дід? 3. Яку "благородну ідею" мріяли втілити Павлуша і Ява? 4. Чому план створення метро залишився не втіленим? 5. Чому Павлуша вважав всю Явину сім'ю "інтересною"? 6. Які "штуки-закаблуки" вигадували хлопці заради своєї слави? 7. Чому хлопці не одразу обрали "кандидатуру" на бика? 8. Що стало причиною бійки хлопців? 9. Яким був матадорський реманент? 10. Чому Павлуша назвав Контрибуцію дровинякою? 11. Як хлопці опинилися посеред калабані? 12. Яка нова ідея з'явилася у Яви? 13. Як хлопці планували переробити плоскодонку на підводного човна? 14. Що стало на заваді хлопцям?

ЗПРАВИ | ЗАВДАННЯ

I. Складіть план до розділу I.

II. Поясніть значення виразів: бути в повній бойовій готовності; матадорський реманент; не приймати його; підлеслива посмішка; він почав бігати, по-моєму, ще в небі.

III. Перекладіть рідною мовою: 1. А Контрибуція — хоч би що ... 2. У найглибшому місці нам було по шию. 3. Ми втратили пильність. 4. Так і залякли ми, присівши, мов курчатко перед шулікою. 5. Підводний човен з плоскодонки навечно потонув у забутті.

IV. Доберіть з тексту означення та порівняння до слів: льоха, Ява, Контрибуція, дід, цуценя.

V. Знайдіть у тексті слова, вжиті у переносному значенні, що створюють гумористичний тон розповіді.

Розділ II

"ВЕРМАХТ!.. ДВАДЦЯТЬ ЗАЛІЗНИХ!.."

— Рень і Завгородній! Вийдіть з класу! Скоро ви корову на урок приведете! *Зривщики дисципліни*²⁹! Порушуйте мені навчальний процес! Я на вас директору скажусь буду! — Галина Сидорівна вся аж кипіла (здавалося, що в неї навіть пара йде з рота).

Ми покійно *потеліжилися*³⁰ за двері.

У коридорі Ява розстебнув сорочку, нахилився, і Собакевич вискочив з його пазухи на підлогу й заметляв хвостом, ніби нічого не сталося.

— Теж іще! — докірливо сказав йому Ява. — Не міг помовчати. Не тебе ж питали, а Павлушу. Чого *вискочив*, як *Пилип з конопель*³¹?

Собакевич винувато схилив голову набік. Мабуть, він зрозумів, що підвів нас.

Галина Сидорівна спитала мене урок. Я встав, пригадуючи, знаю я його чи не знаю. І за звичкою штовхнув Яву — підказуй, мовляв. І тут Собакевич, що сидів у Яви за пазухою, *вистромив*³² через розстебнений комір голову і на весь клас: "Гав!" У класі — регіт.

І Галина Сидорівна, звичайно, образилась — кому приємно, щоб на нього гавкали? Вона дуже сувора, Галина Сидорівна, і дуже любить нас виховувати.

— Нічого, переживем, — сказав Ява. — Не могли ж ми його лишити напризволяще. Щоб знову хтось у криницю вкинув.

Вже виходячи надвір, я побачив на табуретці біля дверей шкільний дзвоник. Баби Марусі, що керувала дзвоником, калатаючи ним з уроків і на уроки, не було видно. Рішення прийшло блискавично. Я *злодійкува-то*³³ озирнувся — цуп! — і дзвоник уже в мене під сорочкою.

— Хай учаться, як такі розумні! — підморгнув Яві. — Не треба їм перерви. Обійдуться.

— Молодчинка! — похвалив мене Ява. І наче хто кухоль теплого молока вилив за пазуху — то радість теплом розлилася в грудях: не часто мене Ява хвалить.

Ми — хаміль-хаміль — і в кущі бузкові за школою. У самісіньку гущину забрались, аж під стіну сараю. Темно тут, затишно — надійне місце.

— Хай тепер найдуть! Ото паніка буде! Не кінчатся сьогодні уроки. Аж до завтра вчитимуться! Хи-хи! Без дзвоника вони як

²⁹ *Зривщики дисципліни* — порушники дисципліни. ³⁰ *Потеліжитися* — піти.

³¹ *Вискочити, як Пилип з конопель* — з'явитися зненацька, несподівано.

³² *Вистромити* — висунути. ³³ *Злодійкува-то* — як злодій.

без рук. У навчальному процесі дзвоник — основна річ, — сказав я, виймаючи з-під сорочки шкільне *калатало*³⁴.

— Це ти красиво придумав! Молодчинка! — мовив Ява і взяв у мене з рук дзвоника (я відчував, що йому було трохи *прикро*³⁵, що то не він придумав, — він звук усе сам придумувати).

— Знаєш що! — стрепенувся він раптом. — Ми його Собакевичу на шию привісимо. Га?

— Здорово! — сказав я. Хоч і *не второпав*³⁶, для чого це треба. Але я був би останньою свинею, аби не сказав, що це здорово (він же мене хвалив!).

— У тебе нема якоїсь *шворки*³⁷ абоощо? — спитав Ява. Кинувсь я по кишеньях:

— Нема.

— От чорт! І в мене нема. Слухай, а давай *пасок*³⁸.

— Отаке... А штани?

— Тож не назовсім. Рукою поддержиш. Якби в мене були на паску, а не на шлейці, я б хіба...

Позаяк я був сьогодні "молодчинка", відмовлятись просто не мав права. Зітхнувши, я зняв паска, і Ява ловко почав прилаштовувати дзвоника Собакевичу до шиї.

— Здорово! От здорово ми придумали! — повторював він.

І раптом... Раптом за стіною сараю ми почули таке, що вмить примусило нас забути про дзвоник, про Собакевича, про все на світі. Сарай то був уже не шкільний. Просто він задньою своєю стіною виходив у шкільний сад, у ті зарості бузку. Сарай належав дядькові Бурмилу, завзятому рибалці, що жив одинаком і майже весь час пропадав у плавнях на риболовлі.

Ми аж влипли в стіну сараю, притуляючись вухами до кострубатих неструганих дощок. Розмовляли Бурмило і Книш, колгоспний шофер, що жив по сусідству з Явою.

Ось що ми почули (до нас долинали уривки розмови):

Бурмило: Воно-то, конешно, так... Але...

Книш: Зате подаруночок матимеш від німців хіба ж такий! На десять років буде...

Бурмило: Ги-ги!

Книш: ...Вермахт щедрий...

Бурмило: А що ж, конешно...

Книш: Має бути двадцять залізних... Точно... А якість... Бронебійна... Р-раз-і нету! Будьмо!

Чути дзенькіт склянок, мабуть, Книш і Бурмило випивають.

Книш: Купимо в Києві, що треба, і за діло!

Бурмило: Сам не можеш?

Книш: Якби я мав час і якби плавав так, як ти, я б взагалі без тебе обійшовся.

Бурмило щось *прохарамаркає*³⁹, ми не розібрали ані слова.

³⁴ *Калатало* — тут: дзвоник. ³⁵ *Прикро* — шкода, жаль. ³⁶ *Не второпати* — не зрозуміти. ³⁷ *Шворка* — мотузок. ³⁸ *Пасок* — ремінець. ³⁹ *Прохарамаркати* — тут (авт.): невиразно проговорити.

Книш (роздратовано): А... хрест-навхрест! Треба *хапати момент*⁴⁰, а ти!.. Це ж так *удачно*⁴¹, що мене посилають з цією екскурсією шкільною...

Бурмило: Ну, гаразд! *Завербував*⁴².

Книш: Тільки ж — нікому-нікому! Жодній живій душі. Бо як довідаються...

Бурмило: Щоб я Бога не бачив! Що я — маленький! Це ж таке діло...

Книш: Ну, до завтра!

І все. Запанувала тиша. Певно, Книш і Бурмило вийшли з сараю.

Ми перезирнулися.

Не знаю, які були очі в мене. Але Явині очі горіли і світилися, як у хорта. А що! Хотів би я глянути на ваші очі, якби ви почули таку розмову.

— Га?! — роззявив рота я.

— Га?! — роззявив рота Ява.

Але нічого більше вимовити ми не встигли. Бо в цей час почувся знайомий *заливистий*⁴³ голос шкільного дзвоника. Ми так і застигли з роззявленими ротами. Захопившись таємничою розмовою, ми зовсім не помітили, що Собакевич кудись зник. І от... Навкарачках, по-собачому, ми швидко подряпалися крізь гущину і вистромили з кушів голови.

Попід вікнами школи, ганяючись за куркою, гасав по підвір'ю Собакевич. Метляючись на шії в нього, деренчав-заливався дзвоник. Думаючи, що вже перерва, горохом висипали з класів учні. З вікон, здивовано позираючи на годинника, виглядали вчителі. На ганку з'явилася Галина Сидорівна.

— Хуліганство! Неподобство! Порушення навчального процесу! — загукала вона.

З-за рогу вибігла баба Маруся. Вгледівши Собакевича, вдарила руками об поли, кинулася за ним — одбирати дзвоник. Собакевич — навітки. І куди ж ви думаєте — до нас, у кущі.

Ми з Явою вмить розвернулись і так само навкарачках *чкурнули*⁴⁴ назад, у гущавину, до сараю. Причому, якщо Ява рачкував нормально, на чотирьох, то я — на трьох, як собака з перебитою лапою, — мені ж доводилось однією рукою піддержувати штани.

Ми притиснулися до стіни сараю — далі тікати було нікуди. Дзвоник все ближче, і от уже Собакевич з розгону ткнувся носом Яві в щок. Що ж, він був не винен — в кого ж йому шукати захисту, як не в нас — своїх друзів і рятівників.

За якусь мить кущі над нами *розчахнулися*⁴⁵ і ми побачили розчерво-нілу бабу Марусю.

— Ага! — переможно вигукнула вона, — От хто це все *влаштував*⁴⁶!

З-за баби Марусиної голови з'явилась голова Галини Сидорівни.

Крижаним голосом Галина Сидорівна говорить, мов сікачем рубає:

— Так!.. Ясно!.. На екскурсію до Києва завтра вони не їдуть!

⁴⁰ *Хапати момент* — використовувати момент. ⁴¹ *Удачно* — вдало, вигідно, зручно. ⁴² *Завербувати* — тут: переконати. ⁴³ *Заливистий* — тут: дзвінкий.

⁴⁴ *Чкурнути* — утекти. ⁴⁵ *Розчахнутися* — розійтися, розкритися. ⁴⁶ *Влаштувати* — зробити.

що? що? коли? чому? як?

1. Чому вчителька наказала хлопцям вийти з класу? 2. Що зробили хлопці після того, як поцупили шкільного дзвоника? 3. Про що розмовляли Бурмило і Книш за стіною сараю? 4. Як повів себе Собакевич? 5. Чому хлопці не поїхали на екскурсію до Києва?

ВПРАВИ І ЗАВДАННЯ

I. Поясніть значення виразів: 1. Галина Сидорівна вся аж кипіла. 2. Собакевич ... розумів, що підвів нас. 3. Без дзвоника вони як без рук. 4. Баба Маруся ... вдарила руками об поли. 5. Говорить, мов сікачем рубає.

II. Перекладіть рідною мовою: *вся аж кипіла; докірливо сказати; любить виховувати; лишити напризволяще; радість теплом розлилася в грудях; забралися в самісіньку гуцу; йому було трохи прикро.*

III. Доберіть з тексту означення до слів: Галина Сидорівна, дзвоник, баба Маруся, голос.

IV. Знайдіть у тексті фразеологізми, поясніть їх значення.

V. Замініть вигуки повнозначними словами: "Гав" — загавкав; "Хаміль-хаміль" — ...; "Цуп !" — ...; "Хи-хи" — ...; "Га ?" — ...; "Отаке ..." — ...; "Ги-ги !" — ...

Розділ III

ПРИГОДИ В КИЄВІ. НАШІ ПІДОЗРИ ДЕДАЛІ ЗРОСТАЮТЬ. СТАРШИНА ПАЛЯНИЧКО

Біля школи галас і метушня. У дворі стоїть вантажна автомашина, прикрашена квітами та сосновими гілками, наче весільний поїзд. На машині попід кабіною вже сидять купкою найнетерплячіші учні. Серед них, як городнє опудало, стирчить довготелесий незграбний Бурмило. Розставляють останні стільці. Школярі вистроїлися ланцюжком від ганку школи до машини і передають один одному стільці, які виносить на ганок Галина Сидорівна. Всі збуджені і веселі. Ще б пак — цієї екскурсії до Києва так довго чекали. Всі весь час сміються, навіть коли для цього нема причини. Всі, крім нас: мене і Яви.

Ми стоїмо біля ганку *похнюплений*⁴⁷, *набурмосені*⁴⁸. І як тільки з дверей з'являється з новим стільцем Галина Сидорівна, ми вмить розтуляємо роти і починаємо:

— Ми ж не хотіли... Ми ненавмисне, — *гундосить*⁴⁹ Ява.

⁴⁷ *Похнюплений* — засмучений. ⁴⁸ *Набурмосений* — те саме, що невеселий. ⁴⁹ *Гундосити* — невизначено говорити.

— Ми більше не будемо... Чесне слово, — гундошу я. Галина Сидорівна спершу не звертає уваги, мовчки зникає в дверях, наче не чує. Потім нарешті каже:

— Було б навіть непедагогічно, якби я вас узяла.

І ми відчуваємо — їй уже жаль нас (вона ж добра, тільки напускає на себе). Треба кувати, поки гаряче.

— Педагогічно! — вигукнув я. — Ми ж сказали, що більше не будемо.

— Ну да, педагогічно! — підхоплює Ява. — Навіть дуже педагогічно! Макаренко⁵⁰ обов'язково б узяв. Точно!

Галина Сидорівна враз насуплює брови і холодно говорить:

— Ні.

І ми розуміємо: тепер уже все. *Передали куті меду*⁵¹. Вчителі не люблять, щоб їх учили.

Я з тривогою позираю на Бурмила й на Книша, що походжає біля машини, час від часу луплячи чоботом по колесу (перевіряє шини). "Невже ми залишимося і так і не визнаємо, що робитимуть вони у Києві?" — думаю я.

І в голові моїй знову лунають загадкові таємничі слова:

"Зате подаруночок матимеш від німців... Вермахт щедрий... Двадцять залізних... Якість бронебійна... Раз — і нету!.. Тільки ж нікому-нікому".

Раптом Ява смикає мене за рукав: "Гайда! Швидше!" — і кидається до машини. Я — за ним. Треба встигнути сховатися під стільці, поки Галина Сидорівна у приміщенні.

Звичайно, всі бачать це і можуть виказати, але то вже на їхній совісті.

Шургиць! Мов ящірки, шмигонули ми під стільці але до самісінької кабінки і причаїлися.

Через деякий час почули голос Галини Сидорівни:

— Що, пішли? Ну й добре, що самі нарешті зрозуміли. Це буде наука всім, хто любить зривати уроки і порушувати дисципліну. Ну, поїхали.

Учні, що були ще не на машині, з галасом почали всаджуватися. І незабаром мотор загурчав, машина рушила. Ніхто нас не виказав. Є все-таки у людей совість.

Якщо ви хочете відчути одразу все своє тіло, з ніг до голови, як воно реагує на удари, то спробуйте поїхати по вибоїстій дорозі на вантажній машині, лежачи у кузові під стільцями. Зрівняти це не можна ні з чим. Таке відчуває хіба що отой "язичок" у шкільному дзвоникові, коли баба Маруся калатає на перерву або на урок.

"Раз — і нету!.. Якість бронебійна!.. Вермахт щедрий!" — билосся в моїй голові в такт ударам.

Потилицею об стілець — лобом об дно кузова...

Потилицею об стілець — лобом об дно кузова...

"Раз — і нету!..

⁵⁰ Макаренко — відомий педагог-вихователь. ⁵¹ *Передавати куті меду* — перебілювати.

Якість броньбійна!..

Вермахт щедрий!.."

І все-таки чим більше нас молотило, чим більше швирголяло вгору-вниз та з боку в бік, тим легше ставало у нас на душі — бо ж тим далі від'їздили ми від села. А значить, тим менше шансів, що нас виявлять і зсадять з машини. Ми тільки зіцплювали зуби, намагаючись не ойкати. Аж от колотнеча враз припинилася і весело загурчав мотор, набираючи швидкість, — ми виїхали на асфальтове шосе (це за три кілометри від села). І одразу, наче завелась од стартера, задзвеніла пісня:

*Знов зозулі чути голос в лісі,
Ластівки гніздечко звили в стрісі.
А вівчар жене отару плаєм,
Тьохнув пісню соловей за гаєм.*

Ще б пак! Ну де ви бачили, щоб люди їхали компанією на машині і не співали? Так не буває. Коли від швидкості вітер свистить у вухах, коли дорога з шурхотом намотується на колеса і зустрічні машини мимо тільки — гух! гух! гух! — пісня сама виривається з грудей.

В хорі вирізнявся дзвінкий, соловейковий голос Галини Сидорівни. Ми уявляли собі, як вона стоїть, спершись на кабінку, обличчям до учнів, і диригує. І вітер куйовдить її чорні, як вороняче крило, кучері, а вона білозубо сміється, співаючи. А дівчатка в захопленні дивляться на неї, бо вважають, що вона дуже гарна, "ну прямо красуня"...

*Всюди буйно квітне черемшина,
Мов до шлюбу вбралася калина...*

Хіба втерпиш, коли всі співають! І ми з Явою ("А, все одно не почують у такому хорі!") затагли на все горло:

*Вівчаря в садочку,
В тихому куточку
Жде дівчина, жде.*

Ех, хороше! Як співаєш у хорі, то здається, ніби саме завдяки тобі так гарно і злагоджено виходить.

І раптом... Ми так захопились, що навіть не відчували того моменту, коли всі враз припинили спів. Як потім з'ясувалося, у цей час машина проїздила під вербою, що звисала над шосе свої віти. Всі в кузові попригинались, і пісня вмить увірвалася. А ми ж були під стільцями, і ми ж не знали цього... І ми продовжували тягнути, як два баранці:

Жде-ге-е дівчина, жде-ге-е...

І сердите вчительчине: "Ану, вилазьте!" — було для нас як грім з ясного неба.

Скуйовджені й пожмакані, вилізли ми з-під стільців.

— Ех ви! — презирливо сказала Галина Сидорівна. — Я думала, що ви хоч благородні хлопці. А ви "зайцями", обдуривши мене... Як... як шпигуни якісь. Фу!

Я побачив, як сіпнувся, аж підскочив Ява. Та й у мене все усередіні попереверталосся догори дригом. Нас! Нас назвуть шпигунами! Нас, які... Ех!

— Да, нехарашо, ученики. Обманювать не можна, — сказав Бурмило.

"Подаруночок від німців... Якість броньбійна!.."

Ми з Явою так глянули на нього, що якби можна було поглядом спалити людину, то від Бурмила лишилася б тільки жменька попелу. Точно!

— Вас треба було б негайно одвезти назад додому або ж висадити прямо тут, у полі, — сказала Галина Сидорівна. — Я не зроблю цього тільки тому, що ми від'їхали вже тридцять кілометрів і не маємо права затримуватися. Ви поїдете з нами. Але знайте — весь колектив зневажає і засуджує вас за негідну поведінку.

Ми *звели очі*⁵² — колектив дивився на нас весело й усміхнено. У колективу був гарний настрій. Колектив хотів співати. Ми опустили голови і сказали:

— Ми більше не будемо...

Колектив посунувся, і ми сіли. І одразу, як по команді, в небо знову злетіла пісня:

*Йшла вона в садок повз осоки-и,
Задивилась на високі гори-и...*

Ми з Явою намагалися перекичати всіх — так старалися.

Довго ми їхали — геть усі пісні, які знали, проспівали по кілька разів. Двічі зупинялися їсти.

Аж от нарешті довжелезний міст через широченний Дніпро. А по той бік — високий берег, і дзвіниця виблискує золотою банею на горі, а поряд ще золоті бані *купчаться*⁵³ — Лавра, а за нею стирчить у небо величезна телевізійна вежа, і *громадяться*⁵⁴, налізаючи один на одного, будинки — великі, багатоповерхові... Київ! Приїхали.

Гарне місто Київ! Гарніше від Пирятини, від Крижополя, від Жмеринки — від усіх міст, які я бачив.

Столиця!

— Значить, так, — говорить Галина Сидорівна. — Машину ми залишаємо біля Палацу піонерів і одразу на метро. Згода?

— Гурря-а-а! — закричали всі. Цілу останню чверть у нашому п'ятому "Б" тільки й балачок було що про метро. Чомусь з усіх київських див нас найбільше цікавило метро.

А тепер усі враз збуджено загомоніли: "метро", "метра", "метром", "на метрі"...

Усі, крім мене і Яви. Ми стурбовано презиралися. Адже нам треба було обов'язково простежити, що куплятимуть у Києві Книш і Бурмило. Заради цього ми ладні були на будь-які жертви. Але... невже ми не побачимо метро через них?

⁵² *Звєсти очі* — піднести очі. ⁵³ *Купчатися* — збиратися в купу. ⁵⁴ *Громадяться* — збиратися один до одного.

Та коли ми підїхали до Палацу піонерів, злізли з машини і Галина Сидорівна *засокоріла*⁵⁵, гуртуючи нас навколо себе: "Дивіться, щоб ніхто не залишився, щоб ніхто не загубився!" — Книш, підійшовши до неї, сказав:

— Ми теж з вами на метро. На Хрещатик хочем зїздить. Краму купить деякого...

Я пхнув Яву ліктем під бік — порядок!

Гусячим табунцем почалапали ми вулицею.

І от — метро. Ну, я вам скажу, це шту-у-ка! Казка! Наукова фантастика!

Голубі поїзди мчать у тунелі швидше за вітер. У підземних залах світліше, ніж удень на вигоні. Кожна станція, мов театр.

Та найголовніше — ескалатори, оті чудесні сходи. А втім, хіба можна сказати — сходи? Звичайні сходи стоять, і ти по них сунешся. А тут навпаки — ти стоїш, а сходи сунуться.

Ми з Явою як ступили на ескалатор, так аж поприсідали від захоплення. Оце да! Піднімаєшся по сходах угору, опускаєшся вниз і жодною ногою навіть не дригнеш. Навіть можеш одну ногу догори задерти або сісти можеш навіть — і все одно сунешся.

Нам би таку драбину на горіжці, де мати *сушню*⁵⁶ ховає. Або на ту гору, з якої взимку на санчатах зїжджаємо. Прекрасна штука ескалатор!

От якби завжди можна було стежити за різними підозрілими шпигунами у метро на ескалаторі! Дуж-же зручно і приємно! Стоїш собі і тільки — зирк! — нищечком скоса. І нікуди він, голубчик, не дінеться від тебе, нікуди вбік не шугоне, бо внизу сидить така собі тьотя і дивиться і весь час говорить у радіо: "Граждане пасажери! Бігти по ескалатору не дозволяється! Сідати не дозволяється! Ставити речі не дозволяється!.."

Доїхали ми гарненько донизу, сіли у голубий поїзд.

"Наступна станція — Хрещатик!" — буркотнув хтось по радіо. Двері — клац.

Гур-гур — поїхали. Бачимо, Книш і Бурмило біля дверей туляться. Ми й собі — до дверей, тільки до інших (для конспірації). Не встигли опам'ятатися — стоп! Двері розчинилися — станція "Хрещатик". Ми у двері — шмиг! Двері за нами — клац! І наші всі тільки мелькнули у вікні. Ніхто й помітити не встиг, як ми вискочили. Там усе це на зупинках робиться *блискавично*⁵⁷ — не то що в поїзді або на пароплаві.

І от ми уже назирці, ховаючись між людей, за Книшем і Бурмилом. *Вихопилися*⁵⁸ вони з метро на Хрещатик, перейшли на той бік, пірнули у підземний перехід, вийшли з переходу і прямо у магазин "Динамо". Ми — за ними. Сховалися за здоровенницький, аж до стелі, сніп із бамбукових вудлиць, причаїлись, зиримо.

Підійшли Книш і Бурмило до прилавка. *Тупцяються*⁵⁹ нерішуче. Бурмило схилив голову і одним оком, як ворона в кістку, зазирає на полицю.

⁵⁵ *Сокоріти* — говорити швидко, жваво. ⁵⁶ *Сушня* — висушені фрукти. ⁵⁷ *Блискавично* — швидко. ⁵⁸ *Вихопитися* — тут: вийти. ⁵⁹ *Тупцятися* — переступати з ноги на ногу.

— Давай, — підштовхує Книш ліктем Бурмило.

— Ти давай, — смикнув плечем Бурмило.

— Ні — ти! На тебе ж купляти, — наполягає Книш.

— От, їй-богу! Яка різниця! — знову смикнув плечем Бурмило, хукнув, а тоді до продавщиці, тицьнувши пальцем на якусь полицю: — Дайте мені, пожалуста, оте-го.

— Що? — не зрозуміла продавщиця.

Бурмило озирнувся нервово, мов школяр, що вперше купує цигарки:

— Та оте-го... ну... з жаб'ячими ногами.

— А-а! Для підводного плавання, — усміхнулася продавщиця.

Бурмило мотнув головою і скривився досадливо (наче продавщиця виказала його).

Продавщиця взяла з полиці ласти і маску з трубкою, подала Бурмилові.

У нас з Явою очі зробилися, як колеса. Ти диви!

Поки Бурмило приміряв маску, *мацає*⁶⁰ ласти, Книш уже вибив у касі чек.

— Загорніть!

І знов-таки, злодійкувато озираючись, наче вони не купили, а вкрали це *причандалля*⁶¹ для підводного плавання, Книш і Бурмило вийшли з магазину.

Бачачи, що вони так сторожко поведуться, ми не зважилися одразу піти за ними, а вирішили трошки пересидіти за вудлицями. Ненароком навалилися ми на сніп, тонка *шпагатина*⁶², якою він був зв'язаний, враз лопнула і... Наче бомба розірвалася в магазині. Вудлиця з тріском розлетілися на всі боки. Крики, зойки, паніка. Ми кинулися геть.

— Держіть! Ловіть! Хулігани! — залунало нам услід. Добре, що на Хрещатику людей — як на стадіоні під час футболу. Ми — раз-раз! — між ними. Потім мене Ява за рукав — сіп!

— Чш! Не біжи! Вроді ми — це не ми! Правильно. Коли за тобою женуться, бігти — останнє діло. Завжди треба спокійно йти. Тоді тебе ще й питатимуть: "Не бачив, тут такий не пробігав?" І ти спокійно можеш сказати: "Бачив. Отуди побіг".

⁶⁰ *Ма́цати* — торкати. ⁶¹ *Причандалля* — тут: речі. ⁶² *Шпага́тина* — тонкий мотузок.

Неквапливо пройшовши Хрещатиком, ми *шмигнули*⁶³ в метро.

Ми чомусь були певні, що Книш і Бурмило обов'язково пішли на метро.

По ескалатору ми вже бігли, незважаючи на заклики радіотьоті. Вискочили на станцію: зирк-зирк!

— Оно! — вигукнув Ява. І справді — у дверях вагона майнув вельветовий Бурмилів "*спінджак*"⁶⁴. Ми ледве встигли вскочити у сусідні двері того ж таки вагона. На крайньому диванчику було вільне місце і лежала кинута кимось прим'ята газета. Ми схопили її, розірвали надвоє, сіли і, кожен прикриваючись газетою (ніби читаємо), почали визирати одним оком, стежачи за Бурмилом. Але біля дверей, де він стояв, людей було багато, і ми бачили тільки його вельветове плече. "А де ж це Книш, що його не видно? — подумав я. — Невже розділилися, щоб важче було стежити? У шпигунських книжках та фільмах завжди так роблять".

Враз у вагоні стало біло — поїзд вирвався з-під землі на поверхню. Станція "Дніпро".

Вискочили ми, прикриваючись газетами, слідом за Бурмилом на перон. Аж гульк! А щоб ти був здоровий! Вельветовий "*спінджак*" обернувся — ніякий то був не Бурмило, а якийсь незнайомий дядько з отакеним носом. Тю!

— Проґавили! — розпачливо мовив Ява. Стали ми на мосту біля перил, не знаємо, що робити. Стрілою *шугонуло*⁶⁵ метро через річку ген аж до самісінького обрію, де тоненькою смужкою ліс чорніє. Мчать по красеню-мосту голубі експresi, машини-легковички, грузовики, автобуси... А під мостом по Дніпру "Метеори", "Ракети" на підводних крилах летять, ледь води торкаючись. А обабіч мосту здоровеннецькі фігури — дядько руками змахнув, супутника в небо *швирголяє*⁶⁶, і тітка — голубів підкида. Пейзаж — прямо тобі з науково-фантастичного фільму.

— Може, вони цей міст хочуть у повітря висадити, а ми... — сказав Ява.

— Ну да?! — недовіжливо вигукнув я.

— А що ж! Кіно "Акваланги на дні" пам'ятаєш?

Ще б пак! Кілька днів тому бачили. Отаке-о шпигунське кіно! Після того мені всю ніч шпигуни в аквалангах під водою снилися. Мама казала, що я навіть булькав уві сні. І все-таки...

— Та ні, — сказав я, — навряд.

— А чого б вони акваланг купляли? Теж іще спортсмени найшлися!

Тут я нічого не міг сказати. Дійсно, з тим аквалангом було пов'язане щось явно таємниче. Ну для чого б, скажіть, будь ласка, здався акваланг немолодим сільським дядькам, які навіть зарядки зроду не робили?

Та ще й як вони купляли його! Наче щось заборонене, небезпечне.

— І що ж ото воно за двадцять залізних... про які вони говорили? "Якість бронебійна..." — задумливо мовив Ява. Я знизав плечима.

— Зброя?.. Вибухівка?.. — примружився на мене Ява. — І який же тут зв'язок — акваланг... двадцять залізних?

⁶³ *Шмигнути* — тут: заскочити, швидко забігти. ⁶⁴ "*Спінджак*" — піджак.

⁶⁵ *Шугоніти* — швидко поїхати. ⁶⁶ *Швирголяти* — тут: кидати.

І раптом — наче блискавка спалахнула в голові.

— Стривай! — кажу, а в самого аж мороз поза шкірою. — Тато колись читав у журналі. Розказував... Десь у Чехо-Словаччині в якомусь озері, Чорному, чи що, шпигуни пірнали в аквалангах. Намагалися підняти з дна, щоб таємно вивезти, двадцять залізних ящиків. То був архів гестапо, який фашисти затопили, відступаючи. Дуже важливі документи... списки воєнних злочинців. І в Австрії така ж сама петрушка була, теж в озері, і теж шпигуни з аквалангами.

— Точно! Це воно! Ух ти-и! — загорівся Ява. — Ну да ж, "двадцять залізних", і "вермахт", і акваланг, і...

Він не договорив, бо в цей час з *репродуктора*⁶⁷ гучно, на всю станцію, залунало:

— Учні з села Васюківки, що приїхали на екскурсію до Києва, Рень і Завгородній, вас чекають на виході з станції "Дніпро"!

Наче хто нас зверху чимось важким тюкнув, аж ноги підкосилися. Так це було несподівано. Нам здалося, ніби всі оті сотні людей, що на станції і внизу на набережній юрмляться, всі одразу на нас подивилися. І ми враз зробилися маленькі-маленькі і наче голі, і вперше у житті наші прізвища назвали по радіо.

— Не бійсь, — отямився нарешті Ява. — То, напевно, Галина Сидорівна. Розшукує нас. Гайда!

Ми *подріботіли*⁶⁸ до виходу.

Зирк-зирк: ні Галини Сидорівни, ні наших — і духу нема. А стоїть здоровенецький вусатий міліціонер. Угледів нас і одразу:

— Стоп! — руку підняв. — З Васюківки? Рень і Завгородній? Вас мені й треба. Пішли.

От тобі й "не бійсь!". Попалися! За хуліганську нашу поведінку у "Динамо", за оті вудлища проклятуці! Прикипіли мої ноги до землі і якісь ватяні зробилися — от-от на підлогу сяду.

— Ну пішли, чого ж ви, — обернувся міліціонер. — На руках мені вас нести, чи що!

Ледве я з місця зрушив.

Вийшли ми з метро, дивимось — стоїть синя машина з червоною смугою на боці, і на тій смузі написано: "Міліція". І веде нас міліціонер до машини. Одчинив дверцята, сказав: "Сідайте", а сам — біля шофера. Зняв трубку (радіотелефону) і говорить:

— Товаришу лейтенант! Доповідає старшина Паляничко. Хлопців знайшов. Везу на оперативній машині куди треба.

Ми так і обімліли. Ну все! "Куди треба". У тюрму, значить, везе. Пропали ми.

Нам би оце зараз плакати, казати: "Ми більше не будемо, одпустіть", а ми — ані слова. Горді ми!

Один до одного попритулялись, їдемо і крізь заґратоване віконце на Київ востаннє дивимось. Закосичився Київ прапорами і святковими транс-

⁶⁷ *Репродуктор* — радіо. ⁶⁸ *Подріботіти* — тут: швидко піти невеликими (дрібними) кроками.

парантами. Свято ж післязавтра. Всюди люди веселі, усміхнені, вільні. А ми... у тюрму їдемо. А справжні шпигуни на свободі ходять. І так нам прикро стало — хоч плач.

— Ах ви! — не витримав Ява. — Не тих ви взяли, кого треба!

— Тобто? — обернувся старшина.

— От вам і "тобто"! — *закопчив губу*⁶⁹ Ява. — Може, ми за справжніми шпигунами стежили...

— Ну?! — ліва брова старшини вигнулася у знак запитання.

— От вам і "ну". Може, вони тільки що акваланг купили... для підводного плавання...

— Ого!

— От вам і "ого"! Може, вони гестапівський архів з дна підніматимуть.

— Ясно! "Акваланги на дні"? Бачив. А хто вони, шпигуни ваші? Звідкіля взялися? З-за океану?

— З нашого села.

— Ага, місцеві, значить. Колгоспники. Як прізвища?

Ява розгублено глянув на мене. Він уже шкодував, що почав цю розмову. Міліціонер говорив глузливо, видно, не вірив жодному слову.

— Як же прізвища шпигунів ваших? Га? — усміхаючись, повторив старшина. — Чи, може, це сам голова колгоспу? Або директор школи? Або колгоспний сторож, що яблука трусити не дозволяє? Га? Чого мовчите?

Раптом машина зупинилася.

— Ну, приїхали. Вилазьте, шерлоки холмси, — сказав старшина Паляничко.

Вилізли ми. Тюрму очима шукаємо. Щось не видно. "Праворуч церква, а прямо — великий сірий будинок з колонами, на театр схожий. Невже в Києві така тюрма? Тільки встигли ми про це подумати, як міліціонер і каже:

— Оце, хлопці, історичний музей, де зараз весь ваш клас разом з учителькою. Ходімо пошукаємо їх. А то вони, певно, хвилюються, думають, що ви зовсім загубилися.

"Так он воно що! — радісно попідстрибували наші герої. — Так ви, значить, не в тюрму нас, товаришу Паляничко? А в музей, до Галини Сидорівни! Ох, який же ви молодчинка, який же ви хороший чоловік!"

— І не переживайте, хлопці, — заспокоїв нас хороший чоловік. — Я вашій учительці скажу, що ви стежили за шпигунами. Вона не буде сваритися. Це ж діло серйозне! Державне!

— Не тре...

— Не ка... — одночасно вигукнули ми. А що як... На все село засміють. І нащо Ява сказав!

— Він... по... пожартував, — зиркнувши на Яву, поспішно сказав я.

— Умгу! — похнюпившись, підтвердив Ява.

— Ми просто хотіли... хотіли... — я ніяк не міг придумати, що ж ми хотіли.

— У Дніпрі скупатися, — підхопив Ява. — Тому й чкурнули. Бо Галина Сидорівна не дозволяє. А у нас же Дніпра нема. А Дніпро ж, знаєте...

— Знаю, — усміхнувся старшина. — Ну, гаразд. Бачу, хлопці ви ловкі, вигадливі... Сам колись таким був. Тільки брехати не треба. Пішли.

⁶⁹ *Закопівити губу* — образитися.

Піднялися ми по східцях на майдан, що перед музеєм. На землі щось камінням викладено — наче велетенські "класи".

— Оце, — каже старшина, — найдревніше в Києві місце. Тут понад тисячу років тому Десятинна церква стояла. Це її фундамент.

Навішпиньках пройшли ми по тому фундаменту. А за фундаментом велика трикутна галявина, кущами рівненько обсаджена, і посередині галявини — ми навіть очам не повірили — здоровеннецька копиця сіна. У центрі Києва на найдревнішому місці — копиця сіна, як у лузі. От здорово! І така нам та копиця мила, наче привіт з рідної Васюківки. Дивимось, а за копицею, біля самого входу в музей, гармати стоять, п'ять гармат.

— Що то? — осмілівши, спитав я.

— Це, брат, артилерія, що була в нас на озброєнні у сорок третьому, коли ми Київ од фашистів визволяли, — пояснив міліціонер.

— А ви той... ви теж визволяли? — спитав і знітився Ява, що так нескромно спитав.

— Визволяв, хлопці. Що було, те було, — просто відповів старшина. — Навіть поранило мене тут, у Києві. В госпіталі тут лежав. Київ для мене кривне, рідне місто.

Ми якось зовсім по-новому глянули на нього. Он він, значить, який — старшина Паляничко. Хотілося ще щось спитати, та старшина вів уже нас у музей.

Треба було шукати своїх. Це було нелегко. Знаєте, скільки там кімнат! Перший поверх (стародавні часи) нам не дуже сподобався. Там не було нічого цілого — все шматки якісь, уламки, *череп'я*⁷⁰ бите. І найпочесніше місце займає зотлілий почорнілий шмат довшанки. Теж іще цінність! Я вам такого у нас на річці скільки хочете знайду.

Але другий поверх... Оце да! У нас аж очі розбіглися. Он віз чумацький справжній. На таких возах наші предки колись у Крим по сіль їздили. А он карета золота, у якій митрополитів київських возили. Нічого собі карета. Ой, диви, зброя козацька, справжнісінька! Ого-го шаблюда! Дай таку в руки старшині Паляничку, він тільки — рраз!.. Ми уявляємо собі нашого міліціонера з оселедцем, у козацьких шароварах, з шаблею у руці. Нічого. Підходяще виходить. А он рушниця. Ох же ж і довга! А пістоль який!

Третій поверх. Велика Вітчизняна війна. Визволення України від фашистських загарбників. Тут від кожного стенда віє подвигами, героїською славою. Ондо трофеї — повна скриня гітлерівських орденів, хоч лопатою греби. А он особисті речі славного розвідника Кузнецова, що діяв у тилу ворога і викрав німецького генерала. Ой, не поспішайте, дайте подивитися! Воно ж зараз нам таке потрібне, таке потрібне. Ми ж зараз так усе це розуміємо, як ніхто... Ми ж, може, зараз найсправжнісінькі розвідники (хоч би як ви, товаришу Паляничко, сміялися!). І все це нам отак треба знати! О! О! О! Он же різні секретні документи. Он... назустріч нам поспішає Галина Сидорівна, а за нею всі наші. Обличчя в Галини Сидорівни аж пахнуть.

— Ви мене до інфаркту доведете! Де ви були? Де?

— Загубилися, — кається Ява.

⁷⁰ *Череп'я* — черепки.

— Заблудилися... — каюсь я.

— Загубилися-заблудилися! Двадцять дев'ять учнів на екскурсії. І ніхто, крім вас, не загубився, не заблудився... Мучителі! Мене параліч розіб'є через вас!

Ми зітхаємо. Ми не хочемо, щоб Галину Сидорівну розбивав через нас параліч. Хай буде здорова.

— Не лайте їх, дуже прошу. Вони більше не будуть, — говорить старшина Паляничко, підкручує вус, і очі в нього затуманюються.

— Ах, пробачте! Я навіть не подякувала вам. Спасибі! Спасибі! — враз почервонівши, говорить Галина Сидорівна, робить губи бантиком, і очі в неї теж затуманюються.

— Нема за що. Це наш обов'язок.

— Ну все-таки, все-таки... турбувалися, привозили... Спасибі велике! Не знаю, що б я робила.

І, говорячи, старшина Паляничко не зводить якось по-особливому усміхнених очей з Галини Сидорівни.

А Галина Сидорівна, навпаки, то зиркне на нього, то опустить очі, то зиркне, то опустить очі. І говорить вона з міліціонером якимсь надзвичайно мелодійним м'яким голосом — зовсім не таким, як з нами.

— Ви даремно так переживаєте, нерви собі псуєте. Хлопці вони меткі, нікуди не дінуться, — говорить старшина і дивиться на Галину Сидорівну по-орлиному.

— Ах, знаєте! З ними так важко, так важко... Я їх люблю, але... — наче горлиця, туркоче Галина Сидорівна і гладить по голові спершу мене, тоді Яву.

Ява підморгує мені. Я тихенько хмикаю у відповідь (я підморгувати не вмію, в мене обидва ока кліпають, як у діда Варава).

Молодець старшина! Спасибі! Геройська міліція в Києві. Потім ми всі виходимо з музею і йдемо на Володимирську гірку. І старшина Паляничко разом з нами.

Потім ми йдемо у Палац піонерів. (Ух, здорово! Оце палац! Казка!) І старшина Паляничко разом з нами.

Потім ми сідаємо на машину (Книш і Бурмило вже давно тут і поводяться дуже спокійно — мов звичайнісінькі собі люди) і рушаємо в путь.

А старшина Паляничко урочисто прикладає руку до козирка і стоїть так, оддаючи честь, аж поки ми не зникаємо. А Галина Сидорівна довго махає йому хусточкою, навіть тоді, коли його вже не видно.

І знову сама собою завелася пісня:

*Ось і вечір, вівці біля броду
З Черемоша п'ють холодну воду.
У садочку вівчаря стрічає
Дівчинонька, що його кохає.*

Ми з Явою лукаво презираємось і тягнемо на все горло:

*У садочку старшину стрічає
Дівчинонька, що його кохає.*

І так нам весело, що ми аж лягаємо. Але Галина Сидорівна нічого не чує і не бачить — співає, заливається... Прощай, Києве! Прощай, старшина Паляничко!

ХТО? ЩО? КОЛИ? ЧОМУ? ЯК?

1. Чому біля школи стояли галас і метушня? 2. Який настрій був у Павлуші та Яви? 3. Що сказала вчителька на вибачення хлопців? 4. Як хлопці вирішили перехитрити вчительку? 5. Що видало хлопців? 6. Які враження викликало у хлопців метро? 7. За чим прийшли у магазин Бурмило і Книш? 8. Чому хлопців зупинив вусатий міліціонер? 9. Як почували себе "шерлоки холмси"? 10. Що сподобалося хлопцям у музеї? 11. Як зустріла хлопців Галина Сидорівна? 12. Чим закінчилася екскурсія до Києва?

ЗПРАВИ І ЗАВДАННЯ

I. Доберіть до висловів відповідники рідною мовою: 1. Треба кувати, доки гаряче. 2. Передати куті меду. 3. Як грім з ясного неба. 4. Закопили губу. 5. Аж очі розбігалися.

II. Визначте, від яких слів утворилися слова: широчезний, величезна, здоровенницький, отакенний, самісінський, тоненький, машини-легковички, проклятуці, справжнісінський.

Зразок: довжелезний — від довгий.

III. Знайдіть у тексті порівняння, поясніть їх роль у зображенні подій, описі чи портреті.

IV. Поставте слово, подане у дужках, у потрібній формі: 1. На машині попід (кабіна) вже сидять найнетерплячіші. 2. І в (голова моя) знову лунають загадкові таємничі слова. 3. А дівчатка в захопленні дивляться на (вона) ... 4. Лавра, а за (вона) стирчить у небо телевізійна вежа.

ПРО ПОВІСТЬ

Повість — це епічний прозовий твір, у якому автор розповідає про різноманітні події з життя здебільшого одного героя. Повість, на відміну від оповідання, має більший обсяг. У ній також чимало другорядних персонажів, яких показано у стосунках із головним героєм та один з одним. При цьому автор часто використовує детальні характеристики та описи.

Наприклад, герої повісті Всеволода Нестайка "Тореадори з Васюківки" постають перед нами веселими фантазерами, які часто потрапляють у смішні, а інколи й драматичні історії. Письменник із симпатією ставиться до Митька та Яви, хоча інколи кепкує з них, він ніби підглядає за ними у найрізноманітніших ситуаціях. Робить він це так майстерно завдяки подробицям, деталям, власним оцінкам, і читач сам відчуває себе співучасником цих захоплюючих пригод.

Ігор Калинець (1939)

Для поезії Калинця надзвичайно суттєвим є поняття пам'яті — родової, історичної, генетичної.

Елеонора Соловей

Народився Ігор Калинець у м. Ходорів на Львівщині. Закінчив філологічний факультет Львівського університету. До 1972 року працював в обласному архіві. Свою першу збірку поезій "Вогонь Купала" видав у 1966 році. Після цього багато років не було чути його поетичного голосу на Батьківщині. У 1972 році Ігор Калинець був заарештований і засуджений.

Ігор Калинець — автор багатьох поетичних збірок. Дев'ять перших, об'єднані у видання "Пробуджена Муза", вийшли у Варшаві. У 1991 році в Україні вийшла збірка "Тринадцять алогій", за яку він здобув Державну премію ім. Т.Шевченка; у 1997 році — збірка "Слово триває".

Поезії Ігоря Калинця мають прекрасну здатність перетворювати звичайне і буденне на святкове. Вони вчать нас простим і мудрим законам: жити у любові і злагоді з навколишнім світом.

Ігор Калинець написав багато книг для дітей: "Книжечка для Дзвінки" (1991), "Пан Ніхто" (1994), "Про Дівчинку і Квіти" (1995), "Дурні казки" (1996), "Майже казки" (1997), "Ігорчик святкує" (2001), "Маленьке Я є Я", "Деякі пісеньки", "На святого Миколая", "Примовлянки" (2002), "Ісус" (2003), "Тут ангели чудяться" (2004), "Данка і Крак", "Забави тістечок" (2004) та ін.

що? коли? чому? як?

1. Що вам запам'яталося з біографії Ігоря Калинця?
2. Які збірки творів для дітей видав письменник?

ПИСАНКИ

Виводить мама дивним *писачком*¹
по білому яйці воскові *взори*².
Мандрує писанка по мисочках
із цибулиним золотим узваром,
з настоями на травах і корі,
на веснянім і на осіннім зіллі —
і писанка оранжево горить
у філіграннім *сплеті*³ ліній.
То вже вона, як дивовижний світ,
то вже дзвенить, як згусток сонця,
буяють буйно квіти у росі,
олені бродять в березневім соці.
І стилізовані сплітаються сади
у маєві густих обрамлень,
мереживом найтоншим мерехтить
геометричний *космацький орнамент*⁴.
І я поплив у світ дитячих мрій
на білі колискові оболоні...
Котились писанками *ізгори*⁵
ясні сонця у мамині долоні.

хто? що? коли? чому? як?

1. З чого традиційно готують фарби для писанок? 2. У які кольори зафарбовують писанки? 3. Що зображено на писанках? 4. Які відчуття виникають при спогляданні писанки?

ЗПРАВИ І ЗАВДАННЯ

I. Поясніть значення виразів: *воскові взори*, *мандрує писанка по мисочках*, *цибулиний узвар*, *осіннє зілля*, *стилізовані сади*, *геометричний орнамент*.

II. Перекладіть рідною мовою вислови: *мама виводить взори*; *писанка оранжево горить*; *буяють квіти у росі*; *орнамент мерехтить*.

III. Знайдіть у тексті поезії означення до слів: *писачок*, *взори*, *узвар*, *зілля*, *світ*, *сік*, *мереживо*, *сонця*, *долоні*.

IV. Розкажіть про те, як розписують писанки у вашій родині.

V. Вивчіть вірш "Писанки" напам'ять.

¹ *Писачок* — паличка, якою воском наносять малюнок на писанки. ² *Взір* — від узір, малюнок. ³ *Сплет* — від сплетіння, те саме, що і переплетіння. ⁴ *Космацький орнамент* — орнамент, характерний для села Космач Івано-Франківської області. ⁵ *Ізгори* — зверху.

СТЕЖЕЧКА

Ходім зі мною, стежечко.
 Обережно,
 не зачепися за камінець,
 переступи соломку
 і під спориш не ховайся, —
 все одно бачу.
 А там,
 за городом,
 ого як ти виросла!
 Сама біжиш,
 через струмок перескакуєш,
 батіжком по пилюці цвюхаєш,
 за суницею збочуєш¹,
 топчеш горох при дорозі.
 Коли б глянути, стежко,
 он з тої гори на всенький² світ!
 Тільки не поспішай:
 така верчена³ ти,
 як дзиґа.
 Але ж світ красний⁴ —
 голова крутиться...⁵

що? коли? чому? як?

1. Яку пору року описує Ігор Калинець?
2. Про що розмовляє поет із стежечкою?
3. Як вона виглядає спочатку?
4. Якими словами характеризує автор стежечку?
5. Чому поет називає її верченою?

ЗПРАВИ І ЗАВДАННЯ

I. Поясніть значення словосполучень: не зачепися за камінець; під спориш не ховайся; батіжком цвюхаєш; але ж світ красний.

II. Перекладіть рідною мовою слова: стежечка, камінець, соломка, батіжок; всенький.

III. Замініть подані слова та вирази синонімами: обережно; все одно; ого як ти виросла!; топчеш горох; при дорозі; тільки; голова крутиться, верчена стежечка.

IV. Прочитайте вірш, замінивши, де можливо, форму дієслів на минулий час.

¹ Збочуєш — тут: ідеш убік. ² Всенький — увесь. ³ Верчена — непосидюча; та, що вертиться, крутиться. ⁴ Красний світ — гарний світ. ⁵ Голова крутиться — голова йде обертом, паморочиться.

БЛИСКАВКА

Пливе собі королева —
 королева темряви.
*Кортить*¹ їй зазирнути
 у дзеркало —
 а темно.
 Зблисне
 на мить світлом —
 зазирне:
 — Хто на світі найгарніший?
 — Ви, Ваша темність, —
 відкаже дзеркало
 похапцем.

Заспокоїться королева
 на часину.
*Сказано*², *писана красуня*³.

Хто? що? коли? чому? як?

1. Кого письменник називає королевою темряви? 2. Для чого королева заглядає у дзеркало? 3. Що відповідає дзеркало королеві? 4. Які прикмети, пов'язані з блискавкою, ви знаєте?

ЗПРАВИ ЗАВДАННЯ

I. Опишіть, якою ви уявляєте собі блискавку.

II. Перекладіть рідною мовою: *королева темряви, кортить зазирнути, хто на світі найгарніший, відказати похапцем, заспокоїтися на часинку.*

III. Перекажіть зміст поезії "Блискавка", замінивши форму усіх дієслів на минулий час.

IV. Доберіть синоніми до слів: *темрява, кортить, зблисне, на мить, зазирне, відкаже, похапцем, найгарніший.*

V. Складіть казку за мотивом вірша Ігоря Калинця "Блискавка".

¹ *Кортить* — дуже хочеться. ² *Сказано* — тут: кажуть. ³ *Писана красуня* — тут: дуже гарна.

ВЕСЕЛКА

Надягла веселка
стрічок-стрічок,
як у свято.

Взяла коромисло
і пішла до річки.

Дорогою *перестрів*¹ її
князенко² соняшник
із золотим черевичком
у руці.
Поміряла веселка —
якраз на ніжку!

От вони й побралися.

Хто? що? коли? чому? як?

1. Чим прикрасила себе веселка? 2. Що взяла веселка, йдучи до річки? 3. Хто перестрів веселку? 4. Яку відому казку нагадує вам ця історія? 5. Хто автор цієї казки? 6. З чого були зроблені незвичайні черевички у казці?

ЗПРАВИ ЗАВДАННЯ

I. Перекладіть слово веселка рідною мовою.

II. Назвіть усі кольори веселки.

III. Доберіть синоніми до слів веселка, перестріти, побратися, надягла, дорогою.

IV. Пригадайте приказки, прислів'я чи загадки про весну, веселку, соняшники.

V. Поясніть значення висловів: "Взяла коромисло і пішла до річки", "Дорогою перестрів її князенко соняшник"; "От вони й побралися".

VI. Доберіть відповідний прийменник: Надягла веселка стрічок, як (у, на, до) свято. Взяла коромисло і пішла (на, від, до) річки. Поміряла веселка — якраз (по, з, на) ніжку.

¹ Перестріти — зустрітися. ² Князєнко — син князя.

ПРО ВЕРЛІБР

Верлібр (у перекладі з французької "вільний вірш") — це вірш, у якому немає рими. Єдине, чим такий вірш відрізняється від прози, — це те, що він поділений на рядки. Ось, наприклад, вірш Ігоря Калинця "Блискавка" починається так:

*Живе собі королева —
королева темряви.
Кортить їй зазирнути
у дзеркало —
а темно.*

Як бачимо, кожний рядок закінчується по-різному. Рядки можуть мати різну довжину, не поділяються на стопи і не римуються. Не має вірш і ритму: наголошений і ненаголошений склади розміщуються довільно, не укладаючись у ритмічно повторювані стопи, як це буває у віршах, написаних ямбом чи хореем.

Обираючи форму вільного вірша, автор ніби говорить: вірш — це особливий твір, і нехай читач сам визначає, що у ньому найголовніше.

ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ЧИТАННЯ

Ігор Калинець

ОСТАННЯ ПІСЕНЬКА

— Веселко, Веселко,
чи маєш свою Вкраїну?
— А моя Вкраїна —
то небо синє
після чорного.

— Веселко, Веселко,
чи маєш свого Києва?
— А мій Київ —
то хмара злотоchoла
і перлистий дощик.

— Веселко, Веселко,
чи маєш свого Дніпра?
— А мій Дніпро
на сивім коні
під золоті мости
в їжджає.

— Веселко, Веселко,
чи маєш свого Шевченка?
— А мій Шевченко
сім небесних книг пише
незгасним пером.

ДОЩИК

Випив суховій
увесь нектар із квітки.
Заглянула бджілка в гості — нічим почастуватися.
А в пана дощу ворота дощаті.
— Пане дощ, пане дощ, вийдіть-но з хати.
— Нема батька вдома, а я — дощик.
— Ну, то вийди ти — треба квітці допомогти.
— А я ліпше капусті за комір —
ото сміху буде!

КРИНИЧКА

Сплю глибоко-глибоко.
А ще глибше —
мати моя підземна.

Я їй про зорю розповідаю,
А вона — про корінь дуба.
Я їй — про хмаринку,
а вона студеним молоком
мене поїть.

Я їй — про метелика,
а вона
з водяного царства
русалку приводить.

А оце весняна калина
не хоче забрати з мене
свою подобу.
Тільки сонце п'є та п'є
калинову воду
через золоті соломинки.

КРАСНЕ
ЛІТЕЧКО
ПРИЙШЛО...

КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВА ЛІРИКА ЛІТНЬОГО ЦИКЛУ

До літнього циклу календарно-обрядової лірики належать так звані *русальні пісні*. Вони виконувалися у дні Зелених Свят. Їх відзначають у сьому після Великодня неділю (п'ятдесятний день після Пасхи). Це свято ще називають Трійцею на честь Бога-Отця, Бога-Сина і Бога-Духа Святого.

Трійця — одне з найбільших релігійних свят. Проте традиція відзначати Зелені Свята, які збігаються з Трійцею, сягає сивої давнини. У ці дні, які припадають на кінець травня чи початок червня, проводжали весну та зустрічали літо, яке буяло зеленню. Наші пращури вірили, що зібрані в ці дні трави мають чудодійні лікарські властивості.

Оселі прикрашали (кличали) зеленню — гілочками клена, липи, ясена; підлогу вистилали татарським зіллям (аїром). Оздоблювали зеленню і обійстя — стіни хати, ворота, тин. Кличальну зелень вважали оберегами від русалок, символами багатства і врожаю.

Активну участь у святкуванні Зелених Свят брали жінки та дівчата. Першого дня Трійці вони йшли у поле чи ліс, збирали квіти, плели вінки, пускали їх на воду (ворожили) чи зберігали до Петрівки (липень), щоб “русалки не залоскотали”.

У деяких місцевостях України існували обряди “завивати вінки” або “водити Тополю” (наряджали Тополею дівчину), які супроводжувалися піснями, що називаються русальними.

Літній цикл календарно-обрядової лірики пов'язаний також зі святом Івана Купала (Купайла). Цей день (7 липня) збігається з християнським святом Різдва Іоанна Хрестителя. Народні обряди на Івана Купала відзначаються особливою поетичністю. Вони пов'язані з розкішним буянням природи — квітучим зелом, сонцем, водою.

У цей день молодь виходить на берег річки чи озера, прибирає одного хлопця чи дівчину кущем і водить навколо хороводи, співає пісні. Юнаки запалюють вогнища, перестрибують через них (ритуал очищення). Дівчата плетуть вінки, пускають на воду, намагаючись визначити в такий спосіб свою долю.

Обов'язково в цей день потрібно було скупатися у воді, походити босоніж по росі, щоб оздоровитися.

У ніч на Івана Купала збирають лікарські трави (звіробій, материнку, м'яту, полин, чебрець, ромашку та інші).

Зі святом Івана Купала пов'язані різні звичаї та цілий цикл **купальських пісень**. Казали: "Легідно цей день проведеш — цілий рік добрих друзів матимеш". А хто вдало тричі перестрибне через купальський вогонь, того чекає удача.

*У нас Купайло з верби, з верби,
а ти, Богдане, прийди, прийди,
до нас Купайло оглядати,
а Ярославу цілувати.*

Купайло — обрядове деревце, яке виготовляли з верби чи іншого дерева, прикрашали квітами, плодами з вишень, носили вулицями і співали купальських пісень. По закінченні свята Купайло ламали на гілочки і кидали на городи.

Давні обряди часто надихають митців на творчість.

Лисенко І. Івана Купала, 1984.

Русальні пісні

У РЖІ НА МЕЖІ

У ржі на межі, на кривій березі,
там сиділа русалка.
Просила русалка у дівочок сорочки:
— Ви, дівочки, подружки,
да дайте *мні*¹ сорочки,
хоча худенькую, да аби біленькую,
хоч не біленькую, да тоненькую!

ОЙ БІЖИТЬ, БІЖИТЬ МАЛА ДІВЧИНА

Ой біжить, біжить мала дівчина,
а за нею да русалочка:
— Послухай мене, красная панно,
загадаю лиш три загадочки.
Як угадаєш — до батька пуцу,
не угадаєш — з собою візьму.
— Ой що росте та без кореня,
ой що біжить та без повода,
ой що цвіте та без цвіточок?
Панночка загадок не вгадала —
русалка панночку залоскотала.

ПРОВЕДУ Я РУСАЛОЧКИ ДО БОРУ

Проведу я русалочки до бору,
сама вернуся додому!
Проводили русалочки, проводили,
щоб до нас вже русалочки не ходили,
да нашого житечка не ламали,
да наших дівочок не лоскотали,
бо наше житечко в колосочку,
а наші *дівочки*² у віночку.

¹ *Мні* — тут: мені. ² *Дівочкі* — дівчатка.

Купальські пісні

КУПАЙЛО, КУПАЙЛО

Купайло, Купайло,
де ти зимувало?
Зимувало в лісі,
ночувало в стрісі;
зимувало в пір'ячку,
Літувало в зіллячку.

ЗАПЛЕТУ ВІНОЧОК

Заплету віночок,
заплету шовковий,
На щастя, на долю,
на чорні брови.

Ой пуцу віночок
на биструю воду.
На щастя, на долю,
на милого вроду.

Ой, поплинь, віночку,
*прудко*¹ за водою,
на щастя, на долю
милому зо мною.

ОЙ ВІНКУ МІЙ, ВІНКУ

Ой вінку мій, вінку, хрещатий барвінку!
А я тебе плела вчора до вечора.
Виси, мій віночку, на *злотім*² кілочку,
на злотім кілочку, шовковім шнурочку.
А матінка взяла, миленькому дала.
*Якби-м*³ була знала, ще б краще *'го*⁴ вбрала,
Злотом взолотила, м'ятою обвила.

¹ *Прудко* — швидко. ² *Злότηий* — тут: золотий. ³ *Якби-м* — тут: якби я. ⁴ *'го* — його.

Хто? що? коли? чому? як?

1. Чому пісні називають русальними? Коли вони виконувалися? 2. Які з наведених пісень належать до русальних? 3. Як по-іншому в Україні називають Трійцю? Чому? 4. Як українці оздоблюють оселі на Трійцю? 5. Коли українці відзначають свято Івана Купала? Які обряди пов'язані з цим святом? 6. Які народні пісні називають купальськими? Відшукайте серед наведених у цьому розділі пісень зразок купальської. 7. Чи відзначають свято Купала у вашій родині?

ЗПРАВИ І ЗАВДАННЯ

I. Складіть твір-розповідь на тему “Народне свято”, використовуючи словосполучення: давнє свято Івана Купала (Купайла), давній звичай, стародавній обряд, перестрибувати через вогонь, плести віночки, пускати віночки.

II. Відшукайте у текстах наведених пісень і вмотивуйте використання: пестливих слів, застарілих слів, загадок.

III. Інсценізуйте русальну пісню “Ой біжить, біжить мала дівчина”. Спробуйте відгадати загадки з пісні.

РУСАЛЬНІ ТА КУПАЛЬСЬКІ ПІСНІ

Русальні пісні — відомі в усіх слов'янських народів дуже давні за походженням обрядові пісні, що виконувалися на “русальному тижні” або, як ще називали, “зеленому тижні” (кінець травня — початок червня), коли жито починало колоситися. При цьому малося на меті вплинути на міфічних русалок (мавок) і забезпечити високий урожай, щоб вони не шкодили посівам, умилювати їх, щоб не ловили і не залоскочували дівчат і дітей. Русалки, за народними віруваннями, могли не тільки шкодити людям, а й оберігати їх від хвороб, а поле — від стихії.

Купальські пісні — поширені у східних слов'ян, особливо в Україні та в Білорусі, обрядові пісні весняно-літнього циклу, пісні провів весни. У ніч перед святом Івана Купала хлопці й дівчата збиралися біля вогнищ, стрибали через них, співали, влаштовували ігри, пускали вінки на воду (ворожили про одруження), топили в річці чи спалювали на вогнищі опудало Купали, щоб забезпечити добрий урожай на майбутній рік. (Купало, Купайло, Купала, Марена, Морена, Моряна — різні назви персонажа слов'янської міфології, бога (богині) весни і води. Купальський вогонь не гасили, а залишали дотлівати, співаючи:

*Лежи, лежи, Купалочку,
в червоному багаттячку.*

Ярослав Стельмах
(1949–2001)

Ярослав Стельмах народився 30 листопада 1949 року в Києві в сім'ї відомого українського письменника Михайла Стельмаха.

Закінчивши школу, Ярослав навчався в Київському педінституті іноземних мов. Згодом майбутній письменник закінчив аспірантуру при кафедрі української мови Київського університету. Працював викладачем у вищих навчальних закладах, водночас перекладав і писав власні літературні твори. Щоб оволодіти секретами майстерності письменника, Ярослав Стельмах закінчив Вищі літературні курси у Москві. Дорослі читачі знають Ярослава Стельмаха насамперед як чудового драматурга. Найбільш відомі його п'єси "Привіт, синичко!" та "Шкільна драма" перекладені багатьма мовами і входили до репертуару різних театрів.

Ярослав Стельмах — лауреат літературних премій імені Івана Котляревського та Миколи Островського

Помер Ярослав Стельмах 4 серпня 2001 року.

Для дітей він написав такі чудові книги, як "Манок", "Химера лісового озера", "Якось у Чужому лісі", "Найкращий намет", "Вікентій Прерозумний". Оповідання про ваших ровесників дуже цікаві, яскраві, колоритні, пересипані доброзичливим гумором.

"Химера лісового озера" — це повість про дивовижні пригоди, розрахована не на те, щоб повчати, а на те, щоб допомогти вам пізнати складний світ, повірити у власні сили і своє благородне призначення на землі.

хто? що? коли? чому? як?

1. Розкажіть біографію письменника Ярослава Стельмаха.
2. Які драматичні твори написав Ярослав Стельмах?

ХИМЕРА¹ ЛІСОВОГО ОЗЕРА, АБО МИТЬКОЗАВР ІЗ ЮРКІВКИ

(Скорочено)

Розділ I

ЗООЛОГІЯ І КОМАХИ.
"ВІДПУСТИТЬ НАС ДО БАБУСИ"

Коли ми склали *іспити*² і п'ятий рік навчання нарешті скінчився, на збори, присвячені цій знаменній події, прийшла і вчителька ботаніки Ірина Семенівна.

— Любі дітки! — вона завжди казала "дітки" чи "діточки". — Ви вже учні шостого класу, з чим я вас вітаю і повністю приєднуюсь до тих хороших побажань, які ви щойно почули від присутніх тут педагогів. Хочу вам ще раз нагадати — учитися в шостому класі де в чому легше, а де в чому трудніше, ніж у п'ятому. Ми з вами, зокрема, будемо вивчати зоологію...

Той, хто не знав нашої ботаніки, міг би подумати, що цілісінькими днями ми тільки й сушили голови над тим, як би під її керівництвом ще глибше зрозуміти навколишній світ. Насправді ж ми мало любили ботаніку, та й не можемо сказати, щоб і зоологія вигравала в нашій хлоп'ячій уяві привабливими веселковими барвами.

— Так от, любі діточки, — *правила*³ далі ботанічка, — для того, щоб збудити вашу цікавість до нового предмета, щоб продовжити добру традицію наших старших класів, вам треба за літо зібрати колекцію комах.

— Ого, — перебив її Шумило, — та якщо всі школи візьмуться до цього діла, наступного літа вже не буде чого ловити...

— Пам'ятаєте, я розповідала вам, як збирати таку колекцію?..

Тепер і я згадав *стоси*⁴ невеликих коробок із скляним верхом, що припадали порошком у кабінеті зоології.

— А можна вдвох збирати одну колекцію? — схопився з місця Митько.

— Можна, тільки щоб і видно було, що її робили двоє. Така колекція має бути більшою і кращою... Тільки не так, як у минулому році.

¹ *Химєра* — у давньогрецькій міфології — страховище з головою лева, тулубом кози і хвостом дракона, з пащі якого вивергається полум'я. ² *Іспити* — перевірка знань з якого-небудь предмета. ³ *Правили* — тут: настирливо повторювати. ⁴ *Стос* — велика кількість однорідних предметів, вертикально складених один на один.

Цим вона натякала на *гербарій*⁵ рідного краю, який треба було зібрати минулого літа. Тоді ми й не думали збирати його, а потім Митько таки знайшов якийсь гербарій, ми його підписали і здали, навіть не поцікавившись, що воно таке. А потім до школи прибіг старший Митьків брат, з голосним скандалом забрав той альбом і нам'яв Митькові вуха. Виявилося, що то гербарій зовсім не рідного краю, бо містив зразки рослин Далекого Сходу, по-друге, він належав навіть і не Митьковому братові, а котромусь із його приятелів. А по-третє, з'ясувалося — приятель теж узяв його на два дні в себе на роботі.

— Чому тебе та колекція *муляє*⁶? — запитав я Митька, коли йшли додому. — І звідки така зацікавленість?

— А тому, що тепер нас точно відпустять до моєї бабусі!

Тут слід зазначити, що ми з Митьком давно мріяли поїхати до Юрківки, села, де жила Митькова бабуся...

— Уявляєш собі? — казав Митько. — Ліс. А в лісі озеро. А на березі *курінь*⁷. А в курені — ми. А поруч багаття. І казанок із юшкою. І роби собі, що хочеш. Хоч на голові стій. А кругом — ні душі.

Отож ми й докучали моїм батькам (Митькові були не проти), *канючили*⁸ мало не щодня:

— Відпустіть, ну відпустіть нас до бабусі!

Але батьки дуже сумнівались, чи піде це на користь у першу чергу самій бабусі, а потім уже нам.

— Уявляю, що вони там вироблятимуть, — хитала головою мама.

— Двоє *лобуряк*⁹ на голову старенькій жінці, — і собі докидав тато.

І тільки моя бабуся підтримувала нас:

— Не такій уже й старенькій, — казала вона. — Ми з нею однолітки.

— Хоч і не старенька, — мовив тато, — а коли б вам, мамо, вони обое сіли на шию на три тижні, то ще невідомо, якої б ви заспівали.

— О, я була б тільки щасливою, — не здавалась бабуся. — Село, річка, ліс, два юні джентельмени. Певно, я знову відчула б себе молодою.

— Боюсь, що ненадовго, — обізвалась мама. — Господи, як ви мені вже набридли з цим селом!

— Невже ви хочете, Оксано Павлівно, — втрутивсь нарешті у розмову й Митько, — щоб ваш син, а заодно і його перший приятель ціле літо нудились у місті, де все кругом — і *пилюга*¹⁰, і розжарені спекотні вулиці — навіває сумні думки і сприяє передчасному старінню наших організмів? — (Цю промову він підготував заздалегідь). — А хіба існує кращий відпочинок, ніж там, у селі, злитися з природою після важкої праці і успішного закінчення п'ятого класу?

— Не дуже-то ви й перепрацювались, — кволо посміхнулась мама.

— А того, хто не принесе першого вересня колекцію до школи, не переведуть у шостий клас.

⁵ *Гербарій* — зібрання засушених рослин. ⁶ *Муляти* — не давати спокою, мучити, турбувати. ⁷ *Курінь* — легка будівля, сторожка. ⁸ *Канючити* — настирливо й жалібно (часто до набридливості) просити що-небудь у когось. ⁹ *Лобуряка* — бездіяльна й ледача людина. ¹⁰ *Пилюга* — густий пил; велика кількість пилу.

— Так уже й не переведуть? — не повірила мама, але видно було, що Митькові слова таки надіщербили її несхитність і стрілка маминої впевненості гойднулася у нашу сторону.

— А може, й просто двійку поставлять, — не здавався Митько. — А кого порадує двійка у перший же день навчання? Це на весь навчальний рік може настрій зіпсувати.

— Еге ж, — знов усміхнулася мама, — вам зіпсуєш... Ну, то як? — звернулася до тата.

Я відчув, що дмухнуло сприятливим вітром.

— Та хай уже їдуть, — одмахнувся він. — А то ж спокою не даватимуть ціле літо. Тільки щоб бабусю слухали.

— Ура! — закричали ми й вибігли з кухні, але в передпокої на мить затримались.

— Чула? Чула? — сміявся тато. — "Передчасному старінню наших організмів", га?

— І настрій у них на цілий рік зіпсується!

— Ех, ти, — закинув я Митькові, — то це ж вони з нас глузують!

— Ага, — почухав він потилицю, — переборщили трохи. Ну, та нічого. Головне — мета досягнута...

— Не виходьте на зупинках із вагона, — кричала услід поїздові мама.

— Зразу ж дайте телеграму, — не відставала од неї бабуся.

— І не здумайте їсти ковбасу. Влітку вона може зіпсуватись, — і собі гукнула Митькова мама.

Ми чесно дотримувались усіх обмежень, які наклали на нас батьки: не висовувались із вікна, бо може продуті; не стояли в *тамбурі*¹¹ — можна випасти; не виходили на зупинках — можна відстати; не виймали гроші з кишень — можуть украсти; не їли ковбаси чи, не дай, Боже, консервів — можна отруїтись. Якщо оголосити весь список заборон до кінця, то виникне запитання, що зрештою таки можна робити...

Спати ми поклалися на *горішніх*¹² лавах.

— Лягай грошима до стіни, — шепнув мені Митько.

За інших обставин остання Митькова фраза прозвучала б навіть незрозуміло. Але тільки не зараз. Гроші в нас обох були в правих кишенях штанів. Мені довелося лягти *долілиць*¹³.

Дорога, мандрівка, навіть зовсім недалеко, викликає в нас відчуття якихось близьких, несподіваних і навіть таємничих подій.

А тут ми самі їхали аж куди — цілу ніч поїздом, потім ще треба години півтори автобусом. Це вам не туристський похід на один день, коли разом із класом їдуть майже всі викладачі школи...

Коли я прокинувся, вже розвидніло. Митько тихенько сопів із правцею в кишені, на столі відзвонювали склянки з чаєм, точніше з-під чаю.

— До річч, — зазирнув до купе провідник, — мені здається, зараз ваша станція, молоді люди.

Я штовхнув Митька і простяг руку по рюкзак.

¹¹ *Тамбур* — закритий майданчик пасажирського залізничного вагона. ¹² *Горішній* — який міститься зверху; верхній. ¹³ *Долілиць* — обличчям до землі, вниз.

Розділ II

ЗНАЙОМСТВО З МАЙБУТНІМ МАЙСТРОМ СПОРТУ,
А ТАКОЖ З БАБУСЕЮ, ЕНТУЗІАСТОМ¹⁴ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ
І ДІДОМ ТРОХИМОМ

— А повітря? Відчуваєш? — мабуть, удесяте питав Митько, повернувши до мене сяюче обличчя.

— Відчуваю, — закашлявся я, бо автобус, що проїхав повз нас, порснув мені в обличчя хмарою пилуги з-під коліс і *кінтюги*¹⁵ з вихлопної труби.

— Ото ж бо, в місті, кхе-кхе, зовсім, кхе-кхе, тьху ти, не таке, — вже не так бадьоро продовжував Митько. — От якби ще автобуси не ходили...

— Тоді, пройшовши сорок кілометрів пішки, ти й уваги не звертав би на повітря. Далеко ще?

— А онде бабусина хата, — сказав Митько, набираючи гордої пози: адже тут він відчував себе до деякої міри господарем.

— Хо-го! — пролунав за нашими спинами насмішуватий голос. — Про яку втому може йти мова! Хіба такі хвацькі і відчайдушні мандрівники стомлюються? Хіба мають вони на це право?

Ми притьомно обернулись. Перед нами шкірив зуби юнак років чотирнадцяти, притримуючи лівою рукою пошарпаний велосипед.

— А яке чудове спорядження! — не вгавав він. — Які *сачки*¹⁶! Стережіться, бідні метелики! А рюкзаки! Там, мабуть, харчів не на один місяць. Юні *лівінгстони*¹⁷, безперечно, збилися з путі, адже Африка у зовсім протилежному напрямі. Яке щастя для бегемотів і нільських крокодилів! Ви їх усіх переловили б.

— Ну, чого тобі? — насупивсь Митько.

— Мені нічого. Я думав, це вам буде приємно познайомитись з майстром велосипедного спорту міжнародного класу Василем Трошем. Звичайно, в майбутньому.

— Ну от, коли станеш майстром, ми з тобою і побалакаємо, — пообіцяв я йому. Мені *кпінни*¹⁸ цього типа аж ніяк не сподобались.

Він скочив на свій велосипед і за мить *здимів*¹⁹, мов і не було.

— Неприємний суб'єкт, — поділився враженням на наше нове знайомство Митько. Я заперечувати не став.

До бабусиної хати лишилось вже зовсім недалеко, коли попереду почулося якесь виття, та зразу ж і замовкло, затнулось на найвищій ноті.

¹⁴ *Ентузіаст* — людина, яка віддає всі сили якій-небудь справі. ¹⁵ *Кінтюга* — такі часточки, що вихором крутяться в повітрі. ¹⁶ *Сачок* — сітка для ловлі риби, комах, що має форму конусоподібного мішка, натягнутого на обруч і прикріпленого до довгого держака. ¹⁷ *Лівінгстон Джон* — англійський мандрівник, дослідник Африки. ¹⁸ *Кпінни* — глузування з кого-небудь; насміхання. ¹⁹ *Здиміти* — зникнути, щезнути безслідно.

— Це що? — запитав я.

— Не знаю, — стенив плечима Митько. — Може, корова якась чи бугай.

— Ніколи не думав, що корова може отак вити.

— О, ти не знаєш тутешніх корів, — пояснив Митько не зовсім упевнено. — Від них усього можна чекати...

Дізнатися про коров'ячі здібності я не встиг, бо той самий звук почувся знов і знов урвався.

— Стривай, стривай, — наморщив лоба Митько. — Ось бабусина хата, а оце... Та ні... але ж, мабуть, таки так. Ну й дивак... Хоча...

Звісно, ця словесна плутанина нічого мені не пояснила, і я вже смикнув друга за рукав курточки, коли почув: "Митю, Митюню", — і побачив, як старенька, огрядненька жінка із *цебром*²⁰ у руці кинулась від *клуні*²¹ нам назустріч.

— Бабуню!

— Онучку!

Одведемо на мить наші очі від цієї зворушливої сцени і скористаємося з нагоди, щоб розирнутися довкола. Ні, не вдалося, бо увагу мою негайно привернуло вікно через дорогу, звідки знов ревонуло. "Може, справді, корова забралася в хату, та й не знає, сердешна, як вилізти", — подумав я.

— Гнате, Гнате, перестань, їй-же бо! — загукала Митькова бабуся. — Перестань, дай хоч з онучком хвилю погостити.

— А-а, приїхав, — долинуло у відповідь. Нараз *фіранка*²² гойднулась, метнулася вбік, і ось уже у вікні з'явився розчервонілий вусатий *здоровань*²³ із *тромбоном*²⁴ у *правиці*²⁵. — Здоров, Дмитре!

Он воно що!

— То це ви! — зареготав Митько. — Здрастуйте, дядьку Гнате. Я так і не подумав, хто це. Точніше, спершу думав — ви, а потім, ні, думаю, не ви. Потім знов думаю — ви, а потім...

— Я, я, а хто ж, — доброзичливо розсміявся *вусань*²⁶ і розвів руками, мовби і собі дивуючись, що це він узявся до такого заняття. По-вуличному звали його Фа-Діезом.

²⁰ *Цебёр* — велика дерев'яна посудина, що має форму відра. ²¹ *Клуня* — будівля для зберігання сіна, половин тощо; стодола. ²² *Фіранка* — шматок тканини або тюлю, яким запинають вікно; занавіска. ²³ *Здоровань* — людина, що відзначається силою, міцною будовою тіла і переважно високим зростом. ²⁴ *Тромбон* — мідний духовий музичний інструмент. ²⁵ *Правиця* — права рука. ²⁶ *Вусань* — чоловік з вусами.

— А ви ж позаминулого року на *мандоліні*²⁷ грали. Так тихо було... І приємно.

— А, мандоліна, — одмахнувся той. — Тромбон — оце, я тобі скажу, да!

— А я тобі скажу, Гнате, — вставила й собі бабуся, — досить уже на сьогодні.

— Та я ж і кінчаю. Все. Заради такого випадку... А це хто з тобою? — накинув цікавим оком на мене.

— Ой, і справді! — сплеснула руками бабуся.

— Я, — озвався я.

Отак і відбулося наше знайомство...

— Доброго здоров'ячка, — крикнув хтось із вулиці.

— Ну, починається, — прошепотів Митько. — Зараз півсела сюди збіжиться. Ходімо десь сховаємося, — і дременував не дуже ввічливо за хату. Я подався був за ним, але тут мене перепинив той же голос:

— Куди ж це ти, Митю, чи не впізнаєш мене?

Я озирнувся. У хвіртку заходив дідок у темних смугастих штанах, вправлених у запилені чоботи, в синьому бувалому в бувальцях піджаку й кашкеті.

— А, драстуй, Гнатовичу, — одповіла Митькова бабуся, ступаючи в *погріб*²⁸.

— Здрастуйте, — зніяковіло привітався я.

— Ну і змінився ж ти, — хитнув головою дідок, зупиняючись серед двору.

— Га? — долинуло з погребя.

— Змінився, кажу, Демидівно, онучок твій, — повторив дідок, придивляючись до мене. — Підріс.

— Аякже, підріс, — радо погодилася бабуся, брязкаючи внизу посудом. — Ти ж його коли бачив, два роки тому?

— Еге ж, два роки. Ніби *погладшав*²⁹ трохи...

— Та де там погладшав! Худючий, як і був.

— Е ні, який же він худючий. *Опецькуватий*³⁰... А то ж ніби й волосся було русаве, а це потемніло.

— Та де ж потемніло? — од того дива бабуся аж вилізла з погребя і кинула погляд на мене.

— Тьху, Трохиме, та чи ти не бачиш! Це ж не Митько!

— Отож-бо й видно, що не Митько, — охоче погодився той. — А хто ж? — поспитав жваво.

— Приятель його, Сергій. Разом приїхали.

— А-а, — спокійно, аж ніяк не дивуючись, мовив дідок. — Я й дивлюсь — ніби не Митько. А воно й виходить, що Сергій. Да-а, — продовжував, вмоцнюючись на *приступці ганку*³¹. — Зараз, улітку, всі своїх

²⁷ *Мандоліна* — струнний музичний інструмент. ²⁸ *Погріб* — нижня частина будинку, підвал, де зберігаються продукти (переважно овочі і фрукти). ²⁹ *Погладшати* — стати товстішим. ³⁰ *Опецькуватий* — невисокий, але товстий.

³¹ *На приступці ганку* — на сходинці прибудови з площадкою, а подекуди з покрівлею біля входу в будинок.

дітей кудись одсилають. То в табори, то ще десь, а як нема куди, то до бабусь. Оце й до Дмитрівни теж онук приїхав, старшенький, правда, за ваших, — Василь. Дак той на велосипеді ганяє. З собою ж і привіз, — розібраний. Бабуся до нього кинулась, мовляв: "Онучку мій рідний, як же давно не бачились". А він їй: "Обережно, — каже, — бабо, не чіпайте чемодана, бо в мене тут велосипед". Не встигла вона й слова сказати, як він уже той велосипед витягнув, склав у момент і хода з дворища. Дмитрівна в *гвалт*³²: "Куди ж ти?!" А він тільки рукою махнув: мовляв, одчепись. А години за дві приїхав і каже: "Це в мене тренування такі, точно за графіком". Значить, — пояснив уже від себе дід, — як пробило, скажімо, першу годину чи яку там, то ти хоч спиш, хоч їси, а скачи на велосипеді й *паняй*³³, куди очі бачать. Отаке! Ну, а ви, — спитав, — теж на велосипедах ганять будете?

— Ні, — *промимриє*³⁴ я. — Нам треба колекцію збирати...

— Митю, — загукала бабуся. — Ідіть їсти! Ви з дороги, певно, зголодніли? — посміхнулась до мене.

— Ще й як, — кинувсь до вмивальника Митько.

— Ну як там у вас, все гаразд удома? — поцікавилась бабуся.

— Угу, все, — ствердно хитав головою Митько, запихаючись голубцем.

— А як доїхали?

— Добре, — одказував Митько, простягаючи руку до *кварти*³⁵ з мо-локом.

— То чому ж тато не повідомив? — допитувалась бабуся. — Я когось зустріти послала б. От хоча б Гната або діда Трохима.

— Не знаю, — відповідав Митько, наливаючи собі киселю. — Ми й самі дивувалися.

— Телеграми не дали, — не вгамовувалась старенька.

— Телеграми! — скрикнув Митько.

— Ну так що ж тут дивного!

— Телеграми! — мов йому *замакітрилось*³⁶, ще раз скрикнув Митько.

— Авжеж, телеграми. Та ти не переживай так. От сердешна дитина!

Я почав уже здогадуватись, до чого воно йдеться, і з підозрою глянув на друга.

— Ох, я ж *розтелєпа*³⁷! — скочив він на ноги, засовуючи руку в бокову кишеню курточки. — Ай-я-яй! — Ось же вона, тато написав! Я ж і подався був на пошту, а дорогою забіг по батарейки, а потім згадав про плівку, а потім...

— Забув про телеграму? — закінчила бабуся. — Еге ж?

— Еге ж.

— Ех ти, — провела рукою по Митьковій голові. — Наїлися?

— Наїлися, спасибі, — дружно закивали ми.

³² *Гвалт* — сильний крик, галас. ³³ *Паняти* — рушати, прямувати. ³⁴ *Промимрити* — сказати тихо, невиразно; пробурмотіти. ³⁵ *Кварт* — те саме, що кухоль. ³⁶ *Замакітрились* — запаморочитись. ³⁷ *Розтелєпа* — неспритна, не-уважна людина.

— А тепер куди?

— Та ще не знаємо. Може, погуляємо трохи чи на річку...

Розділ IV

ТАЄМНИЧИЙ І -БР-Р-Р-Р ЯКИЙ СТРАШНИЙ. ХОРОШИЙ ХЛОПЕЦЬ.
НЕРВОВІ МОЖУТЬ ДАЛІ НЕ ЧИТАТИ

Ми приходили до озера щодня. Набирали харчів, дорогою ганялись із сачками за всякими мурашками і один за одним. Біля озера вилежувались на сонці і купались у теплій воді.

Але одного ранку відбулась подія, яка трохи змінила і наше життя, і наші подальші плани. Коли ми, як завжди, з галасом вискочили з-за дерев на берег, то побачили: в нашому озері купається якийсь хлопець.

— Принесло ж сюди цього велосипедиста, — буркнув Митько.

Але той, уздрівши нас, хутко виліз на берег і весело загукав:

— Привіт дослідникам! І вам покупатися скортіло? Ех, водичка — що треба! Це вам не річка!

— Добридень, — озвались ми трохи *спантелічено*³⁸, бо наші з ним останні зустрічі не дуже схиляли до дружньої розмови.

— Та чого ви такі *насурмонені*³⁹ і обое? Ще й досі сердитесь? А ви, я бачу, серйозно захопились відловом комах. Ну що ж, заради миру — ось вам від мене подарунок, — він підняв з піску свої штани і, сягнувши в кишеню, витяг жовтий прозорий камінець. — Дивіться!

Ми з Митьком захоплено схилилися над Василевою долонею.

— Ух ти, це що?

— Не пізнаєте? Бурштин. Он бачите, ще й муха в ньому якась.

Справді, у жовтогогарячому злитку застигла навіки маленька комаха.

— Ви знаєте, що таке бурштин? — вів далі Василь. — Це смола дерев, що пролежала в землі мільйони років і закам'яніла. От у Прибалтиці її повно, а в нас рідко трапляється. Так що ця знахідка — велика цінність.

— Ти що, її тут знайшов? — не повірив я.

— А де ж, по-твоєму? От у цьому озері. Хотів було у краєзнавчий музей здати, та передумав. Хай уже вам буде. Ви ж комах колекціонуєте.

— У цьому озері? — і собі здивувався Митько. — Отут?..

— Ви вмієте зберігати таємниці? — Він суворо звів брови.

— Могила, — мерщій відгукнувся Митько.

— Щоб я маму й тата не бачив, — *пробелькотів*⁴⁰ і я десь почуту клятву.

— Ну так от, хлопці. Озеро це незвичайне.

— Незвичайне? — пошепки повторили ми.

³⁸ *Спантелічено* — розгублено, зніяковіло, збентежено. ³⁹ *Насурмонений* — на-
суплений, похмурий, невдоволений. ⁴⁰ *Пробелькотіти* — нерозбірливо, без ладу
щось сказати.

— Еге ж. Поганий поголос ходить про нього. Ви помітили, що сюди із села ніхто не *потикається*⁴¹?

— Боятися?!

— Еге ж. Звичайно, якщо кого питаєш, так тобі й скажуть: мовляв, далеко, краще в річці купатись. А насправді всі аж тремтять, коли доводиться тут у воду лізти.

— Але чому ж, чому?

— А тому, що в озері... — він стишив голос, — хтось живе!

Ми здригнулись.

— Авжеж, — вів Василь далі. — По ночах, правда, не часто, виє страшно і зітхає "о-о-о-о-ох" — аж мороз по шкірі. Сам чув. А вдень не вилазить. А може, й вилазить, та ніхто не бачив. Он там берег травною поріс, а коло нас пісок. Минулого року пастухи тут корів напували. Аж чують — телятко так жалібно мукнуло. Вони туди, а за телятком тільки завирувало. А на піску сліди здоровенних лап, мов від крокодила.

— Та що ти!

— Точно! Але це ще не все! Ходімо зі мною.

Ми наблизились до кількох сосен, що в цьому місці росли біля самої води.

— Дивіться!

На стовбурах видніли глибокі подряпини, корені двох-трьох дерев були підриті, луска від кори вкривала землю.

Заніміло *спозирали*⁴² ми цю картину.

— От і подумайте, хто б це міг бути. Ви знаєте що-небудь про Лох-Несс?

— Та щось таке чули...

— Це озеро в Шотландії. І живе там дивна і здоровенна тварина, от приблизно... Ну, та не буду робити припущень. Це ще не доведено. Ну, а тепер пробачте, мені час. Бувайте! Ще побачимось.

Він миттю надів штани і витяг з-за кушів велосипед:

— У мене тренування. За графіком.

— Що ти на це скажеш? — запитав Митько, коли Василь уже зник з перед очей.

— Та хто його знає, може, це все неправда. Якось не віриться.

— Сергію, а якщо нам...

⁴¹ Не *потика́тися* — *тут*: не приходити. ⁴² *Спозира́ти* — *тут*: спостерігати, дивитися.

- Що нам?
- Таки оселитися коло озера і самим простежити... за отим от...
- Так тебе бабуся і відпустить! Чекай!
- А якщо відпустить?
- Звичайно, це було б зовсім непогано! І почувати там?
- Там. Адже Василь сказав, що воно тільки вночі вилазить. І курінь у нас такий, самим собі заздрити можна. Хоч зимуй там. Взяти із собою коври. Зараз же тепло.
- Еге ж, тепло. Це в хаті тепло!
- Та не замерзнемо. Не бійся.
- Я і не боюсь. А от бабуся...
- Беру її на себе. Хіба може бабуся чогось не зробити заради свого онука?

Розділ VII

ОПЕРАЦІЯ "КУРКА" ПРОВАЛЮЄТЬСЯ РАЗОМ ІЗ ДІДОМ ТРОХИМОМ

— Я колись книгу читав, — задумливо сказав увечері Митько. — Так там писалося про те, як на тигрів полюють. Мисливець прив'язує до дерева козеня, а сам сидить у засідці. Козеняті хочеться додому, воно бігає круг дерева на прив'язі і жалібно мекає. А десь поблизу гуляє собі тигр. Він чує — хтось мекає, і думає: "Це, мабуть, козеня. Піду-но я його з'їм". От він біжить до дерева, а мисливець із засідки — ба-бах! Тигр — догори лапами, а щасливе козеня відпускають додому.

— А деякі племена, — на льоту вловив я Митькову думку, — риють на стежці, якою звірі ходять на водопій, здоровенну яму, а іноді ще й вбивають у дно загострену вгорі *коляку*⁴³, а яму прикривають гілками і листям чи піском. Іде собі якийсь лев чи хто, ступив на гілки і — готово!

— Думки читаєш! — радо згукнув Митько. — Ми ці обидва способи поєднаємо.

— А козеня де взяти?

— Ото ж бо, — спохмурнів він. — Козенят я тут не бачив. Кози є, але ж кози ніхто не дасть. А може, — проясніло його лице, — мотузку на роги та в ліс, а вранці відведемо назад?

— Е ні, я не згоден. Я вже якось у дитинстві пробував визволяти козу, так вона за мною гналася хтозна-куди. Та ще й у ліс її тягти... Вона ж не дурна.

— Твоя правда, — *скрушно*⁴⁴ хитнув Митя головою, але по тому, як він стрепенувсь, я одразу ж здогадався: є ще одна ідея...

Довіриливо дивлячись мені в очі, Митько запропонував:

— А якщо ми прив'яжемо тебе?

— Тобто як це? — *вибалушивсь*⁴⁵ я.

— Мотузкою, як же ще! А де взяти її — я знаю. У клуні висить...

⁴³ *Коляка* — груба палиця, загострена з одного кінця. ⁴⁴ *Скрушно* — тут: сумно. ⁴⁵ *Вибалушитися* — втупитися очима.

— Ти що, жартуєш! — не повірив я власним вухам.

— Та які жарти? Чим ти гірший? Мекатимеш потрошку, здалеку й не видно, хто це. Може, воно вилізе з озера, щоб роздивитись. Га? І якраз у яму втрапить. А ми вже вириємо, постараємось.

— Та ти, мабуть, сказився, — обурився я, *доп'явши*⁴⁶, що Митько й не думає жартувати. — Чим я гірший за якусь там козу? А чим ти гірший? Навіть кращий, розумник такий! Мене! До дерева! Мотузкою! А як воно заду підкрадеться чи збоку? Ти подумав? Себе прив'яжуй!

— Хай буду я, — хоробро погодивсь Митько. — Я не якийсь там *егоїст*⁴⁷. Я згоден. Хоча, ти знаєш, мені здається, можна і не прив'язувати. Козу — інша справа, вона втекла б. А мене можна не прив'язувати. Я і так посиджу.

— Та гаразд уже, — охолов я. — А чому обов'язково комусь із нас? Може, курку? Нічим не гірша. Ворон же воно хрумає!

— Молодець! — вигукнув Митько. — Звичайно, курку! І мороки набагато менше. — І по хвилиці додав: — Та й безпечніше.

Курка, яку ми наділили довір'ям виступити в ролі кози, розуміла, що питання про її життя чи смерть стало руба, і чинила шалений опір. Вона бігала із страшенною швидкістю по дворищу, несамовито кричала і біла крилами.

— Ху ти, — мовив, одхекуючись, Митько. — Та вона ж бігає, як коняка. Таку курку можна у воза впрягати!

— Це хіба курка! — згоджувався і я, підводячись після невеликого кидка. — Це ж страус!

І знову якомога лагідніше заводили:

— Ціп-ціп-ціп-ціп-ціп!

— Тю-тю-тю-тю!

Проте курка відбігала на безпечну відстань і осудливо стежила за нами.

— Та ну її, — не витримав перший я. — Всі коліна пооббивав.

— Зараз, зараз ми її, — не здавався Митько, виносячи з хати ковдру, — у куток притиснемо, поки бабуса не прийшла.

На цей раз ми таки загнали птаху (і хто тільки назвав її свійською?) між курником і клунею і накрили рядом.

— Єсть! — вдоволено скрикнув Митько, засовуючи її у мішок, і тут же загорлав: — Ой-ой-ой! Вона ще й дзьобається!

— Ну от бачиш, — співчутливо сказав я. — А якби коза? Ото б намучились!

— Та й то, — відповів Митько. — Бери лопату і ходімо мерщій, поки ніхто не бачить. Та зерна прихопи...

— Ну що, Митю, може, вистачить? — я стояв по пояс у щойно виригній ямі і втирав чоло.

— Та де там вистачить!? Йому звідси вилізти все одно, що тьху! До речі, оті варани, що я тобі казав, то вони навіть на нижні гілки дерев залазять і хапають мавп.

⁴⁶ *Доп'яти* — тут: зрозуміти. ⁴⁷ *Егоїст* — себелюб.

— Нічого собі новину ти приберіг, — пощулився я. — Заспокоїв. Що ж нам тепер десь у верховітті жити? Гніздо собі, може, звити чи дупло видовбать?

— Та він на людей побоїться...

— Побоїться! Бачив, лапища які. Та йому людину ковтнути, що собаці гавкнуть. А до нас хто в курені жив? — промайнув у мене жахливий здогад.

— Звідки я знаю. Може, турист який.

— А де ж він тепер?

— Де? Додому поїхав!

— Додому! А може, — важко сковтнув я, — воно його з'їло.

— З'їло? — злякався Митько. — Що це ти верзеш? Хто тобі сказав? Невже, думаєш і справді... А що? — опустивсь на землю. — Може, й так... А речі? Речі хоч які лишилися би. Не могло ж воно його разом із речами!

— Були речі, — промимрив я, відчуваючи, що сорочка липне до спини. — *Сандаля*⁴⁸. Отут же, біля куреня лежала.

— Сандаля? Чого ж мовчав?

— А що мені було — кричати на весь ліс? Теж мені знахідка!

— І куди ти її подів?

— У вогнище вкинув. У перший же день. Вона ще так кадила добре від комарів.

— Ай-я-яй! — мало не застогнав мій друг. — Спалив речовий доказ! Оце, може, й усе, що від людини залишилось. Хоч би пам'ять рідним була.

— Дуже б вони тішилися тією пам'яттю.

— Черства ти людина! Егоїст! А якби тебе з'їло, то твоя мама й сандалі була б рада.

— Та пур тобі, Митю! Що ти кажеш таке?

— А що? — розпалювався ще більше Митько. — Рада була б!

— Та стривай!.. Щось ти вже сильно, тее, перегнув.

— Чому перегнув?

Приїхав якийсь науковець, професор, а то й академік. А може, просто ентузіаст-природолюб. Теж дізнався, що в озері хтось живе, й вирішив спостерігати, як і ми. Збудував курінь, сів відпочити, поми-

⁴⁸ *Сандаля* — легке літнє взуття без каблуків із застібною-ремінцем.

луватися природою, скинув одну сандалю, а тут воно його — хап! І готово.

— Еге, бач, як воно обертається, — роздумливо подав голос я. — Хоча ні, Митю, ні. Якби тут людина пропала, то вже й шукали б її усі, і міліції понаїхало б. А нас і на гарматний постріл сюди не підпустили б.

— Авжеж, — зрадів Митько. — Та цього просто не може бути. Давай я тебе зміню.

Я охоче виліз із ями й подав лопату друзові.

Роботу закінчили аж надвечір, бо Митько наполіг, щоб вибрану землю однести геть, "інакше воно здогадається, що раз є купа землі, мусить бути і яма".

— Ху, ну й ну, — стомлено хитав я головою, дмухаючи на стерті долоні.

— Ямка — будь здоров! Хоч слона лови. От іще кілка треба вбити.

— Та ти що — кілка! Воно ж загине, а нам потрібне живе...

Ми витягли птаху з мішка й прив'язали мотузкою до дерева. Однак курка, стомлена вранішніми переживаннями або ж здогадавшись, що служить приманкою, кудкудакати не хотіла.

— Ти бачив таке? — дратувавсь Митько. — Вона вже зацікавилася, як до діла дійшло. Ну, квокчи ж, ну, отак-от: кво-кво-кво-кво.

— Перестань. У неї і так психічна травма. Хай заспокоїться, а тоді, може, й завокче. Однак не завадило б і повечеряти.

— Звичайно, — згодивсь товариш. — Що то нам Бог послав, точніше, бабуся підкинула?

Ми, що мріяли готувати смачну поживну юшку, їсти смажену рибу, виловлену власними руками, тепер змушені запихатись пирогами з квасолею. Яка юшка! Яка риба! Події останнього часу стали розвиватися з такою швидкістю, що навіть вудки закинути — і то не було вільної хвилини.

— А хто обіцяв юшку в казанку над полум'ям? — усе ж запитав я в Митька.

Той невдоволено зашурхотів соломою:

— Овва! Юшки! Ти ж бачиш, що робиться. То в село, то із села, то в бібліотеку, то на озеро. То курку кради, то яму рий. Ніколи й угору глянути.

Тим часом споночіло⁴⁹.

— Швидше б ми його побачили, — мовив Митько, — а то прив'язані до цього куреня, як та курка до дерева. До річч, вона так і не думає квоктати.

— Хай собі.

— Скоріше б воно вже вилазило. Стривай-но, — стишив Митько голос. — Диви...

— Та це ж людина! — вигукнув я, але було вже пізно: чоловік, зойкнувши, повалився униз.

— От лиха година! — крикнув я, — вискакуючи з куреня. — Хто це? Що з вами? Ви цілі?

⁴⁹ Споночіло — тут: настала ніч.

— Та здається, — озвався сердитий голос діда Трохима, і над краєм ями з'явилась його голова. — От чортяка, — мовив дід, вилізши на гору. — Мало в'язи не скрутив. І хто його таке ямище виривав?

— А це, дідусю... — почав був я, але побачив, як Митько показує мені кулака, і зрозумів, що дідові й справді ні до чого знати правду.

— Це, дідусю, — пробелькотів Митько, — ми й самі не знаємо хто. То не було, не було, а то враз з'явилась. І навіщо це хтось виривав, поняття не маємо! Ще й таку здоровенну. Ти не знаєш, Сергію?

— Не-е.

— От біда, — зітхнув дід. — А бабуся ж вам молочка передала. Так оце й вилилось усе.

— Молочка, — облизнувся Митько. — І багато?

— Повний бідончик.

— А може, не все вилилось?

— Та ні, все.

— Жаль, — гірко зітхнув Митько. — Ех, якби знати, хто це, — нещиро правив далі. — Я йому б...

— Авжеж, — хитав головою дід. — Ну як вам тут, добре? — цікавивсь, прямуючи до куреня.

— Добре, дідусю. Може, ви лимонаду хочете? — піддобрювались ми.

— Ні, дякую, не хочу. А от водички випив би, є у вас водичка?

— Є, дідусю, ось, — мовив я, зачерпнувши кухлем з відра.

— Спасибі, — лагідно подякував той. — Ну, а лопатка вам уже не потрібна?

— Лопатка? — зашарівсь Митько.

— Еге ж, лопатка. Он вона й лежить.

— А й справді, лопата, — дурнувато гикнув я.

— А то бабуся шукала сьогодні. А лопата, бач, у вас. Ви, мабуть, черви копали?

— От-от, черви. Рибу ловити, — випалив Митько.

— Ну й багато вловили?

— Та не, не дуже, щось кльову не було.

— А оце ще й курка пропала. Чи вкрав хтось, чи собака який придушив.

І саме в цей момент капосна курка, що, мабуть, задрімала під деревом, мовби почула, що йдеться про неї, і стала несамовито квокати.

— Ти бач, — наче не вірячи власним вухам, дивувався дід. — Здається, курка.

— Курка, дідуню, курка, — хутко запевнив його Митько. — Ми оце прийшли із села, бачимо — бігає отут. Так ми її до дерева прив'язали.

— Ой-йой, це ж куди забігла! — розвів руками дід. — Якось віддав я сестрі котика свого на кілька днів, а сестра живе кілометрів за п'ятнадцять од Юрківки. Сіла, значить, на автобус і поїхала. Коли це минає неповний тиждень, чую — нявчить щось уранці під дверима. Глядь — а то Мурчик мій. Набридло, видать, у сестри, то він до мене й прибіг. А

оце, значить, і курочка так само. Полюбила вас *кріпко*⁵⁰, видать. То ви її завтра принесете?

— Принесемо, принесемо, — спантеличено запевняли ми.

— І лопатку тоді я сьогодні брати не буду, бо ж ви, мабуть, і яму хочете закидати, а то ще *втєлющиться*⁵¹ хтось ізнов та в'язи скрутить. А я вже піду.

— Посидьте, дідусю, ще, — улєсливо завели ми.

— Та ні, піду. Пізненько вже. А це, бач, хотів молочка вам принести. Ну, бувайте.

— До побачення, дідусю. До завтрього, спасибі вам, — кволо відповіли ми.

— І *кебетний*⁵² же дідуган, — мовив по хвилі Митько.

— Все зрозумів.

— Та тут уже нічого не вдієш.

— Добре, що кілка не вбили, як ти казав.

— Авжеж, це ще дідові пощастило.

На цьому й ми погодились.

Розділ IX

ТАЄМНИЦЯ ЛІСОВОГО ОЗЕРА

Після того випадку Митькозавр більше не з'являвся.

— Може, він потонув, — висловив я припущення, але Митько так на мене поглянув, що я в ту ж мить проїнявся вірою у вічне існування тієї потвори.

У нашому житті ніяких змін не відбулося. Ми, як і раніш, сиділи за книжками, доводили один одному свою точку зору й майже щодня ночували в курені.

У Фа-Дієза щез тромбон, і дядько Гнат оплакував його зникнення, мовби пропала його рідна дитина. Подейкували, що то розстарався хтось із доведених до відчаю сусідів. Проте через два дні тромбон знайшовся: висів просто на штахетині. Радості Фа-Дієзовій не було меж. Відтоді він грав з іще більшим натхненням, але вже при зачинених дверях і вікнах.

Митькова бабуся не могла нами нахвалитися.

— Ну й онучки ж у мене, — казала вона. — Тихі, сумирні, слухняні, посидючі. А книжки як люблять! Чого батьки на них жаліються — не розумію. Це ж щастя — таких діточок мати.

— Жях, — сказав якось Митько. — Якби наша Ірина Семенівна знала, як ми тут зубримо її предмет, вона, мабуть, на три роки вперед поставила б нам п'ятірки...

— А ти нічого не помітив? — примружив я очі.

— А що саме?

⁵⁰ *Кріпко* — тут: дуже сильно. ⁵¹ *Втєлющитися* — впасти, потрапити в небажане місце. ⁵² *Кєбєтний* — розумний.

— А те, що вперше ти назвав нашу ботанічку Іриною Семенівною, — схидно зауважив я.

— А й справді, — засміявся він.

А дні минали. Час було збиратися додому.

— А що, якби ми його справді побачили? — якось запитав я.

Ми сиділи біля нашого куреня і дивились, як ніч спадає на ліс.

— Треба було б спробувати спіймати, — рішуче відповів Митько.

— Скоріше воно тебе спіймає.

— Тоді хоча б сфотографувати... Потім здати фотографію до Академії наук із описом усіх наших пригод. Класифікувати його — за фотографією це неважко. Оце було б відкриття!.. Уявляєш, вмикає наша Ірина Семенівна радіо, а там: "Учні шостого "Б" класу середньої школи міста Києва Дмитро Омельчук і Сергій Стеценко в результаті тривалого пошуку..." Може, ще й по медалі... Мабуть, "За відвагу".

— "За відвагу"? Яка ж у нас відвага? От скажи мені, було таке, щоб ти, поки ми отут, дуже-дуже боявся? Так боявся, що аж коліна трусились. Було?

— Було, — сказав Митько. — Коли булькало... Лізти хотів, але боявся — страх один.

— І я боявся. Аж тремтів.

— Тихше, Сергію, — почув я шепіт друга. — Здається там он... Диви...

Я мерщій обернувся і теж вловив якийсь неясний рух. Коло самої води.

— Хапай ліхтарик, — зашепотів Митько, — тільки не вмикай, щоб не побачило світла. За мною!..

На слабких ногах я вивалився із кущів, натис на кнопку ліхтарика й завмер...

Водою пливло щось надзвичайне, неймовірне і дуже доісторичне. Це я зрозумів одразу. На поверхні видніла лише голова, але що то була за голова!.. Ось потвора повернулася до нас, і блимнули червонясто два великих ока. Між ними стирчав хижий ріг. З напіврозкритої пащі виглядали гостренні білі зуби...

— У-у-у-у, — люто завила мордяка і стала наблизатись...

І ми вже було кинулись бігти, коли це Митько вкляк на місці.

— Ні! — мовив він, важко переводячи дух. — Ні! Крім нас же ніхто його не бачив... Я не побіжу! Щоб потім розказати!.. Яке воно...

— У-у-у-у! — ревонуло страхіття ще раз.

— А! Лякати! То ти нас лякати! — несподівано заверещав неприродно тонким голосом Митько і, кинувши поглядом по берегу, вхопив камінь і пожбурих нею в оту голову.

Четвертим чи п'ятим каменем він таки влучив у голову. Щось у ній голосно тріснуло і... ми побачили, що ріг, отой страшний ріг, який стирчав між очей, зламався.

— А-а-х-х! — тільки й мовив я. — Оце удар!

Із тварюкою в цей час діялося щось дивне. Вона смикнулася в один бік, у другий і пішла під воду.

— Втекла! Втекла! — радо підстрибнув я.

Проте вода там, де зник Митькозавр, хлюпала й булькала, і ми зрозуміли: звір лише пірнув. Ось голова його знов з'явилась на поверхні і раптом людським голосом загорлала:

— Рятуйте! Рятуйте! Тону!..

— Василь? — безтямно глянув я на друга, проте одразу ж здогадався: — Воно його проковтнуло! Живого!

І тут я побачив, що Митько скидає джинси. Туфлі поруч із ліхтариком уже лежали на піску.

— Куди ти? — зойкнув я. — Воно ж і тебе...

— Ти що? Не зрозумів іще? — сердито гукнув він. — Це отой велосипедист. Присвіти-но мені, — і кинувся в озеро.

Я примостив ліхтарика так, що промінь його висвітлював арену подій, і як був — у шортах і тенісці — теж шугонув слідом і поплив.

Вода попереду аж клекотіла.

— Ой, помо!.. Поможіть! Я більше не буду!..

Я вхопивсь *обіруч*⁵³ за ту страхітливую голову — під пальцями відчув цупку тканину — проте звільнити Василя ніяк не міг. Тоді я піддів рукою знизу і, намацавши якийсь пасок, що стало сили, рвонув за нього. Пасок відірвався, і опудало потвори легко одлетіло геть...

Тим часом ми мало-помалу наближались до берега. Ось ноги мої вже торкнулися ґрунту, і ми з Митьком під пахви витягли Василя на суше.

— Догрався? — мовив Митько, схрестивши на грудях руки. — Пустунчик!

Василь щось белькотів, раз у раз пускаючи з рота фонтанчики. Видно, він здорово наковтався води.

— Ря-ря-ряту-уйте! — проквилів зрештою перше розбірливе слово.

— Та вже ж урятували, — відповів я. — Чи тебе ще в село віднести?

— Ні-і, в с-село не треба, — цокотів той досить жваво зубами. — Я с-сам.

— Ну і чого ж ти домігся цим маскарадом? — спитав Митько.

— Я хотів вас налякати, — схлипнув Василь, — та в ремнях заплу-тався.

— Ха! Налякати! — гордо мовив я. — Ми не з лякливих, правда, Митю?

— Еге, не з лякливих, — протягнув Василь. Він іще не зовсім оговтався. — А каністри хто злякався?

— Якої каністри?

— І слідів.

— Та яких слідів?

— Дивіться яких! — він важко відліз *навкарачках*⁵⁴ у сторону, понишпорив у темряві, повернувся з якоюсь дерев'яною і з розмаху вдарив об пісок. — О! І о! І ось!

— То це ти? Це ти ставив оті сліди? — скрикнув я, дивлячись, як під ударами дерев'янки гине наша мрія про велике відкриття.

⁵³ *Обіруч* — обома руками. ⁵⁴ *Навкарáчках* — на долонях рук і на колінах.

— А хто ж, по-вашому? Звичайно, я. Вирізав із корча оцей от слід і ставив час від часу. А ви й повірили, дурні голови! І бурштин вам подарував, — у сестри з намиста зняв. І дерева граблями подряпав, і вороняче пір'я поклав. І в тромбон дудів, — Фа-Дієзів, а ви й не впізнали. А бульбашки пам'ятаєте? Так то я прив'язав до дірявої каністри каменюку і пожбурих у воду. От вона й булькала. Сам я тоді в кущах сидів і од сміху помирав. "За ногу вхопити!" Хто? Каністра за ногу? Ха! А вони щось там шукають, до бібліотеки бігають щодня.

Він закашлявся і знов пустив ротом фонтанчик.

— А здорово я вас, га, у дурні пошив? А ви й клюнули.

— Ах ти ж... Ах ти ж брехіцефал, — засичав я, підступаючи до нього. — Ах ти ж виплодок нещасний. То ти нас дурити здумав! Ану, Митю, давай-но виб'ємо йому бубни!

— Та кинь, Сергію, — озався Митько. — Давай краще подякуємо йому, — мовив раптом.

— Подякуємо? — дурнувато гикнув Василь. — За що подякуєте? Я теж здивовано зиркнув на Митька.

— Васю, — почув я голос мого друга. — А що ти знаєш про стегозаврів?

— Стегозаврів? — перепитав той.

— А про архіоптерикса?

— Кого-кого?

— А про індрикотеріїв? — не став навіть повторювати Митько.

— Та йди ти із своїми птеріями.

— Так от, Васю, ми тобі вдячні за те, Васю, — видно було, що Митько хвилюється, — що ти влаштував нам такі чудові канікули. Ти, Васю, не шкодував часу на оті свої вигадки, а ми цілий місяць відчували себе... відчували себе дослідниками, слідопитами, шукачами. Завдяки тобі ми тепер знаємо багато такого, Васю, про що ти й гадки не маєш, хоч і закінчив вісім класів. Ми відкрили для себе такий світ, який тобі, Васю, і не снився. Ти сказав, що *пошив нас у дурні*⁵⁵. Ти, Васю, коли хочеш знати, сам себе пошив у дурні. От за це й спасибі тобі. Ходімо, Сергію.

І ми пішли. А Василь лишився на піску — мокрий і жалюгідний.

Ніхто з нас *не зронив і слова*⁵⁶, та чи й була в них, у словах, якась потреба? Ось-ось уже мав спалахнути обрій там, де сходить сонце. "А колекція? — нараз виринуло в моїй пам'яті. — А як же колекція? Але ж у нас попереду є півліта, — тут же заспокоїв я себе. — Ще цілий місяць. Теж, мабуть, не менш цікавий і переповнений новими подіями. І взагалі, у нас попереду ще дуже багато цікавого, і завжди так буде, поки ми з Митьком".

Поки ми з Митьком...

⁵⁵ *Пошіти у дурні* — обдурити, перехитрити. ⁵⁶ *Не зронити і слова* — тут: промовчати.

ХТО? ШО? КОЛИ? ЧОМУ? ЯК?

1. З якою метою Митько і Сергій зібралися у село? Доберіть цитати з тексту, що підтвердять вашу відповідь. 2. Як ставилися Сергієві батьки до ідеї гостювання у бабусі? Чому? Як хлопчикам вдалося переконати їх? 3. Чи прислухалися Митько і Сергій до батьківських порад під час поїздки? Якого висновку можна дійти про ставлення хлопців до батьків? 4. Розкажіть про першу зустріч друзів з Василем Трошем. Чому він не сподобався хлопцям? Що вони дізналися про Василя зі слів діда Трохима? 5. Як Сергій з Митьком відреагували на насмішки Василя? Про які риси характеру хлопців це свідчить? 6. Чому, на вашу думку, дід Трохим при першій зустрічі переплутав Сергія з Митьком? У чому комізм цієї ситуації? 7. Чим приваблює вас образ Митькової бабусі? Чи правильно вона чинила, що не втручалася у справи хлопців? Чи виправдали Митько з Сергієм її довіру? 8. Чому друзям не сподобалася присутність Василя на озері? Чи не видалася вам його "доброзичливість" несправжньою? Чому? 9. Яку історію про озеро розповів хлопчикам Василь? Як Сергій з Митьком вирішили простежити за загадковим явищем? 10. Доведіть, послуговуючись уривками з тексту, що Сергій — справжній друг, який турбується про Митька. 11. Як хлопці вирішили розгадати таємницю озера? Чи тільки книги, на вашу думку, можуть допомогти відшукати необхідну інформацію? А як ви дізнаєтеся про щось нове? 12. Детально перекажіть уривок повісті, в якому хлопчики вибирали приманку для звірюки. Які засоби творення комічного застосовуються у ньому? 13. Чим був викликаний страх хлопців, коли Сергій згадав про сандаль, знайдену біля куреня? Як вони себе заспокоїли? Зачитайте відповідний уривок з тексту. 14. Поясніть, чому дід Трохим не сварив хлопців за вкрадену курку і викопану яму, а покепкував з них. Який вплив справила така дідова поведінка на хлопців? Що, на вашу думку, виховує більше — доброзичливий докір чи сварка? 15. Чи змінилося ставлення хлопців до зоології під впливом прочитаного? З чого це видно? 16. Який епізод твору засвідчує сміливість і рішучість хлопців? Хто з них виявився сміливішим? 17. У якій ситуації, описаній у творі, Митько з Сергієм виявили справжній героїзм? Заради чого вони ризикували? 18. Як поводить себе Василь після власного порятунку? Зачитайте уривок з тексту. 19. Доведіть силу влучного слова на прикладі відповіді Митька Василеві. Чи було у вашому житті таке, що слова виявлялися сильнішими за фізичну дію? 20. Повість Ярослава Стельмаха "Химера лісового озера" літературознавці відносять до пригодницьких творів, тобто сповнених таємниць, незвичайних подій, веселих пригод. Доведіть, що саме таким є цей твір.

ВІПРАСИ | ЗАВДАННЯ

І. Поясніть значення виділених курсивом виразів у поданих реченнях, замініть їх близькими за змістом: 1. Вже *займалося на світ*. 2. Коли я *прокинувся*, вже *розвидніло*. 3. Ось-ось уже *мав спалахнути обрій* там, де *сходить сонце*. 4. Тим часом *споночіло*. 5. Ніч *спадає* на ліс. 6. Довго сидів я біля багаття і дививсь, як *темрява полонить* ліс. 7. *Запала тиша*.

II. Вставте на місці крапок пропущені дієслова: *Ми чесно ... усіх обмежень, які ... на нас батьки: не ... із вікна, бо може ...; не ... в тамбурі — можна ...; не ... на зупинках — можна ...; не ... гроші з кишень — можуть ...; не ... ковбаси чи, не дай, Боже, консервів — можна Якщо ... весь список заборон до кінця, то ... запитання, що зрештою таки можна*

III. Із тексту доберіть синоніми до слів пішов, сказав, поясніть їх значення:

Зразок: *пішов — почимчикував, почовгав...
сказав — пробелькотів, промимрив...*

IV. Перекладіть речення рідною мовою: *1. Дорога, мандрівка, навіть зовсім недалеко, викликає в нас відчуття якихось близьких, несподіваних і навіть таємничих подій. 2. У хвіртку заходив дідок у темних смугастих штанях, вправлених у запилені чоботи, в синьому бувалому в бувальцях піджаку й кашкеті. 3. Ми, що мріяли готувати смачну поживну юшку, їсти смажену рибу, виловлену власними руками, тепер змушені запихатись пирогами з квасолею. 4. У нашому житті ніяких змін не відбулося. Ми як і раніш, сиділи за книжками, доводили один одному свою точку зору й майже щодня ночували в курені.*

V. Складіть і розіграйте зі своїм товаришем невеликий діалог на тему "Цікаві пригоди з шкільного життя".

VI. Вкажіть, від яких слів утворені такі слова: *далеченько, місцинка, стежечка, самісіньке, поліняка.*

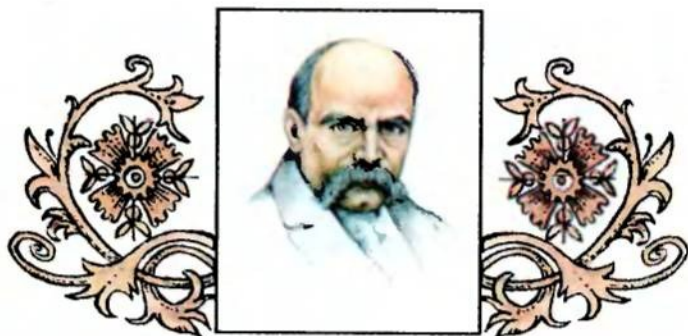
VII. Знайдіть відповідники рідною мовою до поданих виразів: *сушити голову; нам'яти вуха; хоч на голові стій; набирати гордої пози; шкірити зуби; накинути оком; суворо звести брови; стояти, мов укопаний; з глузду з'їхати.*

ПРИГОДНИЦЬКИЙ ТВІР

Пригодницьким називається твір, сюжет якого наповнений великою кількістю пригод і незвичайних подій. У ньому багато цікавих епізодів, у яких героям загрожує небезпека, а часто — навіть загибель, але вони чудом рятуються.

Ознаки пригодницького твору має повість Ярослава Стельмаха "Химера лісового озера, або Митькозавр із Юрківки". У цьому творі автор описує чимало веселих пригод, які сталися з його героями Митьком і Сергієм. Упродовж усієї повісті їм випадає пережити багато незвичайних, дивовижних подій.

Пригоди головних героїв — це результат їхніх прагнень і вчинків, їхньої веселої вдачі.

Тарас Шевченко (1814–1861)

Він був сином кріпака і став володарем у царстві духа. Він був кріпаком і стаа велетнем у царстві людської культури... Доля переслідувала його в житті, скільки лиш могла, та вона не зуміла перетворити золота його душі у ржу...

Найкращий і найцінніший скарб доля дала йому лиш по смерті — невмирущу славу і всерозквітаючу радість, яку в мільйонів людських сердець все наново збуджуватимуть його твори.

Іван Франко

Великий поет українського народу Тарас Шевченко народився 9 березня 1814 року в селі Моринцях на Черкащині в родині селянина-кріпака. Через два роки після народження сина батьки переїжджають до села Кирилівки.

У дев'ять років Тарас втратив матір. Батько одружився з удовою, яка теж мала трьох дітей. Коли ж через два роки помер і батько, життя вдома зробилося нестерпним, і хлопець пішов у найми до чужих людей.

Спершу був наймитом при школі суворого вчителя-дяка, пас чужі ягнята, потім став слугою-козачком пана Енгельгардта. Не вдовзі пан переїздить до Петербурга й забирає малого "козачка" з собою...

Змалку у Тараса прокинувся талант художника. Вугіллям, крейдою, олівцем він малював скрізь, де тільки міг: на стінах, парканах, на папері. Пан Енгельгардт, який захотів мати власного художника, віддав Тараса на чотири роки в науку до живописця В. Ширяєва. Тарас у вільні години ходив до Літнього саду, де з натури змальовував садові скульптури. Там і побачив його художник Іван Сошенко за роботою. Ця зустріч стала переломною в житті майбутнього поета і художника. Сошенко зі своїми друзями, відомими художниками Карлом Брюлловим, Олексієм Венеціановим, поетами Євгеном Гребінкою і Василем Жуковським, допомогли визволити Шевченка

з кріпацтва, заплативши панові чималі гроші. Вони ж допомогли Тарасові здобути освіту у Петербурзькій академії мистецтв.

У 1840 році побачила світ перша книжка поезій Тараса Шевченка — "Кобзар". Від назви цієї збірки, яка набула нечуваної популярності, поета почали називати Кобзарем.

Одним з найкращих дарунків для дітей, яких поет дуже любив (йому не судилося створити свою сім'ю, мати власних дітей), була остання його книжка — "Буквар", який мав усього 24 сторінки і був виданий тиражем 10 000 примірників ціною три копійки кожний. Зібрані від продажу "Букваря" кошти передавалися на користь недільних шкіл.

Услід за "Букварем" письменник мріяв написати й інші підручники для початкової школи, хотів стати вчителем малювання в Київському університеті. Однак передчасна смерть не дала йому здійснити ці мрії. Поет помер 10 березня 1861 року. Спершу його поховали на Смоленському кладовищі в Санкт-Петербурзі. У травні того ж року прах Кобзаря перевезли в Україну і поховали, як побажав він у своєму "Заповіті", на Чернечій (нині Тарасовій) горі над Дніпром біля Канева.

Твори Кобзаря читають і люблять у всьому світі. Поки існуватиме український народ, звучатиме українська мова, доти в серцях мільйонів людей житиме великий Кобзар.

що? коли? чому? як?

1. Що ви знаєте про життя і творчість Тараса Григоровича Шевченка? 2. Яке ім'я дав народ Тарасові Шевченку? 3. Чи було дитинство Тараса щасливим? Доведіть своє твердження, спираючись на відомості з біографії поета. 4. Що ви знаєте про "Буквар", який поет написав для українських дітей? 5. Як ви розумієте слова Івана Франка, сказані про Тараса Шевченка?

* * *

Тече вода з-під явора
яром на долину.
Пишається над водою
червона калина.
Пишається калинонька,
явір молодіє,
а кругом їх верболази
й лози зеленіють.

Тече вода із-за гаю
та понід горою.

Хлюпоцуться качаточка
поміж осокою.
А качечка впливає
з качуром за ними,
ловить *ряску*¹, розмовляє
з дітками своїми.

Тече вода край города.
вода ставом стала.
Прийшло дівча воду брати,
брало, заспівало.
Вийшли з хати батько й мати
в садок погуляти,
порадитись, кого б то їм
своїм *зятєм*² звати?

що? що? коли? чому? як?

1. Які образи і картини постають у вашій уяві, коли ви читаете вірш "Тече вода з-під явора"? 2. Яку пору року зображено у вірші? Знайдіть відповідні рядки у творі. 3. Які рядки вірша свідчать про те, що краса та спокій природи співзвучні настрою людей? 4. З якою інтонацією, силою голосу та в якому темпі слід читати кожен строфу? 5. Залучивши свою уяву, опишіть момент створення поетом рядків поезії "Тече вода з-під явора". 6. Намалюйте ілюстрації до тих поезій Т. Шевченка, які найбільше припали вам до серця. 7. Які пісні на слова Т. Шевченка ви знаєте? Коли і де ви їх чули? 8. Проведіть конкурс на кращу декламацію поезій Т. Шевченка.

ВІПРАСИ І ЗАВДАННЯ

I. За допомогою яких художніх засобів Тарас Шевченко передає красу і неповторність рідної природи? Відповідь ілюструйте словами з тексту вірша.

II. Знайдіть у вірші пестливі слова. Які почуття вони передають? Як вони допомагають уявити описану картину?

III. Доповніть речення словами з тексту: 1. ... над водою червона калина. 2. Пишається калинонька, явір 3. Прийшло дівча воду брати, брало,

IV. Доберіть означення до слів: калина, явір, вода, дівча, батько, мати.

¹ Ряска — дрібна плавуча круглолиста рослина, що покриває води (звичайно стоячі). ² Зять — чоловік дочки.

V. Вкажіть, які рядки взято з вірша Т. Шевченка "Тече вода з-під явора":

1. Вийшли з хати батько й мати
в садок погуляти ...
2. Вийшли з хати батько й мати
у гай погуляти ...
3. Вийшли з хати батько й мати
в село погуляти ...

VI. Перекладіть рідною мовою:

1. Тече вода з-під явора яром на долину.
2. А качечка випливає з качуром за ними, ловить ряску, розмовляє з дітками своїми.

VII. Вивчіть вірш Т. Шевченка "Тече вода з-під явора" напам'ять.

ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ЧИТАННЯ

Тарас Шевченко

ЗОРЕ МОЯ ВЕЧІРНЯЯ

(Уривок з поеми "Княжна")

Зоре моя вечірняя,
зійди над горою,
поговорим тихесенько
в неволі з тобою.
Розкажи, як за горою
сонечко сідає,
як у Дніпра веселочка
воду позичає.
Як широка сокорина
віти розпустила...
А над самою водою
верба похилилась;
аж по воді розіслала
зеленії віти,
а на вітах гойдаються
нехрещені діти.
Як у полі на могилі
вовкулак ночує,
а сич в лісі та на стрісі
недолю віщує.
Як сон-трава при долині
вночі розцвітає...
А про людей... Та нехай їм.

Я їх, добрих, знаю.
Добре знаю. Зоре моя!
Мій друже єдиний!
І хто знає, що діється
в нас на Україні?
А я знаю. І розкажу
тобі; й спать не ляжу.
А ти завтра тихесенько
Богові розкажеш.

Н. Н.

Сонце заходить, гори чорніють,
пташечка тихне, поле німіє,
радіють люде, що одпочинуть,
а я дивлюся і серцем лину
в темний садочок на Україну.
Лину я, лину, думу гадаю,
і ніби серце одпочиває.
Чорніє поле, і гай, і гори,
на синє небо виходить зоря.
Ой зоре! Зоре! — і сльози кануть.
Чи ти зійшла вже і на Україні?
Чи очі карі тебе шукають
на небі синім? Чи забувають?
Коли забули, бодай заснули,
про мою доленьку щоб і не чули.

* * *

І досі сниться: під горою
меж вербами та над водою
біленька хаточка. Сидить
неначе й досі сивий дід
коло хатиночки і бавить
хорошее та кучеряве
своє маленькеє внуча.
І досі сниться, вийшла з хати
веселая, сміючись, мати,
цілує діда і дитя
аж тричі весело цілує,
прийма на руки, і годує,
і спать несе. А дід сидить
і усміхається, і стиха
промовить нишком: — Де ж те лихо?
Печалі тії, вороги?

І нищечком старий читає,
перехрестившись, Отче наш.
Крізь верби сонечко сіяє
і тихо гасне. День погас
і все почило. Сивий в хату
й собі пішов опочивати.

* * *

Ой три шляхи широкії
докупи зійшлися.
На чужину з України
брати розійшлися.
Покинули стару матір.
Той жінку покинув,
а той сестру. А найменший —
молоду дівчину.
Посадила стара мати
три ясени в полі.
А невістка посадила
високу тополю.
Три явори посадила
сестра при долині...
А дівчина заручена —
червону калину.
Не прийнялись три ясени,
тополя всихала,
повсихали три явори,
калина зов'яла.
Не вертаються три брати.
Плаче стара мати,
плаче жінка з діточками
в нетопленій хаті.
Сестра плаче, йде шукати
братів на чужину...
А дівчину заручену
кладуть в домовину.
Не вертаються три брати,
по світу блукають,
а три шляхи широкії
терном заростають.

ЗАЦВІЛА В ДОЛИНІ
ЧЕРВОНА КАЛИНА

Зацвіла в долині
червона калина,
ніби засміялась
дівчина-дитина.
Пташечка зраділа
і защебетала.

Почула дівчина
і в білій свитині
з біленької хати
вийшла погуляти
у гай на долину.

НАД ДНІПРОВОЮ САГОЮ¹

Над Дніпровою сагою
стоїть явір меж лозою,
меж лозою з ялиною,
з червоною калиною.
Дніпро берег ріє-ріє,
яворові корінь мие.
Стоїть старий, похилився,
мов козак той зажурився,
що без долі, без родини,
та без вірної дружини,
і дружини, і надії
в самотині посивіє!
Явір каже: — Похилюся
та в Дніпрові скунаюся. —
Козак каже: — Погуляю
та любую пошукаю.
А калина з ялиною
та гнучкою лозиною,
мов дівчаточка, із гаю
виходжаючи, співають:
повбірані, заквітчані
та з таланом заручені,
думки-гадоньки не мають,
в'ються-гнутья та співають.

¹ Сага — річкова затока.

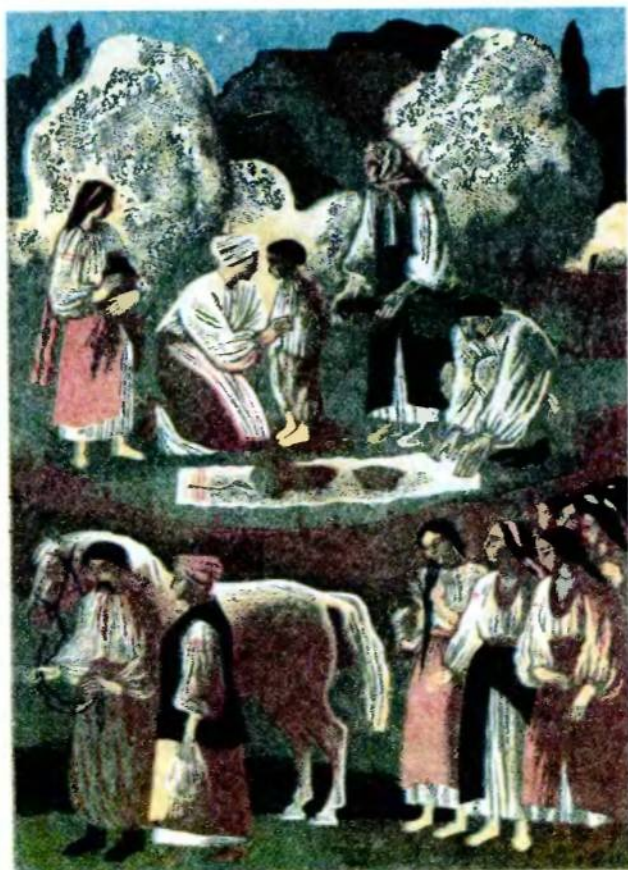

САДОК ВИШНЕВИЙ КОЛО ХАТИ

Садок вишневий коло хати.
Хрущі над вишнями гудуть.
Плугатарі з плугами йдуть.
Співають ідучи дівчата,
а матері вечерять ждуть.

Сім'я вечеря коло хати,
вечірня зіронька встає.
Дочка вечерять подає,
а мати хоче научати,
так соловейко не дає.

Поклала мати коло хати
маленьких діточок своїх;
сама заснула коло їх.
Затихло все, тільки дівчата
та соловейко не затих.

Костянтина Малицька
(1872–1947)

Любити землю — означає любити все. Цю істину людина осягає протягом усього свого життя. Ось чому пісня "Чом, чом, чом, земле моя..." звучить у моїй душі незрадливим гімном любові до рідної землі.

Дмитро Гнатюк

Народилася Костянтина Малицька 30 травня 1872 року в с. Кропивник на Івано-Франківщині у сім'ї священника і письменника Івана Малицького. Початкову освіту одержала в Станіславі (тепер Івано-Франківськ). Закінчила Львівську учительську семінарію і стала однією з кращих учителів у Галичині та на Буковині.

З 1921 року К. Малицька жила у Львові, де активно працювала над укладанням шкільних читанок, хрестоматій, писала поезію, оповідання для дітей (збірка оповідань "Малі герої"), редагувала дитячий журнал "Дзвінок", перекладала з іноземних мов.

Свої твори друкувала під різними псевдонімами: Дністрова Чайка, Віра Лебедова, Віра Лужанська.

Померла 17 березня 1947 року.

У серцях читачів живуть герої її оповідань, захоплюють своєю щирістю і безпосередністю, здатністю ціною самопожертви зробити добро людям.

Найбільш відомим твором Костянтини Малицької є пісня "Чом, чом, чом, земле моя". 1904 року композитор Денис Січинський написав до неї музику. Швидко стала ця пісня народною, зворушуючи слухача проникливими словами і чудовою мелодією. Її знають і люблять не тільки в Україні, а й далеко за її межами. Часто цю чудову співанку-перлину з великої поваги до України слухають чи співають стоячи, як під час виконання державного гімну. Її ще називають піснею, якій судилося безсмертя.

ХТО? ЩО? КОЛИ? ЧОМУ? ЯК?

1. Розкажіть про письменницю Костянтину Малицьку. 2. Під якими псевдонімами друкувала вона свої твори? 3. Якій її пісні і чому судилося безсмертя?

Труш І. Гуцулка з дівчиною. 1912.

ЧОМ, ЧОМ, ЧОМ, ЗЕМЛЕ МОЯ

Чом, чом, чом, земле моя,
так люба ти мені,
так люба ти мені?
Чом, чом, чом, земле моя,
чарує так мене
краса твоя?

Чим, чим, чим *манить*¹ мене
пташні твоєї спів,
пахучий цвіт лісів?
Чим, чим, чим *манить* мене
вода річок твоїх,
що тут пливе?

Тим, тим, тим, дитино, знай,
що тут ти вперше світ
*уздріла*² в *цвіті літ*³.
Тим, тим, тим, дитино, знай,
що води ці й ліси —
твій рідний край!

Тут, тут, тут діди твої
пролили кров свою
за віру і народ.
Тут, тут, тут усі твої
найближчі серденьку
і дороги!

¹ *Маніти* — притягати до себе, приваблювати. ² *Уздріти* — побачити, помітити. ³ *У цвіті літ* — *тут*: у дитинстві, у молоді роки.

що? коли? чому? як?

1. До кого звертається своїми поетичними рядками поетеса? 2. Чому ця поезія стала народною піснею і популярна до сьогодні? 3. Якби вам довелося малювати ілюстрацію до вірша К. Малицької "Чом, чом, чом, земле моя", що б ви зобразили на передньому плані? Які деталі вірша ви відтворили б, а що б домислили? Які барви на малюнку переважали б? 4. Що означають для кожної людини поняття "рідна земля", "рідний край"? 5. Які пісні про рідний край ви знаєте? 6. Як можна довести, що картина І. Труша "Гуцулка з дівчиною" (с. 209) присвячена темі рідної землі?

ЗПРАВИ І ЗАВДАННЯ

I. Якою у вашій уяві постає змальована у вірші рідна земля? Який зміст вкладає авторка в поняття "рідний край"? Доберіть до нього синоніми. Чому поряд зі словосполученням "рідний край" поетеса вживає епітет *щедрий*?

II. Розкажіть про метафору як художній засіб.

III. Випишіть з тексту оповідання К. Малицької "Соловей", вміщеного у рубриці "Для самостійного читання", приклади метафор. Поясніть окремі з них.

IV. Перекладіть речення з метафорами рідною мовою: *І ночі ті наші весняні тихозорі утратили би весь свій чар, коли б світлої їх тишини, скупаної в блідім сяєві місяця, не мережили дзвінки тони солов'їної пісні.*

V. Перечитайте вірш. Знайдіть у ньому зорові та слухові образи. Яку роль відіграють вони у цій поезії?

VI. Поясніть, як ви розумієте вирази: *чарує краса землі; спів пташині манить; пахучий цвіт лісів; діди й батьки твої пролили кров свою за віру і народ.*

VII. Добираючи епітети, порівняння та метафори і використовуючи рими до слів *земля, краса, дитина, край, воля, любов, рідні, дороги, жити, вміти, працювати, любити, Україна, Батьківщина*, спробуйте самі написати декілька рядків вірша українською мовою.

ПРО МЕТАФОРУ

Метафори, як епітети та порівняння, належать до художніх засобів мови. Їх ще називають *тропами*.

Метафора (з грецької — *перенесення*) — один з найпоширеніших тропів. У метафорі перенесення значення одного предмета, явища на інші наділяє зображуване здатністю діяти так, як інший предмет, явище. При цьому ця дія зображуваному предмету чи явищу

зовсім не властива. Найпростіші метафори — це назви предметів і явищ природи, наділені здатністю відчувати, говорити, думати, робити щось так, як людина (*час спливає, сонце виглядає з-за хмар, дерева перешіптуються, до серця підповзає сум*).

Метафора — слова та вислови, вжиті в переносному значенні, коли одні предмети чи явища беруть на себе невластиві їм у реальності дії інших предметів чи явищ. Наприклад, у вірші "Чом, чом, чом, земле моя" для яскравої виразності, емоційності, поетичності К. Малицька вжила метафору *манить мене вода річок твоїх*.

Значення метафори можна зрозуміти тільки в контексті.

ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ЧИТАННЯ

Костянтина Малицька

СОЛОВЕЙ (Скорочено)

Годі і уявити собі *май*¹ без того співака, його краси! І ночі ті наші весняні тихозорі утратили би весь свій чар, коли б світлої їх тишини, скупаної в блідім сяєві місяця, не *мережили*² дзвінкі тони солов'їної пісні. Та, мабуть, весна заключила вічно тривалий договір з маленьким артистом, бо ледве завітає вона до нас, ледве першим *леготом*³ дуне нове життя в пробуджену природу, а ось уже і соловей почав свою пісеньку.

Прилітає з кінцем травня. Не *голосить*⁴ свого повороту з гарячої Африки, як крикливі ватаги гусей, бузьків або журавлів, — ні, він прибув непоміченим тихим смерком без шумних оповісток, бо знає, що першим своїм співацьким виступом *з'єднає*⁵ собі гарячих поклонників. І ось одного ясного вечора в зеленім гаю над річками чи ставами почувся його величний гімн, перше вітання весни на рідній землиці. Що за сила тонів, за глибіню почуттів криється в маленькій гортані сірої *непочесної*⁶ пташини! Спершу *квилить*⁷ він тихим, несміливим голосом, немов пробує, настроює свій інструмент. Та заспів цей недовго триває, згодом могутніе й одушевляється співак, щоб у цілій повноті розвинути усю красу свого голосу... Сиплються короткі, відривисті звуки, немов вистріли в небо линучої мелодії — відтак переходить артист в якісь ніжні, омліваючі тони, то знов затягне високо, розсипається безкінечним цвірканням і урве в половині, пудячи лише стиха, немов втопився сам своєю піснею. Деякі учені любителі природи підслухали спів солов'я і зіставили його звуки, що подібні деколи на звуки мови людської...

¹ *Май* — тут: травень. ² *Мережити* — звучати барвисто, вишукано. ³ *Легіт* — вітерець. ⁴ *Голосити* — тут: оголошувати. ⁵ *З'єднати* — тут: зібрати, завоювати. ⁶ *Непочесний* — тут: непомітний. ⁷ *Квилити* — тут: жалібно, стиха співати.

*Найрадіше*⁸ пересиджує соловей в низьких корчіках при землі далеко від гамору міського, від гудячої товпи, що не зрозуміла би його пісні. Він, як справжній артист, шукає широкого вільного простору, тихої ночі, бо лиш там може вповні його величавий спів розливатися. Зате *чоловіка*⁹ не страхається надто. Не показується йому вправді, але радий, коли хто пристане послухати його пісні, немов тішиться, що найшов любителя своїх тонів. Бо ж треба знати, що соловей свідомий краси свого голосу і не дасть будь-кому перевершити себе в *артистизмі*¹⁰. Солов'ї ведуть за те між собою справдішню боротьбу, сідаючи один над другим, щоби противника закричати...

На спів і музику людей соловей незвичайно чутливий. Оповідують, що, почувши раз молоду дівчину, що співала гарним голосом за фортепіано, влетів соловей до кімнати й, упокоєний тонами, біля ніг її загинув. Сила звуків убила його!..

З початком мая стелить гніздечко з сухого листя і моху, виложивши всередині м'яким пір'ям. Звичайно закладає його в густих корчах близько землі, в місцях, найменш доступних оку людини. Самичка кладе від чотирьох до шести зелених яєчок, а коли вона їх висиджує, приспівує їй самчик на близькім дереві довгими ясними ночами. Не раз і сонце застане ще його, як, примруживши оченята, з тремтячої від звуків дрібної груді виливає цілу повінь величавих тонів. З кінцем червня соловей мовкне. Самичка є взірцевою матір'ю для своїх маленьких, а коли грозить їм яка небезпека, старається усіма способами звернути увагу на себе саму. Підлітає й опадає на землю з повислим крильцем, буцімто зламаним, або сідає на дерево і співає, щоби лиш ворог її дорогу дітвору забув.

Соловей заслуговує на сердечну опіку людей і як артист-співак, і як *пожиточний*¹¹ птах, бо нищить шкідливих комах. Народ сільський, що, живучи більше серед природи, підглянув не одну її тайну, помітив, що соловей не все з однаковим натхненням співає.

Причина цієї зміни лежить в стані повітря. Коли зараз звечора почне він свій концерт і тужливо лящить цілу ніч — то *ворожать*¹² з цього довготривалу постійну погоду. Коли співає з перервами й аж під ранок оживляється в своїх звуках, кажуть, що *сльота*¹³ настане.

Тому що соловей дуже необережний, а при тім цікавий, легко потрапляє в кігті своїх ворогів або в сильця, що їх заставляють деколи на нього пташники. В неволі прив'язується не раз *живо*¹⁴ до чоловіка і співає, та пісня *ся*¹⁵ не рівня тій, що дзвенить на вільнім просторі, тій, що її слухає зористе небо, зелені гаї і ріки прозорі! Ся піснь — піснь неволі, сумна, уривиста, наче та думка в'язня, що, відбившись об мури темниці, назад глухим гомоном повертає в груди невільника. Лиш піснь на свободу справжньою є піснею!

⁸ *Найрадіше* — найчастіше. ⁹ *Чоловік* — тут: людина. ¹⁰ *Артистизм* — висока майстерність, віртуозність. ¹¹ *Пожиточний* — корисний. ¹² *Ворожити* — тут: передбачати. ¹³ *Сльота* — хмарна, сира погода з дощем. ¹⁴ *Живо* — тут: швидко. ¹⁵ *Ся* — тут: ця.

Тому кожний щирий друг живої природи повинен берегти свободу солов'їв і перестерігати, щоби *пуста*¹⁶ дітвора не нищила їм гнізда, а їх не неволила.

Народ наш сердечно любить солов'я, у багатьох піснях згадує його, а навіть вдалині від рідного краю не забуває про цього народного співака, — це видно з цієї загальнозвісної пісеньки, що не раз розважала наших земляків поміж чужими людьми, котру і ви, діти, певно, чули:

*Соловію маленький!
Маєш голос тоненький,
заспівай же ти мені,
бо в чужій я стороні...*

Як непомічено прибув соловей до нас, так і тихцем одного літнього вечора покинув. В останні дні серпня пускається в подорож, летить самотно, звичайно смерком, відпочиваючи часто, поки аж залине під погідне небо африканського *підсоння*¹⁷.

¹⁶ *Пуста* — тут: неслухняна. ¹⁷ *Підсоння* — простір, добре освітлений сонцем.

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО У 6-МУ КЛАСІ

ПОМІРКУЙТЕ... ПРИГАДАЙТЕ... ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ!

І. З ТЕОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Що називається *усною народною творчістю*? Які види фольклорних творів ви знаєте?
2. Схарактеризуйте *гімн* як різновид пісні.
3. Як співвідносяться поняття *література* і *дійсність*, *образотворче мистецтво* і *література*?
4. Що називається *літературною байкою*? Назвіть українських письменників-байкарів?
5. Пригадайте, що називається *алегорією*. У яких літературних жанрах використовується *алегорія*?
6. Які ви знаєте гумористичні твори української літератури?
7. Що називається *гуморескою*? Хто з українських письменників писав гуморески? Які гуморески ви вивчили у шостому класі?
8. Схарактеризуйте жанр *співомовки*.
9. Які мовні засоби змалювання художніх деталей у тексті ви знаєте? Що таке словесний малюнок? Що таке словесна деталь?
10. Які ознаки епічного твору? Назвіть основні жанри епічних творів.
11. Пригадайте, що називається *оповіданням*?
12. Що називається *повістю*? Уривок якої повісті ви вивчали у шостому класі?
13. Поміркуйте, чим епічні твори відрізняються від поетичних (віршованих)?
14. Що таке *тема* та *ідея* твору?
15. Що таке *авторська мова* і *мова дійових осіб*? Чим вони різняться?
16. Що таке *акровірш*?
17. Що називається *метафорою*? Наведіть приклади метафор і порівнянь.
18. Хто такий *герой художнього твору*? Які герої вивчених у шостому класі творів вам особливо запам'яталися і чому?
19. Дайте визначення жанру *поєми*. Що називається історичною поемою? Яку історичну поему ви вивчали у шостому класі?
20. Пригадайте визначення календарно-обрядової лірики. Що таке *колядки* і *щедрівки*? Чи є між ними відмінності?
21. Що називається *легендою*? Яку легенду з Галицько-Волинського літопису письменник Микола Вороний поклав в основу свого твору?
22. Які художні твори написані *поезією в прозі*?
23. Які пісні належать до весняного циклу календарно-обрядової поезії?
24. Пригадайте пісні-веснянки. Про що в них розповідається?
25. Які ви знаєте віршові розміри? Що таке *ямб* і *хорей*?
26. Що називається *верлібром*? Наведіть приклад вірша, написаного верлібром.
27. Які пісні належать до календарно-обрядової лірики літнього циклу?
28. Що ви розумієте під поняттям „пригодницький твір”? Який твір належить до цього жанру?

II. З БІОГРАФІЙ ПИСЬМЕННИКІВ

1. Хто є автором слів Державного Гімну України?
2. Що ви знаєте про письменника Богдана Лепкого?
3. Хто з українських письменників писав байки?
4. Хто з письменників, яких ви вивчали у шостому класі, був актором і знімався у художніх фільмах?
5. Де і коли народився Тарас Шевченко?
6. З якого краю України походить Степан Руданський?
7. Хто писав співомовки?
8. Де похований Степан Руданський?
9. Що ви знаєте про Якова Щоголева?
10. Яким вам запам'ятався письменник Спиридон Черкасенко?
11. На які теми писав поет Богдан-Ігор Антонич?
12. Яка тематика переважає у творах Миколи Вороного?
13. Твори яких жанрів писав Остап Вишня? Яке справжнє прізвище письменника?
14. Де похований Тарас Шевченко?
15. Яке справжнє прізвище Дніпрової Чайки? Які твори написала письменниця?
16. Що ви знаєте про Олександра Олеся?
17. Якого письменника справжнє прізвище Кандиба?
18. Хто з письменників, яких ви вивчали, писав і прозові твори, і вірші?
19. Хто є автором пригодницького твору?
20. Чим для вас запам'ятався поет Максим Рильський?
21. Що ви знаєте про письменницю Костянтину Малицьку?
22. Які вірші з тих письменників, що ви вивчали, покладено на музику?
23. Хто ваш улюблений письменник і чому?

III. З ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ

А. З яких віршованих творів взято ці уривки?

- 1) Тече вода з-під явора
яром на долину.
Пишається над водою
червона калина.
- 2) Мені казав розумний садівник:
„Коли ти пересаджуєш ялинку,
відзнач північний і південний бік
і так сади: ростиме добре й гінко”.
- 3) Чом, чом, чом, земле моя,
так люба ти мені,
так люба ти мені?
Чом, чом, чом, земле моя,
чарує так мене
краса твоя?
- 4) В давніх літописах наших
єсть одно оповідання,

що зворушує у серці
найсвятіші почування.

- 5) І я поплив у світ дитячих мрій
на білі колискові оболоні...
Котились писанками ізгори
ясні сонця у мамині долоні.
- 6) Станем, браття, всі за волю від Сяну до Дону.
В ріднім краї панувати не дамо нікому;
Чорне море ще всміхнеться і Дніпро зрадіє,
що у нашій Україні доленька доспіє.
- 7) Мерехтить в очах
безконечний шлях,
гине, гине в синіх хмарах
слід по журавлях.
- 8) Ні, наші козаки ще з розуму не спали,
щоб Вовка од біди сховали!
І так-таки ти сам себе вини:
що, братику, посіяв, те й пожни.
- 9) Під гаєм в'ється річенька...
Як скло вода блищить;
долиною зеленою
кудись вона біжить.

Б. З яких прозових творів наведено уривки?

- 1) Ми чесно дотримувались усіх обмежень, які наклали на нас батьки: не висовувались із вікна, бо може продути; не стояли в тамбурі — можна випасти; не виходили на зупинках — можна відстати; не виймали гроші з кишень — можуть украсти; не їли ковбаси чи, не дай, Боже, консервів — можна отруїтись. Якщо оголосити весь список заборон до кінця, то виникне запитання, що зрештою таки можна робити...
- 2) Шестикласники, певно, одразу ж завели б галасливу, безладну „війну” в сніжки, до якої в гармидері непомітно приєдналися б Митько з Федорком, якби не учитель фізкультури. Він такий низенький та худенький, що Митько й Федорко лише зблизька упізнали його по високій шапці.
- 3) — Я колись книгу читав, — задумливо сказав увечері Митько. — Так там писалося про те, як на тигрів полюють. Мисливець прив'язує до дерева козеня, а сам сидить у засідці. Козеняті хочеться додому, воно бігає круг дерева на прив'язі і жалібно мекає. А десь поблизу гуляє собі тигр. Він чує — хтось мекає, і думає: “Це, мабуть, козеня. Піду-но я його з'їм”. От він біжить до дерева, а мисливець із засідки — ба-бах! Тигр — догори лапами, а щасливе козеня відпускають додому.
- 4) Той, хто не знав нашої ботанічки, міг би подумати, що цілісними днями ми тільки й сушили голови над тим, як би під її керівництвом ще глибше зрозуміти навколишній світ. Насправді ж ми мало любили ботаніку, та й не можемо сказати, щоб і зоологія вигравала в нашій хлоп'ячій уяві привабливими веселковими барвами.

- 5) І виросла дивно хороша дочка у старого: біла, мов піна морська, як кушір, кучеряві коси вкривали її по коліна, а очі блакитні світилися, як море у ранішній час, а зуби блищали, мов перла з-під вуст коралових. Нічого вона не боялась: ні бурі, ні грому, ні грізної хвилі, бо море було їй як рідне. І сміливо дівчина кидалась з батьком укупі, як часом траплялось когось рятувати, і тільки до кого торкнеться вона, — того не займає розлючене море.
- 6) Гусак знизився і залітав колами, довго літав і кричав колами так. Та ось і вона. Вода. Солодка, добра для гусячого малого народу, вода з теплими мілкими затоками, з літніми комариними очеретами, де народилося його гусенятко і він сам...
- 7) — От що, діти! Почнемо ми з вами тепер щотижня диктовку писати. Я проказуватиму, диктуватиму, а ви пильненько вслухайтеся і пишть у своїх зошитах те, що я вам диктуватиму! Вийміть зошити!

В. Як називається твір, персонажами якого є

- ✓ Князь Святослав?
- ✓ Вовк ?
- ✓ Козак і король?
- ✓ Павлик?
- ✓ Митькозавр?
- ✓ Галина Сидорівна?
- ✓ Митько?
- ✓ Федорко?
- ✓ Ніна?
- ✓ Баба Секлета?
- ✓ Марія Андріївна?
- ✓ Ява?
- ✓ Захарко?
- ✓ Дід Трохим?
- ✓ Книш?

Г. Чий це опис-портрет? (Про кого йдеться?)

- 1) У [...] на голові був крислатий дамський капелюшок, який лишився нам у спадщину від однієї дачниці, що відпочивала в нас позаторік. Капелюшок був на [...] завеликий і насувався на очі. Щоб хоч що-небудь бачити і не впасти, [...] мусив весь час сіпати головою, поправляючи його. Здавалося, ніби він комусь кланяється.
- 2) Обличчя в нього сіре й плямисте, як торішнє листя. Губи тонкі і так стулені, мов у роті вода. Очі без вій, круглі й нерухомі, як у півня. Через оті очі здавалося, ніби дід навіки чимось здивований. Та це тільки здавалося. Мабуть, не було уже в світі нічого, що могло б здивувати діда [...]. Вісімдесят третій йому пішов.

Д. До якого циклу (весняного, зимового, осіннього чи літнього) належать уривки календарно-обрядової поезії?

- 1) Відчини, хазяїне, нові ворота.
Несемо вінок з чистого золота.
Ой вийди, хазяїне, хоч на ґаночок,
викупи, викупи золотий віночок.

- 2) Ой, хто, хто Миколая любить,
ой, хто, хто Миколаю служить,
тому, святий Миколай,
на всякий час помагай,
Миколаю!
- 3) Там у полі криниченька,
навколо пшениченька.
Там женчики жали,
золоті серпи мали...
- 4) Та виходим на травицю —
в добрий час,
нема таких співаночок,
як у нас!

**Список
творів, рекомендованих для прочитання
під час літніх канікул**

1. Народні думи. "Дума про Марусю Богуславку".
2. Історичні пісні. "Ой на горі да женці жнуть".
3. Народні балади. "Ой був в Січі старий козак...".
4. Тарас Шевченко. "І виріс я на чужині...", "Заповіт".
5. Пантелеймон Куліш. "Орися".
6. Іван Франко. "Захар Беркут".
7. Андрій Чайковський. "За сестрою".
8. Богдан Лепкий. "Цвіт щастя".
9. Степан Васильченко. "Свекор".
10. Агатангел Кримський. "Святе кохання" (Ідилія), "Весняна розмова".
11. Наталена Королева. "Скитський скарб".
12. Микола Сингаївський. "Чорнобривці", "Полісяночка", "Батьківське поле".
13. Борис Антоненко-Давидович. "Крила Артема Летючого".
14. Борис Харчук. "Планетник".
15. Валентин Чемерис. "Візантійський кінь".
16. Василь Голобородько. "Ми йдемо", "Мова рослин".

**Дякуємо
за добрі та відмінні знання!
Бажаємо вам успіхів
у вивченні української літератури
в 7-му класі!**

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИЙ СЛОВНИК

Говірка — говор
 Грошові знаки — денежные знаки
 Держава — государство
 Їдність — единение
 Жовто-блакитний — желто-голубой
 Зброя — оружие
 Лад — строй
 Майоріти — развешиваться
 Надрукований — напечатанный

До с. 8–11

Незалéжність — независимость
 Повáга — уважение
 Поховáння — захоронение
 Походження — происхождение
 Пра́пор — флаг
 Скрі́плювати — скреплять
 Тло — фон
 Уосóблювати — олицетворять
 Урочі́стий — торжественный

Достáток — благосостояние
 Віншувáти — поздравлять
 Замовля́ння — заговор
 Колиха́ти — качать, баюкать
 Невід'ёмний — неотъемлемый
 Пёрві́сний (лад, суспільство) —
 первобытный

До с. 14–16

Порá ро́ку — время года
 Пробуджува́тися — пробуждаться
 Самобу́тний — самобытный
 Скарбни́ця — сокровищница
 Сподіва́ння — надежды, чаяния

Жмут — пучок
 Жнивá — жатва, страда
 Прика́зувати — приговаривать
 Сні́п — сноп
 Стрі́чка — лента

До с. 22–25

Хліборóбський — земледельческий,
 хлебопашеский
 Частувáти — угощать
 Шматóчок — кусочек

Бі́женець — беженец
 Ві́рий — теплые края
 Ві́к — возраст

До с. 26–28

Прові́дний — ведущий
 Уві́нчувати — венчать
 Чужина́ — чужбина

Вра́ження — впечатление
 До́ля — судьба
 Допи́тливість — пыливость,
 любознательность
 Дотéпність — остроумие, находчивость
 Здобу́ток — достижение
 Навздо́гін — вдогонку
 Навко́лишній — окружающий

До с. 30–33

Полум'я́ний — пламенный
 Пора́да — совет
 При́тама́нний — присущий, свойственный
 Сіножа́ть — сенокос
 Снігу́р — снегирь
 Спóвнений — исполненный
 Хист — способности, дарование

До с. 34–41

Відчу́жено — отрешенно
 Во́ло — зоб
 Вугі́лля — уголь
 Дерка́ч — дергач, коростель
 До́світок — рассвет, предрассветный час
 Запла́ва — пойма
 За́сідка — засада
 Зача́їтися — притаїться
 Іній — иней
 Кібе́ць — кобчик

Лата́ття — водяная лилия, кувшинка
 Навкара́чки — на четвереньках
 Очере́т — камыш
 Піднебі́ння — небо
 Прожо́гом — опрометью
 Стріля́нина — стрельба
 Стру́мись — струя, поток
 Тхір — хорек, хорь
 Шкара́лу́па — скорлупа, корка

До с. 43–54

Журба́ — печаль, грусть
 Журі́тися — печалиться
 За́тишок — затишье, укромный уголок
 Комо́ра — кладовка
 Лин — льн
 Мае́ток — имение
 Мерщ́ій — скорее
 Млі́ти — млеть, таять

Приста́сува́тися — приспособиться
 Розкошува́ти — жить в роскоши,
 наслаждаться
 Самоосві́та — самообразование
 Спа́сти з ро́зуму — сойти с ума
 Управі́тель — управляющий
 Щупа́к — щука

До с. 54–62

Ві́дданість — преданность
 Доте́пно — остроумно
 Життє́ві негара́зди — неважные (неладные)
 дела
 Життєраді́сний — жизнерадостный
 Збі́літи — побледнеть

Незра́дливий — верный, преданный
 Посі́сти поса́ду — занять должность
 Прово́дити в оста́нню доро́гу — провести
 в последний путь
 Розважа́льний — развлекательный
 Усу́переч во́лі — наперекор, против

До с. 63–65

Дрі́бний службо́вець — мелкий служащий
 Злиде́нний — нищенский
 Мальовни́чий — живописный

Наша́док — потомок
 Службо́вий — служебный
 Сприя́тливий — благоприятный

До с. 66–77

Вага́тися — сомневаться
 Горба́нь — горбун
 Засту́пник — защитник
 Обу́рюватися — возмущаться
 Озвірі́лий — озверевший
 Прудкі́й — быстрый, шустрый
 Пусту́н — шалун

Розбиша́ка — разбойник
 Розкі́шний — роскошный, пышный
 Силкува́тися — силиться, тужиться
 Сумі́рний — смиренный, смиренный
 Ту́га — тоска
 Химе́рний — фантастический
 Цура́тися — сторониться

До с. 78–83

Врóда — красота
 Гучний — громкий, звучный
 Занедба́ти — забросить
 Звору́шити — растрогать
 Крадькомá — украдкой, втихомолку
 Лігóпис — летопись
 Манівця́ми — окольными путями

Побива́тися — горевать, печалиться
 Приві́лля — приволье
 Приві́льний — привольный, раздольный
 Прина́да — приманка, соблазн
 Пророкува́ння — пророчество
 Самоти́на — одиночество

До с. 88–93

Баране́ць — барашек
 Вік — возраст
 Госпо́дар — хозяин
 До́ля — судьба
 Зася́яти — заблестеть, засверкать
 Змуче́ний — уставший

Коша́ра — хлев, овчарня
 Ла́стівочка — ласточка
 Ру́їна — развалина
 Че́мний — вежливый
 Шанува́ти — уважать

До с. 94–97

Ва́бити — привлекать
 Визна́ння — признание
 Горі́х — орех
 Долóні — ладони
 Заві́я — метель, выюга
 Колисáнка — колыбельная
 Місте́чко — городок

Мі́сяць — луна
 Незна́ний — неизвестный
 Па́ні — госпожа
 Сніжі́стий — снежный
 Срі́бло — серебро
 Стрі́ха — стреха

До с. 98–105

Бліска́вка — молния
 Вдали́ні — вдалеке
 Во́як — воин
 Вуздéчка — уздечка
 Ву́лик — улей
 Гай — роща
 Кише́ня — карман
 Красу́ня — красавица
 Лу́ка — луг
 Мерéжаний — кружевной
 Метéлиця — метель
 Мету́шня — суета, суматоха
 Мить — мгновение
 Мур — стена

Навко́ло — вокруг
 Обло́га — осада
 Озва́тися — откликнуться
 Пірну́ти — нырнуть
 Розгубі́ти — растерять
 Роззя́ва — разиня, зевака
 Ря́сно — густо, часто
 Спис — копье
 Су́рма — труба
 Та́бір — лагерь
 Хлоп'я́ — мальчонка, мальчуган
 Ху́стонька — платочек
 Щока́ — щека
 Яр — овраг, балка, лог

До с. 106–112

Вітрило — парус
 Грізний — грозный, суровый
 Гукати — звать
 Жах — ужас
 Завзятий — упорный, рьяный
 Згря — стая
 Зілля — зелье
 Злочинець — преступник
 Іспіршу — сначала
 Корали — ожерелье
 Корітися — повиноваться
 Лушпайка — корка, скорлупа
 Мляво — вяло, слабо
 Моргати — мигать
 Нарис — очерк
 Негода — ненастье
 Німий — немой
 Пелька — глотка
 Перли — жемчуг

Печера — пещера
 Піна — пена
 Полохливий — пугливый
 Посланець — посланник
 Початковий — начальный
 Притулок — убежище
 Пручатися — сопротивляться, упрямиться
 Роздолья — раздолье
 Рятувати — спасать
 Скарб — сокровище
 Скеля — скала, утес
 Сперечатися — спорить, пререкаются
 Течія — течение
 Тінь — тень
 Траплятися — случаться
 Хутко — быстро
 Чималій — значительный
 Човен — лодка
 Чужоземець — чужестранец

До с. 113–119

Втупитися — вперить глаза, уставиться
 Гуркотіти — громыхать
 Гучно — громко
 Дóкір — упрек, укор
 Долівка — пол (земляной)
 Дошкуляти — донимать
 Закарбуватися — отпечататься
 Замашний — удобный, ловкий
 Замёт — сугроб
 Захékатися — запыхаться
 Збентéжити — взволновать, встревожить
 Знічів'я — от нечего делать

Зумісне — умышленно
 Млинéць — блин
 Навздогін — вдогонку, вслед
 Незчу́тися — не заметить, не опомниться
 Пóдумки — мысленно
 Пóкрадьки — крадучись, украдкой
 Рогáч — ухват
 Свóлок — матица
 Силоміць — силою, силком
 Стривóжений — встревоженный
 Цівочка — струйка
 Шарпнути — дернуть

До с. 122–125

Віткати — выткать
 Грудка — комок
 Дбайливий — заботливый
 Дожидáтися — ожидать
 Кийóчок — палочка
 Пáнnochка — барышня
 Притулітися — прижаться

Прясти — прясть
 Пухкий — рыхлый
 Скру́шно — сокрушительно
 Сутінки — сумерки
 Улюблений — любимый
 Уосóблювати — олицетворять
 Шйбка — стекло

До с.126–130

Ба́рва — цвет, краска
 Верболі́з — ивняк, прутняк
 Височі́нь — высота, высь
 Волóго — влажно
 Всéсвіт — вселенная
 Гі́нко — гонко
 Грома́да — общество, мир
 Гущи́на — чаща, заросли
 Ку́зня — кузница
 Лише́нь — лиш, только
 Лю́дяність — человечность

Мрі́я — мечта
 Небокра́й — небосклон
 Повер́хня — поверхность
 По́мах — взмах
 Пора́да — совет
 Працо́вийтий — работающий
 Примхлі́во — прихотливо, капризно
 Саді́вник — садовник
 Стиска́ння — сжатие
 Цілю́щий — целебный

До с.131–136

Бі́дкатися — плакаться, горевать
 Гру́ба — печь
 Дьóготь — деготь
 За́йди — заеды
 Комі́рчина — кладовка
 Кра́шанка — пасхальное яйцо
 Ла́сощі — лакомство

Міркува́ти — рассуждать, судить
 Мрі́яти — мечтать
 Наймитувáти — батрачить, служить
 Розло́жистий — широкий, развесистый
 Рядно́ — дерюга
 Спо́гади — воспоминания
 Узлі́сся — опушка

До с.137–139

Вда́ча — характер
 Вказі́вка — указание
 Кі́зяк — помет, кизяк
 Копá — копна
 Осві́та — образование

Підтя́жка — подтяжка
 Поці́ляти — попадать (в цель)
 Стерня́ — жнивье, стерня
 Умо́ва — условие

До с.140–149

Багни́юка — болото, грязища
 Бри́дкий — противный
 Вересклі́вий — визгливый
 Дво́бій — поединок
 Забуття́ — забвение
 Заму́литися — заилиться
 Злодійкува́то — воровато
 Знена́цька — неожиданно
 Калаба́ня — лужа, колдобина
 Клóня — рига
 Крисла́тий — широкополый, развесистый
 Ланко́ва — звеньевая
 Ла́ятися — ругаться
 Льóха — свинья, хавронья
 Ляца́ти — трещать
 Непередба́чений — непредвиденный
 Нудний — скучный

Озивáтися — откликаться
 Озира́тися — оглядываться
 Ону́ча — портянка
 Отя́митися — опомниться, очнуться
 Підшта́ники — подштаники
 Пля́ма — пятно
 Ремане́нт — инвентарь
 Ро́хкання — хрюканье
 Сіпати́ — дергать
 Сли́зький — скользкий
 Спа́дщина — наследство
 Удава́ти — притворяться, изображать
 Хале́па — беда, напасть
 Цві́ль — плесень
 Ця́мрина — сруб
 Шмарка́тий — сопливый
 Шулі́ка — коршун

До с.150–153

Блискавично — молниеносно
 Коструба́тий — корявый
 Кúхоль — кружка
 Навті́ки — наутек

Напризволя́ще — на произвол судьбы
 Обра́зитись — обидеться
 Реміне́ць — ремешок
 Хорт — борзая, хорт

До с.153–164

Вибо́їстий — ухабистый
 Ві́вча́р — овчар, чабан
 Вуді́лище — удилице
 Га́лас — шум, гам
 Глузли́во — насмешливо
 Ди́ригува́ти — дирижировать
 До́вбаний — долбленный
 Жме́нька — горсть
 Зневажа́ти — оскорблять
 Зотлі́лий — истлевший
 Кепкува́ти — насмехаться, подтрунивать
 Ланцюжо́к — цепочка

Метуш́ня — суета, суматоха
 Навшпи́ньки — на цыпочках
 На́зирці́ — следом
 Неква́пливо — неторопливо
 Пі́льно — пристально
 Похню́питися — потупиться
 Прези́рливо — презрительно
 Просте́жити — проследить
 Сто́рожко — чутко, опасно
 Халя́ва — голенище
 Шпи́гун — шпион

До с.165–171

Буде́нний — обыденный
 Буя́ти — пышно расти
 Засла́ння — ссылка
 Збли́снути — сверкнуть
 Згу́сток — сгусток
 Зла́года — согласие
 Мандрува́ти — путешествовать
 Мере́живо — кружево, узор

Мерехті́ти — мерцать
 Обо́лонь — низина
 Обра́млення — обрамление
 По́хапцем — наспех
 Струмо́к — ручеек
 Те́мрява — темнота, тьма
 Узва́р — компот (из сухофруктов)
 Якра́з — как раз, в самый раз

До с.179–200

Бага́ття — костер
 Бурмоті́ти — бурчать
 Бурш́тин — янтарь
 Вартува́ти — караулить
 Ве́лет — великан
 Верхові́ття — верхушка
 Вирі́збля́тися — вырисовываться
 Ви́чавити — выдавить
 Впе́вненість — уверенность
 Глузува́ти — насмехаться, издеваться
 Гніздо́ звити — гнездо свить
 Гойдну́тися — качнуться
 Голуби́нь — голубизна
 Горо́дина — овощи
 Двори́ще — двор, усадьба
 Дивува́тися — удивляться
 Докуча́ти — надоедать

Домі́вка — дом, кров
 Дре́мену́ти — улепетнуть
 Жалю́гідний — плачевный, невзрачный
 За́здросці́ — зависть
 Заплі́ющити — закрыть, сомкнуть
 За́сідка — засада
 Звіря́тко — зверек
 Здо́бич — добыча
 Зі́ркнути — бросить взгляд
 Злі́ток — слиток
 Зразо́к — образец
 Іспит — экзамен
 Казано́к — котелок
 Ковдра́ — одеяло
 Клú́нок — котомка, узелок
 Козе́ня — козленок
 Комáха — насекомое

Курінь — шалаш
 Куріти — порошить
 Курнік — курятник
 Луска́ — чешуя
 Люто́ — свирепо
 Мисливець — охотник
 Миттю́ — мгновенно
 Мізерність — ничтожность
 Мовчазний — молчаливый
 Моро́ка — хлопоты, возня
 Моту́зка — веревка, бечевка
 Мо́торошно — жутко
 Набри́днути — надоест
 Надв́ечір — под вечер, к вечеру
 Надщербі́ти — выщербить
 Назо́вні — наружу
 Натя́кати — намекать
 Ну́дитися — скучать, тосковать
 Обу́рюватися — возмущаться
 Огря́дний — полный, тучный
 Одно́літок — ровесник, сверстник
 Отру́їтися — отравиться
 Па́ща — пасть
 Передпо́кій — прихожая, передняя
 Передча́сний — преждевременный

Побажáння — пожелание
 Подря́пина — царапина
 По́піл — пепел
 По́шепки — шепотом
 По́штовх — толчок
 Приго́ломшений — ошеломленный,
 потрясенный
 Припу́щення — предположение
 Про́мінь — луч
 Спереча́тися — препираться, пререка́ться
 Споря́дження — снаряжение
 Сприя́тливий — благоприятный
 Спросо́ння — спросонок
 Сто́вбур — ствол
 Стоми́тися — устать
 Стрепену́тися — встре́пенуться, вздрогну́ть
 Туте́шний — здешний
 Уя́ва — воображение
 Фіра́нка — занавеска, штора
 Хтр завго́дно — кто угодно
 Це́бе́р — ушат, ведро
 Чудо́висько — чудовище
 Щур — крыса
 Юшка — уха, похлебка
 Ящі́рка — ящерица

До с.201–207

Бода́й — чтоб, пусть (бы)
 Горо́д — огород
 Дівча́ — девочка
 До́сі — до сих пор
 Збі́рка — сборник
 Зді́йснити — осуществить
 Кача́точка — утята
 Ка́чечка — уточка
 Ка́чур — селезень
 Кре́йда — мел
 Лину́ти — лететь, стремиться

Недо́ля — горькая судьба
 Пиша́тися — красоваться
 Позича́ти — одалживать
 Пора́дитись — посоветоваться
 Похова́ти — похоронить
 Став — пруд
 Те́рен — терновник
 Хлюпо́та́тися — плескаться
 Хру́ц — майский жук
 Яві́р — явор

До с. 208–213

Во́ля — воля, свобода
 Духмя́ний — душистый, ароматный
 Звору́шити — растрогать
 Корч — куст
 Коха́на — любимая
 Ме́жі — пределы
 Найбли́жчий — самый близкий
 Натхне́ння — вдохновение

Невто́мний — неутомимый
 Паху́чий — ароматный
 По́дорож — путешествие
 Прива́блювати — привлекать
 Пта́шня — птицы
 Се́рденько — сердечко
 Чарува́ти — очаровывать, пленять
 Щі́рий — сердечный

ДЕРЖАВНІ СИМВОЛИ УКРАЇНИ	7	Леонід Глібов	
Прапор	8	Муха й Бджола	51
Герб	8	Вовк та Ягня	52
Гімн	9	Степан Руданський	54
<i>Павло Чубинський — автор слів Державного</i>		Вовки	56
Гімну	10	Козак і король	56
Ще не вмерла України і слава, і воля	10	Запорожці у короля	58
ГІМН ЯК РІЗНОВИД ПІСНІ	11	Окуляри	60
НАРОДНА ПІСНЯ — ОБЕРІГ ДУШІ НАРОДУ 13		ГУМОР. СПІВОМОВКА	61
Народна пісня — один з найдавніших жанрів		<i>Для самостійного читання</i>	62
фольклору	14	<i>Степан Руданський</i>	
Календарно-обрядові пісні	15	Добре торгувалось	62
<i>Для самостійного читання</i>	18	Яків Щоголів	63
Колискові пісні	18	Листопад	64
КРОКУЄ ОСІНЬ ЗОЛОТА...	21	ПРО СЛОВЕСНИЙ МАЛЮНОК І СЛОВЕСНУ	
Осінній цикл календарно-обрядової поезії	22	ДЕТАЛЬ	65
Пісенька житнього віночка	23	Спиридон Черкасенко	66
<i>Для самостійного читання</i>	25	Маленький горбань	67
Жали женчики, жали	25	ПРО ЕПІЧНИЙ ТВІР І ГЕРОЯ ХУДОЖНЬОГО	
Золоті серпики бряжчали	25	ТВОРУ	77
Богдан Лепкий	26	Микола Вороний	78
Журавлі	27	Євшан-зілля	79
<i>Для самостійного читання</i>	28	Легенда про євшан-зілля (Із Галицько-	
<i>Богдан Лепкий</i>		Волинського літопису)	84
У жнива	28	ПРО ПОЕМУ	85
Микола Вінграновський	30	ЗИМОВІ ВІЗЕРУНКИ	87
Грім	32	Пісні зимового календарного циклу	88
Що робить сонце уночі?	32	Ой хто, хто Миколая любить	89
Гусенятко	34	Добрий вечір тобі, пане господарю...	90
ЛІТЕРАТУРА І ДІЙСНІСТЬ. ОБРАЗОТВОРЧЕ		Щедрик, щедрик, щедрівочка	91
МИСТЕЦТВО І ЛІТЕРАТУРА	42	КОЛЯДКИ І ЩЕДРІВКИ	92
Леонід Глібов	43	<i>Для самостійного читання</i>	92
Вовк і Кіт	44	Засівна	92
Щука	46	Нова радість стала	93
Акровірші	48	Коляд, коляд, колядниця	93
Журба	49	Богдан-Ігор Антонич	94
ЛІТЕРАТУРНА БАЙКА. АЛЕГОРІЯ. АКРОВІРШ	50	Різдво	95
<i>Для самостійного читання</i>	51	Коляда	96
		<i>Для самостійного читання</i>	97

Богдан-Ігор Антонич		Блискавка	168
Зима	97	Веселка	169
Назустріч	97	ПРО ВЕРЛІБР	170
На шляху...	97	Для самостійного читання	170
Олександр Олесь	98	Ігор Калинець	
Печенізька облога Києва	99	Остання пісенька	170
Метелиця чи дівчина	104	Дощик	171
ІСТОРИЧНА ПОЕМА	105	Криничка	171
Для самостійного читання	105	КРАСНЕ ЛІТЕЧКО ПРИЙШЛО...	173
Олександр Олесь		Календарно-обрядова лірика літнього циклу	174
Княжа Україна	105	Русальні пісні	176
Дніпрова Чайка	106	У ржі на межі	176
Дівчина-чайка	107	Ой біжить, біжить мала дівчинка	176
Морське серце	111	Проведу я русалочки до бору	176
ПРО ЛЕГЕНДУ І ПОЕЗІЮ В ПРОЗІ	112	Купальські пісні	177
Віктор Кава	113	Купайло, Купайло	177
Пиріжок з калиною	114	Заплету віночок	177
ПРИКМЕТИ ВЕСНИ	121	Ой вінку мій, вінку	177
Календарно-обрядові пісні весняного циклу	122	РУСАЛЬНІ ТА КУПАЛЬСЬКІ ПІСНІ	178
Весняночка-паняночка	122	Ярослав Стельмах	179
Благослови, мати	123	Химера лісового озера, або Митькозавр із Юрківки	180
Ой весна, весна...	123	ПРИГОДНИЦЬКИЙ ТВІР	199
Вийди, вийди, Іванку...	124	Тарас Шевченко	200
Для самостійного читання	125	Тече вода з-під явора	201
Ой чого ти, жайворонку	125	Для самостійного читання	203
Дівчаточка-вороб'ята...	125	Тарас Шевченко	
Старовинне привітання сонечку	125	Зоре моя вечірняя	203
Максим Рильський	126	N.N. (Сонце заходить...)	204
Пісні	127	І досі сниться...	204
Порада	128	Ой три шляхи широкії	205
Ознаки весни	129	Зацвіла в долині червона калина	206
ВІРШОВІ РОЗМІРИ. ЯМБ, ХОРЕЙ	130	Над Дніпровою сагою	206
Остап Вишня	131	Садок вишневий коло хати...	207
Перший диктант	132	Костянтина Малицька	208
Як ми колись учились	137	Чом, чом, чом, земле моя	209
ПРО ГУМОРЕСКУ	139	ПРО МЕТАФОРУ	210
Всеволод Нестайко	140	Для самостійного читання	211
Тореадори з Васюківки	141	Костянтина Малицька	
ПРО ПОВІСТЬ	164	Соловей	211
Ігор Калинець	165	ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО У 6-МУ КЛАСІ	214
Писанки	166	Список творів, рекомендованих для прочитання під час літніх канікул	218
Стежечка	167	УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИЙ СЛОВНИК	219